

**PREŽIVJELI HOLOKAUSTA:
DISPLACED PERSONS
REPATRIJACIJA U BIVŠOJ
JUGOSLAVIJI OD 1945. GODINE**

Anna Maria Grünfelder

Zagreb 2015

**PREŽIVJELI HOLOKAUSTA:
DISPLACED PERSONS REPATRIJACIJA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI OD 1945.
GODINE**

Keywords: Židovi, DPs, , repatrijacija, organizacija, reintegracija, međunarodno pravo

„Lajtmotiv“ ovog istraživanja je pitanje, kako se Jugoslavija nakon sloma nacizma ophodila s raseljenim osobama (Displaced persons, DP), u terminologiji Glavnog stožera savezničkih vojski u Europi., Jugoslavija je morala repatrirati preživjele zatočenike nacističkih koncentracijskih logora, prisilne radnike i radnice, osobe iz emigracije, te stanovništvo evakuirano u Sjevernu Afriku (El Shatta) iz Jugoslavije repatrijaci u svoju domovinu zatražili su austrijski i njemački Židovi, bivši izbjeglice od nacizma, a koji su preživjeli ustaško-njemački progon u NDH. Glavni cilj repatrijacije bilo je domoći se počinitelja ratnih zločina, postići izručenje pripadnika Osovinskih vojski i izvesti pred jugoslavenski sud. Jugoslavija je zadatku repatrijacije, na koju se obvezala kao suosnivateljica OUN i potpisnica međunarodnih konvencija, smatrala sastavnim elementom prevladanja nacističko-fašističke prošlosti („Vergangenheitsbewaeltigung“). Zato zanima i odnos Jugoslavije prema ratnim zločincima neprijateljskih vojski, koji su se našli kao ratni zarobljenici u Jugoslaviji, i ophođenje s pripadnicima njemačke narodnosne skupine u Jugoslaviji, kolektivno okrivljene AVNOJ-skim odlukama. Proces repatrijacije Jugoslavija je koristila i za „odvajanje žita od kukolja“, za obračun s neprijateljima komunističkog poretka. Zaključila sam da su se repatrirani Židovi u komunističkom sustavu više nisu reintegrirali kao Židovi. Ostali su, po svoj prilici, „displaced persons“. Oni koji se tom činjenicom nisu pomirli, iselili se - pretežito u Izrael.

Jugoslavija je doprinijela iseljenju istočnoeuropskih Židova, koji su se poslije 1945. suočavali s antisemitizmom, ali manevriranjem štitila svoje međunarodne odnos. Na neki način može se reći da su oni jugoslavenski Židovi, koji su se na očigled uspješno reintegrirali, također bili i ostali „Displaced Persons“.

Proces repatrijacije proveden od savezničkih vojski zajedno s nacionalnim organima i međunarodnim organizacijama važan je ne samo za pojedine države i njihov odnos prema prošlosti. Iskustva i poučak iz Holokausta unaprijeđivali su kulturu ophođenja sa žrtvama rata, izbjeglicama i raseljenim osobama. Stečevine tih iskustava nadahnule su Međunarodnu konvenciju o izbjeglicama (1951. godine) i polučile nova načela za međunarodno azilsko pravo. Odluka o repatrijaciji o trajnoj emigraciji u drugu zemlju, s novim osobnim identitetom,

proizlaziti će iz slobodne odluke svake osobe, bez ičiji utjecaj ili pritisak. Načelo dobrovoljnosti uključuje i stil komunikacije između organa vlasti i pojedinca, savjetodavni, a ne istražni razgovor. Jugoslavija je doprinijela time i svojim (barem djelomično prakticiranim) pravičnim odnosom prema ratnim zarobljenicima neprijateljskih vojski -uz malu dozu Macchiavellizma (Jugoslavija je takve tranzite poput „vrućeg krumpira“ vrlo žurno otpremila na granicu prema Italiju).

SUMMARY

At the end of World War II, millions of Displaced Persons in Germany and all over the territories occupied by the Nazis, among them some 60 Thousand Jews, survivors of the Holocaust, traced for their lost homes and missed members of their families. „Displaced persons“ (the terminus technicus of the Allied Forces' Headquarter in Europe), their repatriation and reintegration, with particular regard to Yugoslavia, are the „Leitmotiv“ of this research: Yugoslav had to repatriate „Displaced Persons“ from abroad: Yugoslav inmates of the Nazi-concentration camps and camps for forced laborers, Dalmatians evacuated 1943. to refugee camps of the Allied troops in Northern Africa, and Jewish emigrants. At the same time, survivors of the Ustasha-concentration camps, victims of German deportations, demanded repatriation to their former home-countries. Repatriation and reintegration of „displaced persons“ into their prewar-surroundings can be considered as substantial element of coming to terms with the past (Vergangenheitsbewältigung). Therefore, one has also to ask in which manner Yugoslavia treated the representatives of the past (to be prevailed), the prisoners of war, soldiers of the Axis's troops in Yugoslavia, as well as the German and Austrian minority in former Yugoslavia, collectively accused by the AVNOJ of „collaboration“. To a large extent, repatriation executed by the Yugoslav-communist authorities resulted in a cruel „differentiation“ between „those who are with us (and for us) and opposers, „negative elements“, „enemies of the people“, „enemy of the state“. It was the State to decide who could return to his/her home-country, whose return was desirable and who should not, under no circumstances, be reintegrated. The refugee camps founded all over former Yugoslavia, with their military discipline, provided a dense net of police-control of the repatriates. Yugoslav Jews, survivors of the Nazi's and Ustashi concentration camps, of deportation, humiliation and atrocities, were nevertheless and unregarded their traumata of survivors, submitted to the policy of „cleaning up“ Jewish partisans, Jewish emigrants were accepted and just supported by the authorities, recognized their merits, some of them benefited from their reputation of antifascists - but Jews were not acknowledged as Jews, not as a group with specific traumata.

Reintegration of the Jews in the communist society was accepted, but merely partially possible - however, under the communist regime Jews, as well integrated they might be, remained furtheron „Displaced persons“. Some of them decided to remain in Yugoslavia and to make the best of the situation - some others left the country, in which they did not expect prosperity and future as Jews. The encumbrance of antagonisms between the victims and their surroundings, between special groups of victims with average civil survivors of the war resulted in merely „partially coming out with the past“.

Yugoslavia's support to the post-war-Aliyah can hardly be overestimated: Jews from Eastern-Europe, victims again, of new antisemitic aggression (mainly in Poland) benefited from liberal immigration in Yugoslavia (in spite of its communist regime). In fact, Yugoslavia had to balance between opposite foreignpolitical interests, in order to protect its own (yet labil) political position. Yugoslavia performed its humanitarian obligation the dimensions of which widely transcended the real facilities of a country heavily afflicted by the war, however - not without a very little doze of Macchiavellism: Transport with Jews from Eastern Europe with the destination „third countries“ were as rapidly as possible diriged towards Italy, not less afflicted by the war than Yugoslavia).

Post-war repatriation of Displaced persons, executed by the allied troops and military government all over Europe, has dealt as catalysator of crucial important: Repatriation or emigration to a foreign country with a new personal identity should be the individual decision of each displaced person. This principle of freedom from any pressure includes a new behavior of official authorities, consultation instead of investigation. International laws on azylum practice, immigration and refugees made a hugh step forward, towards a new culture of communication with war-victims, Displaced persons and refugee, to inspire the International Convention on refugees (to be delivered in 1951), as well as national and international law. It was particular the treatment of the the war-prisoners captured in Yugoslavia to confirm and support Yugoslav aspiration to be recognised by the western Allies as a state and political system based on the rules of right.

I. RASELJENE OSOBE - „DISPLACED PERSONS“

I.1. Stanje istraživanja

U trenutku kapitulacije Njemačkog Reicha, Glavni stožer savezničkih snaga u Europi (SHAEP) suočava se s otprilike 11-13 milijuna raseljenih osoba. Među 14 različitih nacija kojima su pripadali „Displaced persons“ (DPs)¹, nalazili su se Jugosloveni. Procjene Saveznika obuhvaćale su i 20.000-30.000 Židova.² Već u ljetu 1944. Glavni stožer Savezničkih snaga u Europi razradio je plan za njihovo zbrinjavanje i repatrijacu - na dobrovoljnoj bazi. Međutim, Sovjetski savez iznudi od zapadnih saveznika obaveznu repatrijaciju sovjetskih građana i „raseljenih osoba“, osobe koje su na dan 1.1.1939. bile sovjetski državljani; 2. državljane zemalja koje su na temelju sporazuma u Teheranu i Jalti spadale pod sovjetsku sferu utjecaja; osobe koje su na dan 22.lipnja 1941. bile vojni obveznici Crvene Armije; osobe iz zemalja Sovjetskog saveza zarobljene u njemačkim uniformama, osobe osumnjičenih zbog sudjelovanja u ratnim zločinima.³ Zapadni saveznici inzistirali su na načelu dobrovoljnosti - to je njihov doprinos novoj kulturi ophođenja sa žrtvama rata.

Vlada Demokratske Federativne Republike Jugoslavije (osnovana 7. ožujka 1945.,) našla se također pred zadatkom zbrinjavati i repatrirati strane raseljene osobe na svome teritoriju, a svoje građane iz inozemstva repatrirati u domovinu. Arhivsko gradivo u Hrvatskome Državnom arhivu u Zagrebu pružilo je autorici materijal za prikaz pravne i tehničke provedbe repatrijaciju u Jugoslaviju i iz Jugoslavije u inozemstvo, te reintegracije u jugoslavensko društvu (s posebnim osvrtom na NR Hrvatsku). Zaključila sam da pojam „repatrijacija“ - pored svojeg

---

¹ Saveznički glavni stožer (SHAEP) razlikovao je među raseljenim osobama - civilima koje su se tijekom rata našle više ili manje udaljeno od svojih uobičajnih domova “- grubo“ razvrstavao po tome, potječu li iz neprijateljskih zemalja (Enemy-DPs: Nijemci, Austrijanci, Japanci - Hrvati nisu spomenuti!), zasebna kategorija bili su bivši neprijateljski saveznika, koji su promijenili stranu u ratu („Ex-enemy“-DPs: Talijani, Finci, Rumuni, Bugari, Mađari). Zasebnu kategoriju sačinjavale su osobe bez državljanstva, odnosno državljani koji nisu mogli dokazivati državljanstvo ili nacionalnost, zatim sovjetski DP zbog obaveznog repatriranja, osobe čije se nacionalno podrijetlo promijenilo uslijed teritorijalnih promjena, i, naposljetku, žrtve progona zbog rase, vjere ili političkog opredjeljenja te ne-njemački kolaborateri: W. JACOBMEYER; Vom Zwangsarbeiter zum heimatlosen Auslaender, str. 30.

² Brigitte HALBMAYR; Emigration - Flucht - Vertreibung. Migrationsbewegungen oesterreichischer Juedinnen un Juden nach Palaestina 1934-1948. u: A. HAGEN i dr. : Flucht in die Freiheit. str. 29-98, ovdje, str. 38.

³ Sukladno odlukama na Konferenciji u Jalti vlade zapadnih Saveznika potpisale su 11. veljače 1945. sa Sovjetskim savezom sporazum o prisilnoj repatrijaciji sovjetskih i drugih građana, koji su 1. na dan 1.9.1939. godine imali prebivalište na sovjetskom teritoriju, ili 2. prebivalište na teritoriju koji je nakon konferencije u Jalti dospio pod vlast SSR-a; 3. Osobe koje su 22.6.1941. bile vojni obveznici u Crvenoj Armiji; 4.osobe zarobljene u njemačkoj uniformi; 5. osobe kojima je bila dokazana suradnja s okupatorom: Wolfgang JACOBMEYER, Vom Zwangsarbeiter zum Heimatlosen Ausländer. Die Displaced Persons in Westdeutschland 1945-1951, Göttingen 1985, str. 30.

pravnog i tehničko-procesnog sadržaja - predstavlja nezaobilazan element procesa „prorade traumi prošlosti“ („Vergangenheitsbewältigung“⁴), te da asocira s psihološkim pojmovanjem „domovina“, „udomljavanje“, „udomljenost“, s (ne)pronalaženjem izgubljene domovine, i da u Židovi u Hrvatskoj ostali - repatrijaciji i uspješnoj reintegraciji unatoč - „displaced persons“ u vlastitoj zemlji. Jugoslavija i repatrirane žrtve nacizma i ustaštva suočavale su se i s nazočnošću nekoliko tisuća Osovinskih vojnika, bivših okupatora, progonitelja i mučitelja u samoj Jugoslaviji - a nova Jugoslavija, kao supotpisnica međunarodnih konvencija i suosnivateljica našla se u rascjepu i dvoumici između potrebe razračunavati s njima, pružati barem malu satisfakciju svim njihovim žrtvama, te potrebama međunarodnih konvencija s novim stilom ophođenja u ratnim sukobima. Neki su se pomirili s tim statusom, neki su izvukli konzekvencu - iseliti; neki su si ostavili opciju povratka, ukoliko bi se Jugoslavija okrenula od rigidnog staljinizma prema komunizmu u skladu s idealima, s kojima su se opredijelili za sudjelovanje u Narodnooslobodilačkom ratu. Ideologija i državni poredak nove Jugoslavije omogućavala je pojedinim Židovima afirmirati se kao pojedinci, prevladavati preživjele traume, no oni to nisu mogli kao Židovi. Svoje židovstvo morali su ili čuvati kao tajnu intime, ili pak raskrstiti s njime, ili naći zemlju u koju će to uspjeti: Odlazak u Izrael nije svima ispunio očekivanje da će ondje živjeti onako kao što im to Jugoslavija nije omogućila. Neki su si ostavili opciju povratka, i vratili se.

Mira Spitzer⁵ je u ožujku 1966. godine na brodu „Mesapija“ uplovila u haifansku luku. Odlukom o useljenju u Izrael donijela je nakon jednomjesečnog boravka u Erecu godinu dana ranije, kao predstavnica židovske jugoslavske omladine. Dva tjedna je provela kod obitelji s majčine strane, a dva tjedna njih 15 iz Jugoslavije, kao gosti kibuca Gata. „Svi dojmovi iz Izraela bili su prekrasni pa sam odlučila tamo živjeti“. Još na brodu je upoznala svojeg budućeg supruga, pa su oboje otišli u kibuc Merhavija, upisalo se na ulpan, učili jezik i zaposlili u Jeruzalemu. Vojtek je čekajući nostrifikaciju studija prava i novinarstva, radio na benzinskoj stanici, a Mira u laboratoriju tada najmodernije bolnice Bliskog istoka, Hadase. Zbog Šestodnevnog rata, shvaćajući „da nema generacije koja može proći bez da iskusi što je to rat“, vratili su se potkraj 1968. u Europu, u Dansku, jer Vojtek zbog pogroma Židova u Poljskoj više nije htio živjeti tamo. I njegov je brat s većom skupinom poljskih Židova otišao u Kopenhagen. Kad su šogor i šogorica predali molbu za odlazak u Australiju, Mira i njezin suprug su otišli u Dortmund. Ondje

⁴ O tome kako same žrtve doživljavaju proces žalovanja i razrješavanja traumim prošlosti v. Internationales Buchenwald-Komitee, Buchenwald. *Mahnung und Verpflichtung. Dokumente und Berichte*, Frankfurt/M. 1960

⁵ M SPITZER; Dvije domovine. U. J. DOMAŠ, Glasovi....273-278, ovdje 275.

je Mira rodila svoju jedinicu Alexandru Ruth Adir. Rastala se s Vojtekom. Zato se vratila u Izrael, a kako ondje nije mogla dobiti stan, nakon nekoliko mjeseca vratila se s kćeri u Zagreb. Zaposlila se u Veterinarskom fakultetu Živjela je s majkom-udovicom. Sredinom Domovinskog rata Alexandra–Saša odlučila se otići u Izrael, u kibuc Mizra. Pridružila se Mirina mama i sve tri su ponovno otišle u Izrael. Majka je umrla već nakon dva mjeseca boravka u Izraelu, pa kad je kći našla dobro zaposlene i udala se, majka se nakon godinu i pol opet vratila u Zagreb. Radila je u sarajevskom Dobrotvornom društvu Benevolencija, vodila ga je uz pomoć gospođe Ade Apapo iz Sarajeva. Stekla je prijevremenu mirovinu, jer nakon takve ispoprekidane biografije više nije mogla dobiti posao u struci. Kći Alexandra-Saša je ispunila bakinu želju i ostala živjeti u Izraelu sa svojim vrijednim suprugom Doronom Elijas. Njihov sin Tidar proslavio je Bar micvu, oženio se i dobili djevojčicu Rahel (sada devet godina. Prezime Spitzer se ugasio, ali Elijas ostaje. Mira je zaključila kako je uvijek kolebala između dvije domovine. „U Hrvatskoj, ja osobno nisam osjetila antisemitizam, čak ni latentni, ali mislim da to trebam zahvaliti svojoj naravi i tomu što ne skrivam svoj identitet. Pratim sva politička događanja, i to što se antiemitizam ne događa meni, ne znači da ga nema. Upravo u vrijeme najnovijeg sukoba u Gazi između Hamasa i Izraela u dnevniku Hrvatske televizije na Provom programu bio je kritiziran vrh hrvatske vlade te je istaknuto da se Vlada nije odredila. Pitajući se što ta i zjava znači, sama sam si dala odgovor. Skinula sam s vrata svoj veliki Magen David. Nisam kukavica, ali dovoljno sam stara da znam kako ne treba i zazivati.“⁶

Jugoslavija se i 1946. godine suočavala s novim transportima Židova kroz jugoslavenski teritorij - transporti fatalno podsjećaju na evakuacijske vlakove 1938. i 1939. kroz Jugoslaviju, zbog lutanja od jedne granične postaje do druge i nazad, jer su britanske vlasti vršile pritisak na ostale zapadne Saveznike da učinkovito spriječe masovne ilegalne zbijegove za Palestinu - slično kao i 1938-1941. godine. Ima arhivskih dokumenata o tome, kako je Jugoslavija kolebala između razumijevanja za židovske putnike u međunarodnim vlakovima, za njihov cilj „Erez Izrael“, i vlastitog „raison d' etat“. Jugoslavija je implementirala dogovor Saveznika sa Sovjetskim savezom o obaveznom repatriranju sovjetskih građana i osoba iz zemalja pod sovjetskim utjecajem: Mađare, Rumune, Poljake - prema transportnim popisima radilo se o osobama sa židovskim prezimenima.⁷

⁶ MSPITZER; Dvije domovine. U: J. DOMAŠ; Glasovi...275-278.

⁷ HR HDA, ZKRH, primjeri repatriranja na silu: kutija 2, br. 870 od 26.1.1946., primjera ima i u kutijama br. 3 i 4.

Međutim, nakon sloma nacizma pojavljivali su se u Hrvatskoj preživjeli Židovi, zatraživši repatrijaciju u Austriju, u Njemačku... u „*zemlje zločina i zločinaca*“ (austrijska remigrantica Ruth Beckermann)⁸ Fond Državnog sekretarijata za unutarnje poslove (D.S.U.P.) sadrži (u kutijij br. 14) registarske kartice i „Očevidnike repatriranih osoba“ (1945-1952)⁹, no ne pruža nikakvih informacija o njihovim predratnim sudbinama. Izdvojiti židovske sudbine bilo mi je moguće zato što sam u prethodnom istraživanju o židovskim izbjeglicama mogla utvrditi njihove identitete i životne puteve.¹⁰

Mladenka Ivanković registrirala je naznake „preporoda“ židovstva nakon 1945. godine u Srbiji¹¹. Učinila je iskorak iz tradicionalne periodizacije, prema kojoj kapitulacija Njemačkog Reicha i urušavanje njegovih satelitskih država, datum 8. svibnja 1945., predstavlja kraj jednoga razdoblja: Međutim, Židovi nakon povratka morali su doživjeti da je zločinačka država nestala, no da: „*Utroda je još plodna*“ („*Der Schoss ist fruchtbar noch, aus dem dies kroch*“, Bert Brecht): Ne baš obilno arhivsko gradivo o povratku preživjelih i o njihovoj reintegraciji u jugoslavensko društvo odnosi se na tehničku provedbu repatrijacije; obilje memoarske literature hrvatskih Židova nadopunjuje nalaze, jer se radi o autorima koji su se samoinicijativno, bez intervencije državnih organa, vratili u svoje sredine:¹² Ima primjera za uspješnu reintegraciju osoba židovskog porijekla¹³ ali i dokaze za to da preživjeli nisu mogli zamišljati svoju budućnost kao Židovi u komunističkoj Jugoslaviji¹⁴. Arhivska građa o ophođenju komunističkih vlasti sa raseljenim Židovima i Židovima-remigrantima (povratnicima) takoreći ne postoji, jer službeni dokumenti pojam „Židovi“ ne „poznaju“, ne rabe „*Žrtve fašizma*“, „*antifašistički borci*“ - oni su mogli računati na priznavanje njihovih nevolja, na odlikovanje za zasluge, na povlastice. Da se u pojedinim slučajevima radilo o Židovima, to se može zaključiti samo iz prezimena osoba poznatih iz arhivske građe vlasti

⁸ Ruth BECKERMANN; Unzugehoerig. Oesterreicher und Juden nach 1945. Wien 1989, str. 14, 15.

⁹ HDA Zagreb, fond 299 – prije Ministarstvo unutarnjih poslova NRH). kutija 4, 1956-1958. Dokument broj 4512, omot „Razno“ XI/53.

¹⁰ Anna Maria GRUENFELDER, Von der Shoah eingeholt. Auslaendische juedische Fluechtlinge in Jugoslawien 1933/1938-1945. Wien 2013. A. M. GRUENFELDER, Aufgeschobene Vernichtung. Juedische Emigration nach Jugoslawien 1933/1938-1945. U: Suedost-Forschungen. Bd. 71 Regensburg, 2012, str. 233-284.

¹¹ Mladenka IVANKOVIĆ, Jevreji Jugoslavije. Kraj ili novi početak. Beograd 2011, str. 299-306.

¹² B. POLIĆ, Pariz u srcu studenta. Autobiografske zabilješke (1948-1950.) Zagreb 2010, str. 436, 437.

¹³ Branko POLIĆ; Imao sam sreću. Autobiografske zbilješke (1.11.1942-22.12.1945). Branko POLIĆ; Pariz u srcu studenta. Autobiografske zabilješke (1948-1950). Slavko . GOLDSTEIN; 1941: Godina koja se vraća. 2. izd. Zagreb 2007.

¹⁴ Zeev MILO, Im Satellitenstaat Kroatien. Eine Odyssee des Ueberlebens 1941-1945l. Konstanz 2011. Paul SCHREINER; Spašeni u Zagrebu. Sjećanje troje srodniha na hrvatski Holokaust. Zagreb 2014.

NDH, iz transportnih listova za koncentracijske logore, iz dokumenata o nasilnom iseljavanju iz njihovih domova, kao i iz memoara suvremenika. Ne samo što organi vlasti komunističkog poretka nisu imali dovoljno znanja o židovstvu, a niti senzibiliteta, no oni su se u okvirima poslijeratne gospodarske situacija, sa svojim oskudicama i ograničenjima, trudile osigurati povratnicima dom i egzistenciju. Drugačije je reagiralo nežidovsko stanovništvo, tj. sredine u kojima su se kretali autori sjećanja. Proces reflektiranja odgovornosti u nežidovskog stanovništvo godine 1945. nije započeo - u tome Hrvatska, Jugoslavija nije iznimka. Kapitulacija, slom Trećeg Reicha nije potaknuo na razmišljanje (a kamoli na kajanje) Židovski povratnici u Austriji izražavali su se veoma kritički o šansama suživota s nežidovskim stanovnicima.¹⁵ Njemački i austrijski povjesničari reintegracije i „povijesti poslije 1945. godine“ zaključili su da službene vlasti Austrije povratak Židova nisu spriječavale, no nisu ga nimalo olakšale, a povratnici bi se osjećali poput „putnici u čekaonici“- do prve šanse za iseljavanje Erz Israel ili u Novi svijet.¹⁶

Najvažniji fond za naznačenu tematiku je „Zemaljska komisija za repatrijaciju“ (signatura: HR-HDA ZKRH, fond br. 1522) s materijalom vezanim uz osnivanje i funkcioniranje državnih službi i ustanova za repatriiranje.¹⁷ *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* (signatura: ZKRK, fond br. 306)¹⁸ također pruža materijal - izjave preživjelih vezanih uz njihov povratak iz logora (ali nikakvih detalja o tijekovima repatrijacije): Kao izvori „Oral History“ nalažu stanovit oprez u vrijednovanju, jer su svjedoci imali stanovite interese, zbog kojih se ne može isključiti da su „dramatizirali“ i možda i denuncirali.

Državna politika se u različitoj mjeri angažirala za pojedine skupine povratnika: Jugoslavenska gospodarska emigracija (još jedna tema, koja u hrvatskoj historiografiji nije obrađena!¹⁹),

¹⁵ Primjer: sjećanja Ruth BECKERMANN, *Unzugehoerig. Oesterreicher und Juden nach 1945. und Juden nach 1945.* Wien 1989. Doron RABINOVICI, *Die Suche nach dem Ausweg. Die Organisation von Flucht und Rettung 1938-1941.* U. A. HAGEN und J NITTENBERG (Hg.). *Flucht in die Freiheit*, str. 99, 128.

¹⁶ R. BECKERMANN, na nav. mj. str. 26. - To vrijedi i za Židove koji su okupljali u logorima za DP: Juliana WETZEL, *Die Lager für „jüdische Displaced Persons“ in Deutschland nach 1945.* u: *Nationalsozialismus und dessen Nachwirkungen in Österreich. Festschrift für Brigitte Bailer*, Wien 2012, str. 155-167. Ovdje str. 156. http://www.doew.at/cms/download/50k4n/bb_wetzel.pdf . str. 156-158.

¹⁷ HR HDA, Hrvatski Državni arhiv Zagreb, fond 1522, www.arhiv.hr/ARHINET.

¹⁸ HR HDA, ZRRK, fond 306; kutija 384.

¹⁹ Poslijeratni povratak, repatrijacija i integracija povratnika u Hrvatskoj historiografiji obrađeni su kao povratak „Bleiburških žrtava“ i zločini komunističke Jugoslavije nad pripadnicima poražene „Hrvatske vojske“ i civilima pobjeglim u Bleiburg: Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Izručenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim logorima u svibnju 1945....* ČSP, br. 2., 391.-416. (2009) [file:///D:/_Moj_Dokumenti/Downloads/grahkek%20\(1\).pdf/74034](file:///D:/_Moj_Dokumenti/Downloads/grahkek%20(1).pdf/74034). Upozoravam i na špekulacije o korištenju

uživala je značajnu državnu pomoć: Ona je predstavljala financijski stupac nove države, iako su se vratili bivši radnici u prekomorskim zemljama, koji su izgubili radna mjesta, jer se rat odražava i na svjetsku trgovinu. Materijali Savjeta za narodno zdravlje (Ministarstva socijalnog staranje NRH) pokazuju, koliko je Narodnoj Republici bilo stalo do uspješnog integriranja „radne i gospodarske emigracije“ u novo društvo, te ih je zato i izdašno financirala, pomagala im skućiti se i ostvarivati prava iz radnih odnosa u inozemstvu - o takvoj pomoći „žrtve fašizma“ uglavnom su mogle samo sanjati. No, od njih je Ministarstvo narodnog zdravlja očekivalo da će svoju domovinu Jugoslaviju promovirati u zemljama u koje su u prvoj polovini XX. stoljeća Jugosloveni polazili „trbuhom za kruhom“, te poticati svoje znance i rođake da se i oni odluče na povratak.

S druge strane postoje skupine jugoslavenskog stanovništva, čiji povratak komunistička Jugoslavija ni po koju cijenu nije željela: jugoslavenske Nijemce i Austrijance, koji su između 1941-1945. odlazili u Njemački Reich, bilo kao radnici, bilo u projektu „preseljenja“ i „Heim ins Reich“.²⁰ O takozvanoj „evakuaciji“ jugoslavenskih Nijemaca od strane Wehrmachta 1944. godine, tobože iz sigurnosnih razloga svoja sjećanja ispričao je Peter Mutter, rodom u Slatiniku (Bosni): zajedno s majkom, bakom i dvojicom braće morao je krenuti na odiseju, preko Đakova, Osijeka, Pećuha prema Češkoj i Poljskoj do pred Gdjanskoj, zatim natrag u Češku, pa u Bratislavu, u Beč, Zwentendorf kod Tullna na Dunavu (u ruskoj zoni), 1948. u Passau i druge logore u američkoj zoni, sve dok se obitelj nije skrasila u Erlangenu 1955. godine.²¹ U novoj Jugoslaviji nisu bili poželjni povratnici: To su jugoslavenski delegati u inozemstvu priopćili organima UNRRA i Crvenog križa da „*Poziv Jugoslovenske Vlade i dati rok za prijavljivanje*

---

baraka ustaškog logora Jasenovac poslije evakuacije zatočenika, od strane NOV za ratne zarobljenike i političke kažnjene komunističke Jugoslavije: Petar BASIĆ i Mario KEVO, O problemu postojanja logora Jasenovac poslije 1945. g. u Radovi - Zavoda za hrvatsku povijest. vol. 30, Zagreb 1997. str. 300-307. 301, 307: U: [pdf \(1 MB\)](https://hrcak.srce.hr/file/62782) hrcak.srce.hr/file/62782. Autor priznaju da o funkcioniranju logora Jasenovcu poslije odlaska ustaše ne postoje arhivski izvori. Oni su svoj rad zasnovali na literaturi srpskih autora, ali i hrvatskih pisaca emigrantskog podrijetla.

²⁰ Vladimir GEIGER. Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina. *Scrinia slavnica* 3 (2003), 521-547. V. Geiger se služio izvorima u Arhivu Jugoslavije, Arhivu Generalštaba Jugoslavije, zatim svjedočanstvima jugoslavenskih Nijemaca, te hrvatskih, srpskih i bosanskih povjesničara, etnologa, etnografa.

²¹ ²¹ „Sjećanja su živa. 70 godina nakon bijega i prognanstva. Opet zajedno s bakom, majkom i nama trojicom dječaka snažno smo razmišljalo o povratku jer nismo ponijeli ni odjeću niti namirnice. Ali, već nakon nekoliko dana zatražili su od nas da krenemo dalje....“. Sjećanja Petera Muttera, „Erinnerungen sind ach. 70 Jahre nach Flucht und Vertreibung. Wieder zusammen mit Grossmutter, Mutter und uns drei Buben glaubten wir noch fest an eine rueckkehr, denn wir hattne weder Kleidung noch Lebensmittel mitgenommen. Aber schon nach einigen Tagen wurden wir zum Weitermarsch aufgefordert. in: „Njemačka riječ“/“Deutsches Wort“. Nr. 93, Osijek 2015, str. 29-34 (siehe dt. Text in „Muenchen – Deutsche und Juden ...05022016 und Ausschnitt.

radi repatrijacije ne odnosi se na Volksdeutsche. .“ Iako na Potsdamskoj konferenciji iseljenje jugoslavenskih Nijemaca nije bilo predmetom dogovora, jugoslavensko ministarstvo socijalne politike DFJ 4. lipnja 1945. podnijelo na suglasnost Predsjedništvu Ministarskog savjeta DFJ odluku da jugoslavenskim Nijemcima i Austrijancima - civilima ili ratnim zarobljenicima - neće dozvoliti povratak u Jugoslaviju.²²

Bez obzira na protivljenje jugoslavenskih vlasti, zapadni saveznici kao i Sovjetske okupacijske vlasti u Austriji prebacivale bi jugoslavenske Nijemce koji su se kao „iseljenici“ i „preseljenici“ Njemačkog Reicha nalazili u Austriji, preko jugoslavenske granice. Ministarstvo socijalne politike je iseljavanje Nijemaca – osim onih koji su u mješovitom braku - vodilo kao svoj zadatak: „380 Nijemaca koji su ranije izbjegli, vratili su se natrag, ali su ponovno upućeni odakle su i došli“, izvjestili su pročelnici socijalnih odjela Narodnih odbora Okruga Virovitice.²³ U cilju da to spriječe, Jugoslavija je zaoštrila kontrole pograničnog prostora i putnika²⁴, a od Saveznika prebacene jugoslavenske Nijemce i Austrijance jugoslavenske su vlasti protjerali natrag u britansku odnosno sovjetsku okupacijsku zonu. Nerijetko su ih okupacijske vlasti ponovno vraćali Jugoslaviji. Takve objekte trzavica između Jugoslavije i Saveznike, kao i Nijemci odnosno Austrijanci, koje su se ipak domogle svojih kuća i imanja po Slavoniji, Baranji, Vojvodini i Srijemu²⁵ savršile bi u logorima za Nijemce.²⁶

---

²² V. GEIGER, na nav.mj. 532.

²³ HR-HDA, MSS, kutija 8, br. 6568 od 30.7.1945. god., str. 3, 4 .

²⁴ O situaciji na jugoslavensko-austrijskoj granici nakon kraja kraja (svibanj 1945.) i pod uvjetima eksaliranja Hladnoga rata v. Edda ENGELKE, „Jeder Fluechtling ist eine Schwaechungder Volksdemokratie.“ Die illegalen Ueberschreitungen am jugoslawisch-steirischen Grenzabschnitt in den Fuenfzigerjahren. Wien 2011., str. 29 Edda Engelke je opasnost po ilegalne prijelaznike jugoslovensko-austrijske granice u predjelu Štajerske (Slovenske) i Savezne pokrajine Štajerske (Austrija) obradila iz perspektive jugoslavenskih prijelaznika granice, protivnika Titoističkog režima, te iz perspektive austrijskih graničara i nadređene britanske okupacijske vlasti. Vraćanje jugoslavenskih Nijemaca i Austrijanaca iz Austrije u Jugoslaviju spomenuta autorica nije problematizirala.

²⁵ Darko DUKOVSKI; ...Istarska enciklopedija.

²⁶ V. GEIGER, Heimkehr. Na nav. mj. str. 525. V. i 1945., srpanj 7., Zagreb - [PDF izvadak - Hrvatski institut za povijest hipsb.hr/wp-content/.../partizanski_zlocini2-sadrzaj.pdf](#)...u Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. DOKUMENTI http://hipsb.hr/wp-content/uploads/2013/01/partizanski_zlocini1-sadrzaj.pdf - Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutarnjih poslova FD Hrvatske, izvješćuje upravne odjele oblasnih, okružnih i gradskih NO-a o postupku repatrijacije (iseljavanja/protjerivanja) Nijemaca/folksdojčera - Zločini partizana....str. 179 i 1945., kolovoz 4., Osijek - Komisija za repatrijaciju Oblasnog NO za Slavoniju u Osijeku dostavlja upravnim odjelima okružnih i gradskih NO-a uputu o načinu protjerivanja, odnosno upućivanja u logore Nijemaca/folksdojčera, Zločini partizana...str. 240 .i ibid. str. 310, 1946., siječanj 18., Beograd - Ministarstvo vanjskih poslova FNRJ izvješćuje Predsjedništvo ministarskog savjeta FNRJ, da je Ministarstvu unutarnjih poslova FNRJ dostavilo prijedlog o iseljavanju/repatrijaciji Nijemaca/folksdojčera iz Jugoslavije 310.

Prema jugoslavenima mađarske nacionalnosti vlasti su bile manje rigorozne: Predsjedništvo Ministarskog savjeta DFJ odobrilo im je uvjetnom povratku, tj. sloban povratak onime koji se „nisu ogriješili o NOB“, s time da će osumnjičeni zbog ratnog zločina, biti izveden pred sud.²⁷ Nisu se repatrirali ratni zarobljenici, osim u slučaju bolesti i nesposobnosti za rad. Liječničke komisije primjenjivale bi stroge kriterije za ocjenu radne sposobnosti, premda su se komande Jugoslavenske Armije, nadležne za zbrinjavanje ratnih zarobljenika trudile ispoštovati međunarodne konvencije o ratnim zarobljenicima, glede prehrane, smještaj, rad i ponašanje prema njima - to je utoliko značajnije i govori za nastojanja Jugoslavije afirmirati se i međunarodno kao država zasnovana na vladavini prava. Martina Grahek Ravanić, iznosila je „neke procjene“ da je prema u Jugoslaviji u ratno zarobljeništvo dospjelo oko 194.000 njemačkih vojnika, i da je u zarobljeničkim logorima i na prisilnom radu od 1945. do 1953. umrlo ili pak ubijeno oko 80.000 do 100.000 Nijemaca i Austrijanaca. Prema jugoslavenskim službenim navodima radilo se o 15.028 njemačkih zarobljenika umrlih u jugoslavenskim logorima odnosno o 10.621 ratnih zarobljenika iz svih zemalja Osovine, a koji su umrli u Jugoslaviji²⁸. Zato se i ne može ocjeniti, jer li na primjeru ratnih zarobljenika Jugoslavija uspjela dokazati svoju pravičnost, a jugoslavensko društvo svoju miroljubivost, suzdržavajući se od nasilja i osvete. (O ophođenju Jugoslavije sa ratnim zarobljenicima, a s time u vezi i o realnim brojevima umrlih ili repatriranih, nema recentnih istraživanja).

Arhivska građa vezana uz ratne zarobljenike²⁹ govori u prilog tomu da je Jugoslavija prema stranim građanima među ratnim zarobljenicima poštivala - odnosno zadala obzir na međunarodne konvencije o ratnim zarobljenicima (što nije zahtijevala prema onima iz redova jugoslavenskih naroda.). Recentnih istraživanja o tome, kakva je bila realna situacija stranih ratnih zarobljenika u jugoslavenskim logorima nema, podaci u građi Zemaljske komisije za repatrijaciju bacaju tek neke „svjetlosne zrake na praksu repatrirana, koji daju tek fragmentarno saznanje. Njemački, talijanski, bugarski i mađarski ratni zarobljenici, koji su stupili u Jugoslavensku armiju poslije 15.1.1945., repatrirali su samo u slučaju bolesti, nesposobnosti za rad³⁰ ili ... *ako imaju neke izvanredne zasluge...*“.³¹ Zaposlile su ih u socijalnim ustanovama

²⁷ Dokumenti , Zločini partizana.....na nav. mj. 156.

²⁸M. GRAHEK RAVANIĆ; Izručenja i sudbine, na nav. mj. 702.

²⁹ U Dubrovniku su pripadnici 32. Plave divizije i Jaegerbataillon bili smješteni u derutne hotele „Imperial“ i „Exzelsior“, da bi u rujnu 1945. bili prebačen u Trogir, u logor pod nadležnošću Vojne oblasti Splita: Blanka MATKOVIĆ; Prihvatilište za repatrirce u Dubrovniku (srpan-rujan1945.) Anali Dubrovnik 51/2 (2013): 675-728 Dubrovnik, br. [PDF pdf \(334 KB\)](#), hrcak.srce.hr/file/153879.

³⁰ iHR HDA, ZKRH, kutija 7, br. 570, 571.

³¹ HR-.HDA, ZKRK, kutija 2, br. 780 (4.12.1945.=

i u prihvatilištu za repatirce, a nadnice im nisu isplaćivani na ruke, nego doznačivani u korist Državnog fonda za obnovu zemlje.³²

Međutim, vlasti su vodile računa i o tome da su u Njemačkom Wehrmachtu Slaveni bili tretirani kao „manje vrijedni“, „niži po rangu“: Zarobljeni Gradišćanski Hrvati i Lužički Sorbi repatrirani su u lipnju 1947. mimo reda, iako se nisu odazvali pozivu da dezertiraju iz Wehrmachta i pristupe NOV.³³ Nastojanja jugoslavenske diplomacije da svom nacionalnom sudstvu privede pripadnike okupatorskih vojski osumnjičenih zbog sudjelovanja u ratnim zločinima, nije urodila plodom. Jugoslavija se trudila iz poštovanja prema žrtvama, a ne iz osvetoljublja, naglasio je hrvatski delegat u Glavnom savezničkom stožeru za Europu, Stanko Smodlak. No Zapad, poučen montiranim procesima u Sovjetskom savezu i u zemljama pod ruskim utjecajem, pridržavao si sam pravo da s ratnim zločincima postupa prema zapadnim kriterijima pravičnosti. Naposljetku je Jugoslavija odustala od Sisifog posla.³⁴

---

³² HR HDA, ZKRH, kutija 5, spis bb., 550, 551, 552 od 31.8.1947; kutija 7 broj 527 (6.8.1948.) i 595 (9.9.1948.) Obračun nadnica za 4 zarobljenika na radu, stan u i prehrani u prihvatilištu kroz kolovoz 1948.god. U listopadu iste godine ostalo je još dvojica: br. 632/48 (5.10.1948.). -Sara VUKUŠIĆ; Standard života njemačkih ratnih zarobljenika korištenih u društveno korisnom radu u Rijeci u drugoj polovici 1945. Tabele s „trebovanjima“ hrane, odjeće i obuće za ratne zarobljenike zaposlene u sanaciji Riječke luke, razorene od Njemačkog Wehrmachta prije njegova povlačenja, 3. svibnja 1945.godine.

³³ HR HDA, ZKRH, kutija 3.br. 326.

³⁴ Berislav JANDRIĆ; Prijepori saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945– 1947.) U:: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Jg. 38, H. 2, S. 373–716: Über www.hrcak.srce.hr/file/11732.

II. REPATRIJACIJSKI PROCESI

II.1. Samoinicijativni povraci

Već u danima smjene vlasti u Zagrebu, glavni grad urušene Nezavisne Države Hrvatske organizirao se brzo i učinkovito kao upravni, obrambeni i humanitarni centar NR Hrvatske i Jugoslavije.³⁵ Opskrba, upravne službe i svi vitalno nužni pogoni funkcionirali su i u satima smjene vlasti, jer su zaposleni u njima pred očiglednog slamanja fašističke vlasti spriječavali uništenja: Tako je grad bio sposoban i spreman prihvaćati povratnike, koji su se već u prve dane nakon kapitulacije Njemačke vraćali: civilni radnici odvedeni godine 1941. i dalje na prisilni rad u industriji Njemačkog Reicha.³⁶ Dolazili su, djelom pješice, djelom vozeći se vojnim kamionima Saveznika, željeznicom ili i zaprežnim kolima seljaka, Britanci bi primili na svoje opskrbe transporte iz okupacijske zone Koruške (Austrija) do talijanskih luka pješake na putu prema Italiji i Jugoslaviji - na taj su se način Talijani i Talijanke, Slovenci i Hrvati Primorja i Istre vraćali svojim kućama - a s njima i Poljaci, Ukrajinci, Rusi, Litvanci, svi oslobođeni ratni zarobljenici, prisilni radnici, zatočenici nacističkih koncentracijskih logora³⁷. Paradoksalno – židovski ratni zarobljenici, koje su Nijemci zarobili u Travanjskom ratu i odveli u zarobljeničke logore u Njemačkoj, prošli su bolje nego Židovi civili: Očev brat Salaomon, suprugu mu i kćeri ubijeni su u logoru. Očev najmladji brat Moric početkom 1941. Bio je pozvan u rezervu, zarobljen i odveden u njemački logor Stalag. On se vratio 1945.³⁸

Neki povratnici iz njemačkih logora za strane radnike uspjeli se domoći domovine, no ubrzo bi umrli od posljedica izrabljivanja teškim radom, izgladnjivanjem i „*mrcvarenjem*“ (zlostavljanjem).³⁹ Po putevima i lutanjima među ruševinama njemačkih gradovamože se zaključiti kako Jugoslaveni nisu radili samo u Njemačkoj i Austriji, nego i po svim anektiranim i okupiranim predjelima diljem Europe. Ubrzo nakon dolaska na vlast postfašističkih i prokomunističkih vlada u Poljskoj i Čehoslovačkoj, ovi su radnici bili protjerani kao „Nijemci“

³⁵ Feljtonistički prikaz Zagreba u dva dana smjene vlasti (5. i 6. svibnja 1945.godine): Ivo GOLDSTEIN, Zagreb 1941-1945. Zagreb 2011, str. 332, 333.

³⁶ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (HR HDA, ZKRK, fond 306), mikrofilm Z-2977, ZM 29/44, kutije 55; Z-2978, ZM 22/45, kutija 56;- HDA, Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku NRH - Uprava za iseljeničku službu, fond 1115. A.M. GRUENFELDER; U Radni stroj Velikoga Njemačkog Reicha. Prisilni radnici i radnice iz Jugoslavije 1938/1941-1945. Zagreb,2007, str. 189, 190.

³⁷ A. M. GRUENFELDER; U radni stroj, str. 189-200.

³⁸ Eva GRLIĆ, Revolucija i kontrarevolucija. U: J. DOMAŠ; Glasovi....175-180. 30-ero članova Evine boitelji ubijeno je u Holokaustu.

³⁹ HR HDA ZKRK, Z-2978, ZM 22/45, Fasz. 56.

ili „njemački kolaborateri zajedno s njemačkim stanovništvom Šlezije, Sudetske pokrajine, rubnih djelova Češke“.⁴⁰

Počeli su stizati i zatočenici nacističkih koncentracijskih logora nakon oslobođenja od strane Saveznika: Slovensko-talijanska novinarka-povjesničarka-književnica Dorica Makuc skupila je svjedočanstva deportiranih Slovenki i Slovenaca u svojoj knjizi „*Le nostre ragazze vanno in Germania...*“/“*Naše dekleve grejo v Nemčijo*“⁴¹: Slovenke i Talijanke deportirane u Ravensbrueck⁴² iz bivše „Operacijske zone Jadransko Primorje“ („Operationszone Adriatisches Kuestenland) zbog suradnje s partizanima, ili zato što su se članovi obitelji borili kao partizani, krenule su iz oslobođenog logora na vlastitu inicijativu. Na svom putu prema Jugoslaviji prolazile su kroz više oslobođenih logora, ispostava koncentracijskih ili radnih logora: Tek su tada proniknule u kojoj su mjeri anektirani i okupirani krajevi bili prožeti logorskom mrežom, tako da bjegunac iz njih nije imao mnogo šanse ostati neotkriven.. U logorima su nakon oslobođenja djelovali aktivisti Međunarodnog Crvenog križa, jer su gotovo u svim logorima dotadašnji zatočenici ostali, na brizi liječničkih timova Saveznika i službe za traganje Međunarodnog Crvenog križa, koja se pobrinula i za organizaciju prijevoza kućama.⁴³

Naposljetku, samoinicijativno su se vraćali i demobilizirani partizani⁴⁴, Židovi iz emigracije u inozemstvu, i Židovi-stranci, koji su preživjeli ustaški progon na samome teritoriju NDH.

VIDI:

Ljubomir MAYER; Tragom jedne skoro izgubljene priče. In: Jasminka DOMAŠ; Glasovi, sjećanja, život.Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji. Zagreb 2015. S. 251-262

251 - Ljubomir Maer rođen je 1930.

252. Njegova baka Sofija bila je kći vrlo imućnih roditelja Moritza Mayera, vrlo bogata poslovnog čovjeka u Beču, Grazu i Budimpeštu. Njegova supruga Netti Alexander potekla je iz utjecajne žid. Obitelji Alexander; njezina obitelj bila je podrijetlom dijelom iz Beča, dijelom iz Guessinga (mdj. Nemet Ujvar). To su bili pradjed i prabaka Ljubomiru. A Sofija i Ljudevit su se oženili u Guessingu. Sofia i

⁴⁰ HR HDA, Republički savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku -Uprava za iseljeničku službu Ministarstva socijalnog staranja NRH, kutija. 21, svi iz 1951. i 1952. godine.

⁴¹ MAKUC Dorica, *Le nostre ragazze vanno in Germania/Naše dekleve grejo v Nemčijo*. Gorizia 2005, str. 193-213

⁴²

⁴³ D. MAKUC, *Le nostre ragazze*. Svjedočanstva: Dnevnik Slovenke Franke Nabergoj-Meden, str. 193-203.

⁴⁴ Povratak kućama autori memoara nisu opisali u detaljima: B. POLIĆ, Imao sam sreću. Autobiografske zabilješke (1.11.1942-22.12.1942). Zagreb 2006. 380 S. GOLDSTEIN, 1941: Godina koja se vraća. Zeev MILO, Im Satellitenstaat Kroatien, str. 246.

njezin brat Hinkosu se doselili u Zagreb i Sisak. Ernst je ostao u Nemet Ujvaru (Guessingeu) kao odvjetnik, a Rudolf je u Beču nastavio voditi očevu trgovačku djelatnost. Moritz je za svoju djecu Hinka i Sofiju pokrenuo 1868. godine firmu „Hinko Mayer i drug“. Hinko je upravljao cijelim obiteljskim imetkom svojim i sestre Sofije. Sofija je dobivala za to svoj godišnji udio u obiteljskom koncernu koji su nakon smrti njezina brata Hinka preuzeli njezin nećaci (Hinkovi sinovi) Milan i Artur. Obojica su bili obrazovani na najboljim europskim sveučilištima i vratili su se u zemlju da bi preuzeli upravu i postali novi javni predstavnici cjelokupnoga obiteljskog kapitala.

Bili su pioniri u izgradnji industrije i gospodarstva na ovim prostorima do 1941. godine. Među ostalim, izgradili su rafinerije i posjedovali većinske pakete dionica naftne industrije „stare“ Jugoslavije, nekoliko tvornica u Zagrebu i Sisku i u drugim gradovima države, kojima su osobno upravljali. Imali su dionice u bankama, mnoge nekretnine i obnašali značajne dužnosti u gospodarstvu i javnom životu. Mayerovi su izgradili Rafineriju Sisak i „Iskru“ d.d., iz koje je nastala tvrtka „Maziva“ d.o.o., tanaš također dio INE, „ISIS IZ KOJE JE NASTAO „Kaštel“, a potom „Pliva“ i još mnoga druga poduzeća.

Sudjelovali su u izgradnji bolnice Merkur u Zagrebu te su sudjelovali u mnogim humanitarnim akcijama.

S. 253 Obitelj Alexander su vjerojatno bili još bogatiji od Mayerovih. Braća Samuel David Alexander i Šandor Alexander bili su vlasnici pivovara, uljare, banaka i mnogih drugih poduzeća ali i suosnivači Crvenog križa te veliki filantropi.

Mayerovi i Alexanderovi su zajednički sudjelovali u brojnim humanitarnim institucijama, među ostalim u osnivanju poslije Prvog svjetskog rata dobrotvornih društava Prehrana i Vojnički dom. Prehrana je dnevno dijelila 5000 besplatnih obroka siromašnim obiteljima, a Vojnički dom je besplatno davao vojnicima koji su se vraćali s ratišta i invalidima čaj, cigarete, knjige, tisak i slično. (Josip ZGALJIĆ, Nafta na našem tlu.

Obitelj SPITZER

Mira SPITZER; Dvije domovine, S. 273-278

Mira Spitzer rođena je 1946. u Novom Sadu. Otac, rođeni Zagrepčanin (rođ. 1900), sin Maxa i Izabele, savršio je studij medicine u Beču i postao je specijalist za internu medicinu, bolesti srca, pluća i zeluca (on je sam prebolio tBC i liječio se u sanatoriju u Švicarskoj imao je svije sestre: stariju Milkicu i mlađu Olicu.

Djed Max, imao je brata Aleksandra (Alexandar), koji je živio u Varaždinu, u Zagrebačkoj ulici 28 i bavio se drvnom industrijom.

Zagrebački ogranak Spitzerovih imao je u Oktogonu dućan s ciplema.

274 – Tata Spitzer se 1928. oženio Ljubicom Reiner, a 1931. Rodila im se curica Rutz. Iste godine tata je postavljen za asistenta prvog stupnja Gradske bolnice pod banovinskom upravom u Sisku.

1942. baka Izabela je došla u Pakrac s torom za godišnjicu i više se nikada nije vratila u Zagreb: Naime, tata je tada radio i u ambulanti u Pakracu pa se cijela mamina obitelj tamo skupila da skromno proslave taj dan (15.godišnjicu braka). Te iste noći odvedeni su u logor Jasenovac.

U to vrijeme radio je u jasenačkoj bolnici kao liječnik njemački oficir i teško se razbolio od upale pluća. Ustaše su tatu prisilili pod prijetnom smrću da spasi njemačkog liječnika. „Kako bi otvrdili ozbiljnost svoje pijetnje ubili su, ovo prvi put pišem i jako mi je teško, kundakom po glavu moju omamu, tetu Ljubicu i jedanaestogodišnju Ruticu. Ustaše su tati rekly da ako ne spasi njihova doktora da će ubiti i njega. 'I tako ste mi uzeli sve što sam imao', rekao je otac, 'a ja kao liječnik pomažem svim bolesnicima, bez obzira na vjeru i nacionalnost' ...njemački doktor nije preživio, a tatu su postavili za liječnika jasenovačkog logora. Kada je logor rasformiran, medicinsko osoblje je transportirano vlakom put Njemačke, otac je uspio iskočiti iz vlaka uz pomoć jednog ustaškog čuvara kojemu je rekao: 'Danas ti trebaš meni, a možda ću već sutra ja trebati tebi.' Na što mu je čuvar rekao: 'Skači doktore!' pa se tako otac ubrzo našao u Petroj pokrajinskoj partizanskoj brigadi....pod zavpojedništvom generala Koste Nađa. S njima je došao u Novi Sad, gdje je postao šef Internog odjela vojne bolnice u Petrovaradinu“.

Melita KRAUS, Od Beča do Jad Vašema. U: J. DOMAŠ, Glasovi.....279-284

Melitin otac Dr. Oton Kraus rođen je kao najmlađi sin veletrgovca Heinricha Krausza iz Požege. Djec je potekao iz Đakova. Njegova je obitelj bila siromašna i s mnogo djece. O njima Melita ne zna ništa. Djed se kao mladi trgovac oželio kćeri tvorničara iz Pkraca Bertom Miller. Dobila je bogat miraz, tako da je s djecom započela uspješan poslovni život. Uselio u veliku kuću na glavnom gradskom trgu, u kojoj se danas nalazi Muzej Požege.

Baka je rodila tri sina i tri kćeri. Sinovi su studirali u Beču, tako i Melitin otac (r. 1898.g.). Upisao se na medicinu i prisustvovao predavanjima Sigmunda Freuda i Charcoa, posjećivao predavanja austrijskog dramatičara i pjesnika Karla Krausa, a poslije se u Požegi družio i sa slikarom Miroslavom Kraljevićem. Prvi svjetski rat proveo je kao mlad student medicine u bjelovarskoj Vojnoj bolnici. Završivši medicinu oženio se mladom liječnicom i otvorio svoju prvu ordinaciju u Vrbovcu. Nakon pa godina se rastao. Oton je otišao u Mrkopalj i tmao nastavio liječničku praksu. Proglašenjem NDHopskrbljao je bonicu na Patzrovoj gori, tamošnji štab liječnika i građane Mrkoplja koji su odlazili u partizane lijekovima i sanitetskim materijalima. Kada je od pouzdanih osoba saznao da je njegova djelatnost otkrivena, da je za njime raspisana tjeralica i da će ga Talijani strijeliti, otišao je i sam, neposredno prije egzekucije, na Petrovu Goru – ustvari partizani su ga odvezli sa improviziranim saonicama. Postao je liječnik i upravnik prve partizanske bolnice na oslobođenom teritoriju. Trudio se osposobiti mještane za njegovu ranjenika. Ne samo partizani, nego i civilno stanovništvo Gorskog kotara su ga upamtili. Godine 1943.grimješten je u Bari, gdje je također voido partizansku bolnicu. Pokušavao je članove obitelji povući na Patrovu Goru da bi ih zaštitio, no njima se nije išlo, smatrali su da ih nitko neće dirati jer nisu nikomu ništa loše učinili. Djed je već bio pokojni, a baka sa svojih 87 godinama se sa svojom starom sluškinjom sakrivala u vinogradarskoj kućici. No upravo ju je ta žena izdala i pabaka je orala u transport za Jasenovac. Umrkla je na transportu u teretnom vagonu. Očev brat Jakovac, njegova supruga Ilka i sinovi Mario i Drago stigli su u Jasenovac i tamo su pogubljeni. Melitin otac je sve to saznao i nakon rata počeo potragu. Nakon godinu dana našao je na svoje dvije sestre Malvinu udanu Spiller i Sofiju udanu Deczi. Kuća koja je nekada pripadala obitelji morala je po sili zakiona biti prodana novoj vlasti, po cijeni koja – kako je Meliti rekao njezin otac – koja je jedva pokrivala kupnju jednog vrijednijeg saga. Otac je pokušavao prevladati traume humorom i pozitivnim mislima, vjerujući da će na taj način osnovati novi život za sebe i obitelu. Nedu o nakon završetka rata postao je šef bolnice u Mladenovcu, poslije upravnik lječilišta Daruvarske Toplice – i ondje se dogodio romantični susret s Melitinom

budućom mamom Vesnom rođ. Gršković. Vesna je bila znatno mlađa od Otona. Nakon vjenčanja živjeli su skromno u Zagrebu, a zatim je otac premješten po nalogu saniteta u Bosnu. Četiri godine radio je u Tuzli, Žepču i Doboju; zatim je na vlastiti zahtjev premješten u Bjelovar. Tu je postao upravnik bolnice i utemeljio Medicinski centar. Godine 1966. je s te dužnosti umirovljen.

Melita se 1954. godine rodila u Bjelovaru. Ona je postala svjesna svojeg podrijetla zbog antisemitskog ispada, i pod dojmom „Crne knjige „ čuvane u obitelji, s podacima o žrtvama Holokausta iz njezine obitelji i rodbine – knjige o logoru Jasenovcu, s fotografijama. Teta je Meliti nešto tumačila o tome da je u Jasenovac odvedena baka, Mari Mario, Drago, stric Kobi i dr. Otada se odlučila biti ono što jest i to uzdignute glave.

Kad je imala 12 godina, tata se obolio od bolne, neizlječive bolesti. Mijenjao se u drugu osobu, sav je utonio u bol, postao šutljiv i mrzovoljan. Patio je od straha da će se Meliti nešto dogoditi izlazi li van kuće, želio je stalno imati oko sebe. Melita se odrekla druženja s vršnjacima – počela je slikati. Od tada je stekla ugled i među vršnjacima. Sa 15 godina mogla se upisati na Likovnu akademiju – to je bilo moguće i bez mature. Na moru je sreća jednog mladog režisera, u kojeg je stekla povjerenja, željela je da je uputi u uvjete upisivanja – umjesto toga su se zaljubili i ona se sa 16 godina udala za njega. Sa 17 godina rodila je kći. Otac je malu vidio samo jednom, kad je imala 7 mjeseci, a ubrzo nakon takoga je umro. Pokopan je bez rabina, jer desetljećima u tom kraju više nije bilo rabina. Poslije očeve smrti rodila je još sina i upisala se na Fakultet poitičkih znanosti. Brak s ubrzo raspao i vratila se iz Zagreba u Bjelovar sa sinom od 4 godine i kćerkom od 7 godina. Ipak je diplomirala i počela raditi kao profesorica. Dospelila se baka s mamine strane, i život je počeo iznova, sretniji. Postajala je sve svjesnije svojih korijena. Godine 1990. Židovska ju je općina u Zagrebu poslala kao delegata na službeni put u Izrael. Dojam Zida plaća probudio je osjećaj povezanost sa svim generacijama predaka, učvrstivši u njoj svijest za korijene, a nadahnjujući njezino likovno stvaralaštvo. Iako je dobila ponude u Izraelu, vratila se u Zagreb, kad je rat već bjesnio u Sloveniji. Sin, koji je tada imao 18 godina, nalazio se u Beogradu, čekajući poziv za vojsku, a i kćerka je bila tamo. Zahvaljujući poznanstvu s ljudima u beogradskoj židovskoj zajednici uspjela ga je ukrcati u transport za Izrael. Dospio je u kibuc i u jednu obitelj, i tamošnja kći mu je postala supruga. Kći je postala menadžerica u Coca-coli u Atlanti. Sin je iz Izrael došao studirati na Likovnu akademiju u Beču, a nakons tudija se vratio u Izrael. Već ima 2 djeteta.

Melitin uzor u hrvatskom slikarstvu je Nives Kavurić Kurtović. Prva Melitina izložba nosila je geslo „Pticama koje su pobjegle s hrvatskog neba“. 2Moj rad odiše židovskim mitovima, legendama i atmosferom jidiš kulture. Godine 2011 jedna njezina skulptura postala je dio stalnog postava Muzeja Holokauta Jad Vašema u Jeruzalemu. Danas ona živi u Bjelovaru sa svojom starom, bolesnom majkom i još radi kao profesorica etike u srednjoj školi. Ilustrira slikovnice.⁴⁵

OZNA Zagreb izračunao je da je neposredno nakon smjene vlasti Zagrebom prolazilo otprilike 250.000 osoba, od kojih je 50.000 bježalo s poraženim vojnicima put Austrije)⁴⁶. Zbog problema sa smještajem brojnih beskućnika, Mjesni je komitet KPH u Zagrebu dne. 12. svibnja 1945. naredio svima onim koji su se nakon 7. travnja 1941. doseljavali u Zagreb, povratak u zavičaj, kako bi rasteretili službe za opskrbu hranom i stambeno zbrinjavanje. Zemlja se

⁴⁵ M. KRAUS, Od Beča do Jad Vašema. U: J. DOMAŠ; Glasovi, str. 279-284.

⁴⁶ I. GOLDSTEIN, Zagreb 1941-1945, str. 334.

nalazila u teškom gospodarskom stanju: stanovništvo je živjelo s „markicama“ („točkicama“⁴⁷) za osnovne živežne namirnice. I higijenske potrepeštine mogle su se kupovati samo na „točkice“: Higijenski standard je bio veoma slab, ustvrdili su pročelnici socijalnih odjela narodnih odbora, na konferenciji organiziranoj 9./10.listopada, kad su trebali iznijeti zatečeno stanje u svojim „rajonima“ i utvrditi prioritete rada: „Točkice“ su polučile „procvat šverca“.⁴⁸

Stambeni fond nije pretrpio znatnije štete od zračnih napada, no već od 1941. bio je zapušten, djelomično neuseljiv zato što ga je vojska oštetila. I zbog velikog broja „beskućnika u gradu, borba za prazne stanove bila je nemilosrdna - svaki je sam sebi bio najbliži; Ovaj vitalni egoizam radi samoodržavanja, a ne „antisemitiza“ kako je vjerovao Zeev Milo, bio je glavni razlog tomu što je i njegovoj obitelji bilo skoro pa nemoguće pronaći stan, što ga već nije zaposjednuo netko drugi.⁴⁹). Da bi doskočio manjku stanova, Gradski narodni odbor primio je putem Ministarstva socijalne politike naredbu o čuvanju zgrada i namještaja židovskih vlasnika, što ju je Predsjedništvo Vlade NRH uputilo svim kućepaziteljima.⁵⁰ Kućepazitelji imali su se pobrinuti za to da se oni, koji su se nastanili u Zagreb poslije 7. travnja 1941., obavezno vrate u svoj zavičaj, a da za dolazak u Zagreb građani moraju zatražiti dozvolu i propusnicu. Uredba je pogodila i preživjele Holokausta: Mihael Montiljo⁵¹ podjednako kao i Bjanka Auslender.“ Ondje je saznala za sudbinu svojih – i pomislila na samoubojstvo. Jednostavno više nije mogla ostati niti u toj ući niti u Sarajevu imala je noćne more, vrištala je, lutala sarajevskim ulicama i sokacima gdje je provela svoje djetinstvo. Kad je dobila poziv u Zagreb, u partizansku

⁴⁷ B. POLIĆ, Pariz u srcu studenta, str. 237, 441.

⁴⁸ HR-HDA, MSS, kutija 8, br. 6568 od 30.7.1945. godine.

⁴⁹ „Markice“ su uvedene još 1941.godine. Nepopularna, ali nužna mjera racionalizacije raspodjele hrane morala je ostati na snazi. Iako je 1946. već bio nastupio znatan zamah industrijske proizvodnje, sušna i za poljoprivredu katastrofalna 1947. te sukob s SSSR-om 1948. pridonijele su kolapsu gospodarstva i uvođenju izvanrednih mjera za opskrbu stanovništva, tako da je država morala intervenirati tzv. garantiranim opskrbljivanjem: Darko DUKOVSKI; Istarska enciklopedija, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2182>.

⁵⁰ HR HDA, Minist. soc.-politike, Urudžbeni zapisnik knjiga 4, br 2859-III, od 15.6. (Uputa izdana je pod br. 351/45 3.6.).

⁵¹ Mihael MONTILJO, Skok u život. U J. DOMAŠ, glasovi. ...79-86. Mihael „Miša“ Montiljo rođen je u Sarajevu 1928. U „vrlo siromašnoj sefardskoj obitelji koja je držala do tradicije. „ Stanovala je u dijelu grada koji je bio blizu židovskog hrama, kako su ga zvali Hram na bilavama. U kući roditelja, oca Isaka i majke Sare rođene Papo, godorili su ladino. Kao pučkoškolac pjevao je u kantorskom zboru u velikom hramu Cal Grande. Sestre su učile šivati, a on kao sin mogao se školovat. Sestre su se zvale Sultana i buena, a braća su bili Santo, Moric i Jakica. Kad je ustašala upšla u kuću i otjerala ih do sabirnog logora. Mihael se odvažio iskočiti kroz prozor zgrade, u kojoj ih je čuvao agent. Trčao je do roditeljske kuće, koja je već bila zapečaćena, a on se svejedno ukrao nju kroz razbit prozor, pokupio hranu i sklonio se u susjednu kuću, gdje je zatekao zastrašenu Židovku, djevojku kćerku hramskog šamesa. Jedna „Arijeva“ glumeći njihovu majku, prebacio je Hanu Abinun, poslije udanu Gaon, i Mihaela u Mostar, zatim u Hvar. Bio je s ostalim Židovima na Rabu, a poslije kapitulacije Italije dospio je u partizane str 82.

gimnazij i internat, prihvatila je. Studirala je filozofiju, upoznala supruga, koji je također bio na Rabu. Dobila je s stipendij, završila studij, zaposlila se u Gradskoj knjižnici, gdje je dočekala mirovinu. Udala se za Dragog Auslendera, došla kćer Veru koja se udala za Tvrtka Ujevića, također bibliotekarka. Ima dva lijepa unuka i sada se osjeća sretnom.⁵² Dijele iskustvo da – saznajući što se dogodilo njihovim obiteljima - osjećali su da više nisu mogli živjeti u gradovima gdje su provodilo predratno djetinstvo. Otišli su se na put, no obje su kao studenti iskusili da bi se trebali vratiti u rodni Sarajevo, da bi dobili stipendij, jeruslijed decentralizacije svako je mogao dobivati pomoći samo u svojoj rodnoj republici u rodnome gradu. Vlasti nisu imale sluha niti osjeća za to da bi život u gradu sa svim sjećanjima preživjelima bi mogao biti pretežak teret.

Mihael Montiljo se nakon završenog studija prava zaposlio u Konzularnom odjelu vlade, pa u protokolu, bio je pomoćnik predsjednika Republičkog komiteta za odnose Hrvatske s inozemstvom. Poslije proglašenja samostalne Hrvatske 1991. Bio je pomoćnik ministra za vanjske poslove, do sredine 1992. godine. Tada je otišao na službeni put u Izrael, s kojim tada Hrvatska nije imala diplomatske odnose. U Izraelu nije mogao izbjeći kritički osvrt domaćina na knjigu predsjednika Tuđmana „U bespući povijesti“ i pitanja, misli li se predsjednik ispričau u Muzeju Holokausta Jad Vašemu zbog zločina koji su počinjeni nad Židovima u NDH. Montiljo je potvrdio, vjerujući u to da će i predsjednik Tuđman učiniti gestu sličnu onu Willyja Brandta u Varšavi, kad je kleknuo pred spomenikom židovskim žrtvama ustanka u Varšavskom getu i izrazio žaljenje za sva nedjela i zločine počinjene u Drugom svjetskom ratu od strane Njemačke (slično je postupio Lech Wałęsa. Eđutim, hrvatski vrh nije dobro primio Montiljevu zjavu: odmah po povratku u Zagreb Montiljo je bio prisilno umirovljen, dobio je i vrlo malu mirovinu. Osjećao se povrijeđen nepravdom, što su mu nanijeli loši predsjednikovi savjetnici, ali nije prestao voljeti svoju zemlju. Poduzeo nešto novo: Osnovao je Hrvatsko-izraelsko društvo, i mnogo je ulagao u suradnju s mješovitim pjevačkim zborom „Moša Pijade“, u njegovanju jidiš i hebrejskih pjesama. Kasnije je taj zbor promjenio ime u „Lira“. Više od 50 godina Montiljo je vodio zbor, putovao s njime na inozemne turneje i pokupio s njime sjajne nagrade. Organizirao je grupna putovanja i hodočašća u inozemstvu, radio je u Židovskoj općini u Zagrebu, kao potpredsjednik Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Zagrebu, i u Svjetskoj konferenciji religija za mir, čiji je hrvatski ogranak osnovao svćenik Dr. Mladen Karadjole.

---

⁵² Bjanka AUSLENDER, rođena Levi, rođena 1930 u Sarajevu, u Velikoj Avliji, u seffardskoj obitelji. Bjanka AUSLENDER, Velika Avlija br. 8.“ U J. DOMAŠ, Glasovi, str. 69-77.

Za svoj rad u kulturi dobio je odličje Marka Marulića i odličje predsjednika RH za doprinos međunarodnoj suradnji. Odlikovanja primo je putem Francuske, Njemačke i Talijanske ambasade, za svoj rad pod latino geslom „Adžuntate kon buenos, serad uno de ejos“.⁵³

Ministarstvo socijalne politike i Ministarstvo unutrašnjih poslova, te Ministarstvo za Hrvatsku Demokratske Federativne Jugoslavije, u suradnji s Predsjedništvom Narodne vlade Hrvatske i Mesnim odborima Osvobodilne fronte odnosno njihovim predstavnicima u Zagrebu organizirali su u lipnju 1945. repatrijaciju Slovenaca naseljenih (odnosno protjeranih) u tadašnju Nezavisnu Državu Hrvatsku (1942. godine) u Sloveniju.⁵⁴ Uporedo s vraćanjem prognanih Slovenaca u svoj zavičaj, vlasti su morale provoditi repatrijaciju Srba protjeranih iz NDH u Srbiju, u svoje domove u Hrvatsku, na Kordunu, na Baniji. u Slavoniji, Pokuplju, Lici, Gorskom kotaru i u Zagrebu.⁵⁵ Rješavanju problema povratnika iz Srbije je Ministarstvo socijalne politike odredilo prioritet, ali se moraju strpjeti s povratom stoke i drugih oduzetih sredstava rada. Ravnateljstvo za kolonizaciju mora za to razraditi plan. Treba ih spriječiti da ne iseljavaju na svoju ruku, u Banat „kako se to počelo“ – da je došla odande rodbina i povukla ih sa sobom.⁵⁶ Velik broj „izbjeglica“ vratilo se u okolicu Bjelovara, izvjestili su pročelnici socijalnih odjela narodnih odbora Ministarstvo socijalne politike sa konferencije održane 9./10. listopada 1945. U cilju utvrđivanja prioriteta potrebe. Povratnici su se – prema njihovim saznanjima – dogovorili sa stanarima koji su između 1941. i 1945. Godine zauzeli imanja prognanika, pa su „tako izbjegli sukobe“.⁵⁷ No bilo je i takvih zbog nasilnog samovoljnog obeštećivanja, tako da su povratnici novim posjednicima oduzeli kravu ili svibnju s obrazloženje da su stoku morali ostaviti, i da im je sada potrebna kako bi osnovali novu egzistenciju. Privremeni posjednici“ bili su uglavnom Slovenci prognani od nacista iz Južne Štajerske na područje NDH, a povratnici su bili Srbi prognani od vlasti NDH u Srbiju. Slovenci koji su zapuštena imanja opet podigli, i nisu bili voljni prepustiti plod svojega rada drugima,

⁵³ M. MONTILJO, Skok u život. U J. DOMAŠ, str. 79-86.

⁵⁴ HR HDA, Minis.socijalne politike, Uredžbeni zapisnik knjiga 4, br. 2605 od 12.6. (Broj Uredbe Ministarstva socijalne pol. 1199 od 26.5.1945.) Potvrđni odgovor Predsjedništva Narodne Vlade Hrvatske (sic!) . Također br. 1856 od 29.5.-. Izdavanje dozvole od strane Ministarstva unutarnjih poslova NRH Mesnim odborima OF u Zagrebu za provedbu repatrijacije.

⁵⁵ HR HDA, Min. soc. pol. Uredžbenik zapisnik knjga 4, br. 1039 od 4.5. 1945.; br. 1041 od 5.5.; 2353 od 7.6. (Ministarstvo za Hrvatsku DFJ br. 331/45 od 13.5.1945. i potvrđni odgovor Predsjedništva od 12.6. – Ministar u Vladi za Hrvatsku bio je Dr. Pavle Gregurić, član Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Vlada u koaliciji s Dr. Šubašićem postojala je od 7.3. do 11.11.1945. godine.

⁵⁶ HR HDA, MSS, kutija 8, br. 6568/45 str. 11 – napomene „Naročiti problemi u okruzima“, str. 11.

⁵⁷ HR HDA, MSS, kutija 8, br. 6568/45 od 30.7.1945., str. 2, 3.

makar prijašnjim vlasnicima, dogovarali su se o otkupnini.⁵⁸ Otprilike 80.000 Nijemaca pobjeglo je u britansku zonu Austrije. Zagreb je ostao na 300.000 stanovnika 1942. godine.

---

⁵⁸ HR HDA, Repzidijum Sabora NRH, fond 278, kutija 5, br. 1196/47 povratak srpskog življa Like.

III. ORGANIZIRANA REPATRIJACIJA

III.1. Jugoslavija - Organiziranje repatrijacije

Jugoslavija je dana 28. travnja 1945. godine izdala „*Memorandum -Poziv svim jugoslavenskim građanima u inozemstvu*“ da se odazovu i prijave Jugoslavenskoj komisiji za repatrijaciju, koja će obilaziti Savezničke logore i identificirati osobe za repatrijaciju (SL br. 64 od 28.8.1945.).⁵⁹ Proglas je pratio *Zakon o oduzimanju državljanstva jugoslavenskim državljanima koji odbijaju repatrijaciju odnosno koji se u roku od četiri mjeseca od datuma Memoranduma ne odluče na povratak u domovinu*. Odluku o tome donio je još 1943. godine AVNOJ, na zasjedanju dne. 29. studenog 1943., kad je dogovoreno osnivanje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, zajedno s Državnom komisijom za repatrijaciju.⁶⁰

Time se Jugoslavije pridružila i zemljama pod utjecajem SSR-a, koji su od zapadnih Saveznika dne. 11.2.1945. iznudili pristanak obaveznoj repatrijaciji svojih državljana, pod prijetnjom gubitka državljanstva i oduzimanja imovine u Jugoslaviji.

Vijeće ministara DFJ je *Uredbom o organizaciji službe za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca, osuđenika i drugih osoba* (također od 28. travnja 1945., SL 30/1945) osnovalo Državnu komisiju za repatrijaciju., *Pravilnik o izvršenju Uredbe* (izdan 31. svibnja 1945.) propisao je mjere operacionalizirao je Prvobitni zadatak Državnoj komisiji za repatrijaciju bilo je dovesti u Jugoslaviju pripadnike okupacijskih vojski osumnjičene zbog sudjelovanja ili zapovijedanja ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji.⁶¹ Jugoslavija je željela preduhitriti mogućnost da Saveznici u njihovim okupacijskim zonama pripadnike okupatorskih vojski štite od izručenja komunističkim zemljama, dodjelivši im status „Displaced persons“, a posebno ugroženim pojedincima i novi identitet. Jugoslavija se i u Organizaciji Ujedinjenih naroda snažno angažirala za repatrijaciju osumnjičenih ratnih zločinaca u zemlje, gdje su počinili ratne zločine. Svoj angažman je Jugoslavija obrazložila argumentom da su tražene osobe sebi mogle osigurati oslobođanje od kazne, odazivajući se Titovoj ponudi amnestije: Ona je bila obećana svim pripadnicima neprijateljskih vojski u Jugoslaviji, koji bi najkasnije do 15. rujna 1944. istupili i položili oružje. Amnestija je vrijedila

⁵⁹ HR HDA, ZKRH, kutija 1, hektografirani list bez broja. V. i kod Mladenke IVANKOVIĆ; Jevreji Jugoslavije, str.63.

⁶⁰ Službeni List (SL) br. 64 od 23.8.1945.

⁶¹ O osnivanju komisije za repatrijaciju: [ARHiNET - Zemaljska komisija za repatrijaciju Hrvatske:arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_9729](http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_9729).

podjednako za strane (nejugoslavenske) državljane kao i za državljane Jugoslavije u službi okupatorskih vojski.⁶²

Kao izvršni organ Državne komisije za repatrijaciju ustanovljen je Štab Državne komisije za repatrijaciju pri Ministarstvu socijalne politike, koji je trebao djelovati sukladno koordiniranim uputama Ministarstva narodne obrane i Ministarstva socijalne politike. Administrativne poslove u vezi s djelatnošću Državne komisije vodilo je Odjeljenje za repatrijaciju saveznog Ministarstva socijalne politike. Štabovi promjenili su svoj naziv u Zemaljsku komisiju za repatrijaciju - a da promjena naziva nije zabilježena u službenim glasilima. Prema gradivu Zemaljske komisije za repatrijaciju u Hrvatskome Državnom arhivu promjenjeni naziv pojavljuje se u ožujku 1946., (iako Obavijesna pomagala Hrvatskog Državog arhiva navode kao prvu godinu postojanja 1947. godinu) Od kraja listopada 1950. sve poslove repatrijacije vodi Prihvatna stanica za repatrijaciju Ministarstva socijalnog staranja, koje djeluje do 1951. godine, a njegove će poslove tada preuzeti Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku, do lipnja 1956. godine. Prihvatna stanica za repatrijaciju u Zagrebu pojavlja se od početka 1947.⁶³ Pored prihvatilišta (u gradovima u unutrašnjosti) djelovale su i Baze za repatrijaciju, koje se spominju do 1952. godine, a koje su osnovane u svim pograničnim željezničkim postajama. Komisija i njeni uredi imali su sjedište u Zagrebu, Paromlinska 10. Podatak o prestanku rada ove institucije nije zabilježen u službenim propisima, premda postoji upis u „Očevidnik“ Zemaljske komisije za repatrijaciju, za 9.11.1948. godine o „*Kraju repatrijacije u Jugoslaviju*“. Kraj repatrijacije stranaca iz Jugoslavije u Austriju preko pograničnog prijelaza u Jesenicama nastupio je već 28.12.1947.⁶⁴ Još jedan put je kraj službene repatrijacije najavljene početkom ožujka 1949., s time da prihvatilišta i dalje nisu smijeli odbiti nikoga koji bi se želio vratiti u domovinu.⁶⁵

U Zagrebu Komisija za repatrijaciju imala je svoje sjedište na Tuškancu, u bivšem sjedištu vojske NDH, a „Projektini biro“ uselio se u zgradu Opatička br. 1. U Dubrovniku je komisija zauzela „Vilu Šeherezadu“.⁶⁶ Prihvatna postaja je u Zagrebu dokumentirana je od početka

⁶² HR HDA, ZKRZ-GZ, kutija 387, br. 29350.

⁶³ HR HDA, ZKRH, kutija 4, sadrži dokumente od veljače 1947., s nazivom „Prihvatna stanica“. Podatak ARHINETA, da se ona pojavljuje tek od svibnja 1947., prema tome, nije točan.

⁶⁴ HR HDA, ZKRH, „Očevidnik“ 1947-1949, upis br. 267 od 28.12.1947. godine.

⁶⁵ HR HDA, ZKRH, kutija 78, br. 78 od 14.3.1949.

⁶⁶ HR HDA, Državni sekretariat za unutarnje poslove (D.S.U.P., fond 299 – prije Ministarstvo unutarnjih poslova NRH). kutija 4, 1956-1958. Dokument broj 4512, omot „Razno“ XI/53. - ZKRH, kutija br. 14 – kartoteka,

1946. godine - ali kao prihvatilište osnovano od Židovske općine Zagreb, za povratnike iz koncentracijskih logora, te za Židove iz emigracije, koji nisu uspjeli ostvariti pravo na ponovno useljavanje u svoje stanovne kuće oduzete im za vrijeme NDH.⁶⁷ Druge smještajne mogućnosti za privremeni, ali kratki boravak 1000-1500 povratnika i izbjeglica Ministarstvo socijalne politike je tražilo u objektima, čiji su ustaški vlasnici nestali pri kraju rata.⁶⁸ Prihvatna postaja vodila se pod adresom „Paromlinska 10“. Na ovom zemljištu, južno od Glavnog kolodvora u Zagrebu, nalazila se između 1941. i 1945. godine „Raskužna stanica“ s ambulantom, barake u kojima su se dezinficirali i liječnički pregledavali svi putnici iz „provincije“ koji su zatim regrutirani kao radnici i radnice u Njemački Reich.⁶⁹

Do uređenja ovog „prihvatilišta“ Gradski narodni odbor upućivao bi povratnike u hotele i druge ugostiteljske objekte po Zagrebu: Tako su se predratni luksuzni zagrebački hotel „Esplanade“, te „Palace“, „Dubrovnik“, „Imperial“, „Jadran“, „Tri gavrana“ (Jurišićeva br. 6⁷⁰), „Central“ pretvorili u privremeni smještaj za bivše prisilne radnike i radnice, pripadnike Njemačke narodnosne skupine („Folksdojčeri“) koji su se vraćali iz inozemstva, za bivše logoraše

---

„Očevidnik repatriраних osoba (1949.), kutija br. 15. isto za 1950. godinu: - oVili „Šeherezada“: Boris NJAVRO, Vila Šeherezada. : Vila je izgrađena od židovskog bankara Zimdina iz Letonije, koji je pobjegao pred „Oktobarskom revolucijom“. U Dubrovniku se bavio raznim trgovinama, švercom oružja, bankama, a ulagao je i u hotele po Austriji. U Dubrovniku je pored Vile Šeherezade izgradio još jednu u predjelu Sveti Jakov.koju je, pedesetih godina, koristila beogradska „Jugobanka“ za odmor svojih šefova. Vila Šeherezada služila je Zimdinu i njegovoj ljubavnici. Planirao je i revitalizaciju otoka Lokruma, nasuprot Šeherezade, i izgradnu kockarnica i hotela. Tadašnja dubrovačka vlast odbila je i zaustavila njegove projekte, pa je Zimdin krajem dvadesetih godina sa svojom suprugom otišao u SAD. Radove i gradnju po projektu Alfreda Kellera vodio je graditelj general nekadašnje ruske carske vojske i graditelj Belanov. Gradnja Šeherezade, , završena je 1929. godine. Namještaj i inventar pristigao je iz svih dijelova svijeta, sve je bilo vrlo ekskluzivno. Vila stilski otkaače od historijskih zdanja u Dubrovniku, kombinacijom istočnih stilova, prepun židovskih, ali i arapskih obilježja. Do jeseni 1944. godine, kada u nju ulaze partizani, prvo strijeljaju Belajeva kao neprijatelja novog režima, te Šeherezada postaje prva zgrada Komiteta KPJ u Dubrovniku. I Zemaljska komisija za repatrijaciju dobilo je u njoj sjedište - no ne za dugo. Komitet je vilu želio urediti kao „Titovu vilu“, kad bi Tito boravio u Igalu. No Tito je nikad nije koristio.Krajem pedesetih godina pojavljuju se nasljednici Zimdina, i država im isplaća traženi iznos, tako da je Vila Šeherezada postala vlasništvo države, s time da je nositelj vlasničkih prava bio hotel „Argentina“. U njoj su kasnije boravili .međunarodno poznati glumci (Elizabeth Taylor i Richard Burton, zvijezde filma „Sutjeska“). Pojedini goste otuđe vrijedni inventar; od tada počinje propadanje i zaborav.. Boris NJAVRO; Vila Šeherezada. „Dubrovački list“, 7.11.2012. www.dulist.hr/vila_sheherazada/24878

⁶⁷ Za napomenu Mladenke Ivanković, da je Haganah u Zagrebu osnovala prihvatilište za sudionike Aliye-bet', nisam pronašla potvrdu u gradivu Hrvatskoga Državnog arhiva. M. IVANKOVIĆ; Jevreji u Jugoslaviji, str. 302

⁶⁸ HR HDA, MSS, kutija 8, br. 6568 od 30.7.1945.

⁶⁹ Austrijanka Diana Budisavljević, supruga profesor kirurgije na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, dr. Julije BUDISAVLJEVIĆ; organizirala je evakuiranje djece iz ustaških koncentracijskih logora. Prijevoz djece iz logora u Jasenovcu i Staroj Gradiški prema Zagrebu zaustavio se u Zagrebu, ali i transporti hrvatskih radnika i radnica za Njemački Riich, čiju je zaostavljenu djecu Diana Budisavljević preuzimala i evakuirala, zaustavljali bi se na Glavnom kolodvoru, odatle bi svi bili upućivani u ove barake na raskuživanje i liječničke preglede. Dnevnik Diane Budisavljević 1941-1945. Izdan od Josipa KOLANOVIĆA I Sonje SABO. Zagreb 2003, str. 56

⁷⁰ Hotel je poslije 1948. godine preuređen u kino: B. POLIĆ; Na pragu budućnosti, str. 49.

koncentracijskih logora i za povratnike iz „*gospodarske emigracije*“.⁷¹ Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku Ministarstva zdravstva i socijalne politike snosio je troškove boravka i režije hotela.⁷²

Zbog gubitka radno i reproduktivno sposobnog stanovništva tijekom rata⁷³, vlastima je bilo stalo do repatrijacije što više građana iz inozemstva u domovinu. Zato je repatrijacija trebala poslužiti kao model uspješnog, masovnog povratka u zemlju, u što je službena Jugoslavija uložila trud, upregnula povratnike i njihove obitelji, rođake i znance u inozemstvu. Uprava je upućivana na uljudno i pristojno ponašanje prema korisnicima prihvatilišta - bilo je i otkaza službenica i medicinskih sestara ambulante Prihvatilišta, zbog vrijeđanja i neprimjerenog ponašanja prema repatricima.^{74/75} „*Pokazalo se da je najefikasnije sredstvo naše propagande za repatrijaciju - pisma upućena od strane repatriiraca - onima koji su ostali u inostranstvu.*“ Budući da 1947. godine poštanski promet između Jugoslavije i inozemstva još nije bio „reguliran“, pisma za inozemstvo trebao je poslati Komitetu za socijalno staranje-Odelenja za repatrijaciju u Beogradu (Trg Bratstva i Jedinstva br. 5, Invalidski dom, kod Željezničke stanice), kako bi pošiljke dospjele u prave ruke.

Glavni zadatak prihvatilišta (Prihvatne postaje) bilo je, međutim, obavještajno praćenje i kontroliranja povratnika: Ta, oni su se vratili iz inozemstva, iz logora, u kojima su živjeli s izbjeglicama, koji su 1945. Jugoslaviju napustili zbog pobjede partizana. Jugoslavenska komisija saznavala bi, u obilasku Savezničkih logora, o ustaškoj i četničkoj propagandi. Kontrola repatriiraca od ulaska u zemlju, sve do dolaska svojim kućama, pa i tijekom daljnjeg života, imala je prednost nad zadatkom olakšati ljudima povratak. Sastav štabova za repatrijaciju zrcale prvobitni jugoslavenski interes proniknuti repatriirce i njihov odnos prema novoj Jugoslaviji. Djelatnici Štaba su bili službenici obavještajnog odjela Generalštaba JA, po

⁷¹ HR HDA, ZKRH, kutija 2, br. 299/46.

⁷² HR HDA, Savjet za narodno zdravlje, kutija 2.

⁷³ Ukupni broj ljudskih žrtava u Jugoslaviji iznosio je - ovisno o izvorima i o načinu brojenja - između 1,27 i 1,7 milijuna stanovnika, tj. 6 ili 11% ukupnog stanovništva na dan 1.1.1939. godine (15,4 milijuna stanovnika): Vladimir GEIGER, Ljudski gubici u Drugom svjetskom ratu i poraću. Časopis za suvremenu povijest (ČSP), br. 3/2010, 693-722.- Isti: Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili "okupatori i njihovi pomagači. Brojdbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Časopis za suvremenu povijest (ČSP), br. 3/2011, 699-749. www.hrcaj.srce.hr/file/11002. Usporedbe radi: Gubici ljudskih života u Poljskoj procjenjuju se na ca. 16% ukupnog stanovništva 1939., oni Sovjetskog saveza na 13.88 posto. Tabela pod https://hr.wikipedia.org/wiki/Broj_ljudskih_%C5%Bertava_u_drugom_svjetskom_ratu (uz napomenu da ni u jednoj od bivših zaračenih zemalja nema pouzdanih podataka utvrđenih bez utjecaja ratne propagande).

⁷⁴ HR HDA, ZKRH, kutija 4, br. 224 od 22.4. i 324 od 23.4.1947.

^{75/75} HR HDA, ZKRH, kutija 4, br. 193 od 8.4.1947.

jedan viši oficir, službenici Ministarstva narodne obrane, oficir izabran od OZN-e i po jedan sanitetski oficir Komande pozadine Ministarstva narodne obrane. Komande pozadine bile su zadužene za organiziranje prijevoznih sredstava, dok su za smještaj i prehranu repatriraca te uspostavu i uređenje zasebnih logora za osobe osumnjičene zbog ratnih zločina imali voditi briju vojno-teritorijalne komande, komande mjesta i komande gradova. Pripadnici OZN-e i Štaba bili su zaduženi za popisivanje, utvrđivanje identiteta i „kartoniranje“ repatriraca, dok su odluke o puštanju njihovim kućama, upućivanje u druga prihvatilišta ili u vojne postrojbe morali donositi službenici Štaba i državne komisije za repatrijaciju. Povrh toga, oficiri OZNe u prihvatilištima bili su dužni dvaput mjesečno podnositi izvješća oficiru OZN-e pri Štabu za repatrijaciju, o tome, iz kojih su logora u inozemstvu i iz koje zemlje su došli, koje su nacionalnosti, kojeg su vojnog ranga. Podjednako za ratne zarobljenike kao i za civilne „repatrirci“ trebalo je utvrđivati. Izvješće je trebalo sadržavati podatke o „*političkom stanju u logorima*“, o možebitnoj propagandi što je vrše „*neprijatelji NOP-a*“, podatke o tome tko se ističe neprijatelj NOP-a i kao suradnik okupatora. Nadalje je trebalo navesti kako se repatrirci osjećaju u prihvatilištu i kako se zapovjednici odnose prema repatircima, obavljaju li zapovjednici politički rad među repatircima i kao ga repatrirci prihvaćaju - možda vrše sabotazu, neprijateljske činove, pišu parole neprijateljskog, šovinističkog sadržaja. Kakve je mjere poduzimala OZNA u cilju spriječavanja ubacivanja neprijateljskih elemenata, kontraobavještajnih agenata u sprezi s neprijateljima u inozemstvu. Podatke o držanju i političkim stavovima trebalo je prikupljati i o organima OZN-e u prihvatilištima te o ostalim zaposlenima i fokusirati se na utvrđivanje neprijatelja nove Jugoslavije i temelje njezinog društvenog poretka.⁷⁶

Za postupak repatrijacije Komitet za socijalno staranje pri Vladi F.N.R.J. - Odeljenje za repatrijaciju je odredio uputama br Pov. 117 od 4.2.1947. i Pov 495 od 11.3.1947., te Pov. 227-VI-6 od 17.4.1947.⁷⁷ postupak prijvata u stanici, kartoniranje i registriranje. Komitet je zatražio telefonski ili telegrafski „raport“ o svakom, pa i najmanjem transportu, na što je Prihvatna stanica dne. 23.4. (pod brojem 324) primjetila kako je ovakav način obavješćivanja preskup, te predlaže da se obavješćivanje ograniči na dolaske više od 200 osoba. O manjim transportima

⁷⁶ Upute narodnim odborima za socijalnu politiku v. u HR HDA, ZKRH, knjiga 4, br. 117/47 od 4.2.1947.: Upute o sastavu prihvatilišta nalaze se u materijalu Gradskog narodnog odbora Split, objavljenom od Branke MATKOVIĆ; Prihvatilište u Dubrovniku. PDF] [pdf \(334 KB\)](#), hrcak.srce.hr/file/153879

⁷⁷ www.HR.HDA, dokumenti u kutiji br. 4.

komitet bi se obavještavao ekspresnim pismom, i to samo o ukupnom broju i iz koje su zemlje stigli.⁷⁸

U prihvatilištima su jugoslavenske vlasti trebale poduzimati prvu selekciju osoba koje će se moći odmah pustiti svojim kućama, odnosno o onima kojima bi po ocjeni osoblja trebao produžiti boravak u prihvatnoj stanici. Isti postupak morao se primjenjivati na jugoslavenske repatrirece kao i na strance koji će prolaziti kroz jugoslavenska prihvatilišta. Posebno su zanimali veze repatriraca s osobama u inozemstvu. Službenici su trebali identificirati neprijateljsku jugoslavensku emigraciju u inozemstvu i „narodne neprijatelje“ u zemlji odnosno infiltrirane u zemlju.⁷⁹ Barake u kojem je Štab za repatrijaciju uredio „prihvatilište“ („prihvatnu postaju“) bile su 1946. godine „u vrlo slabom stanju, ... i da treba ih hitno preurediti, poglavito za žene s malom djecom“, javio je Štab Ministarstvu socijalnog staranja. U naredne mjesece radilo se kontinuirano na sanaciji krova, unutarnjem i vanjskom krećenju, nadopunjavanjem inventara, nabavi kreveta kao zamjenu za slamarice i „čebadi“, te na uređivanju okoliša. Uz radnu snagu unajmljenu od ministarstva, zapošljavani su i sami internirci, pa i njemački ratni zarobljenici. Na dobrovoljni rad su pozvani razni „radni kolektivi“, ali i Antifašistički front žena/AFŽ.⁸⁰

U zagrebačkom prihvatilištu je 1947. i 1948. godina radila šestorica njemačkih ratnih zarobljenika, jedan od njih kao kuhar.⁸¹ Njih je upućivala na radna mjesta - uglavnom u socijalne ustanove - 102. Komanda JA u Prečkom, gdje je postao logor za ratne zarobljenike. Njihov je rad imao cijenu - mjesečno 260,00dinar po osobi; no oni nisu dobivali novce na rukenjehova je zarada doznačena državnom Fondu za obnovu. Godine 1948. bilo ih je još četvorica.⁸² Dvojica je 1947. zbog bolesti i nesposobnosti za rad repatriirano u sklopu opće repatrijacije bolesnih, invalidnih i za rad nesposobnih ratnih zarobljenika neprijateljskih vojski poslana u Njemačku.⁸³ Zdravi, radno sposobni zarobljenici zadržani su za rad. Njihove molbe za prijevremenu repatrijaciju zbog bolesti i nesposobnosti za rad Komisija za repatrijaciju

⁷⁸ HR HDA, ZKRH, kutija 4, br. 224 od 22.4. i 324 od 23.4.1947.

⁷⁹ http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_5409: Fond sadrži 16 knjiga i 10 kutija. Ona ujedinjuje u sebi fondove HR HDA 296, Ministarstvo socijalnog staranja Narodne Republike Hrvatske, te HR HDA 1115: Uprava za iseljeničku službu Savjeta za narodno zdravlje i socijalnu politiku NRH. Fond br 1115.

⁸⁰ HR HDA, ZKRH, kutija 4, br. 192/1947 od 8.4.1947. Sanacijski radovi.

⁸¹ HR HDA, ZKRH, kutija 5, spis bb., 550, 551, 552 od 31.8.1947. Mjesečni obračuni njihovih nadnica. s njihovim potpisima.

⁸² HR HDA, ZKRH kutija 7, broj 527 (6.8.1948.) i 595 (9.9.1948.- Obračun nadnica za 4 zarobljenika na rad., stanu i prehrani u prihvatilištu kroz kolovoz 1948.god. U listopadu iste godine ostalo je još dvojica: br. 632/48 (5.10.1948.).

⁸³ HR HDA, ZKRH, kutija 7, br. 570, 571.

ispitivala je veoma strogo - podnositelji molbi bi više puta izlazili na liječničke preglede radne sposobnosti.⁸⁴

Za hranu, rublje, opremu, za ogrjev, kuhanje u Prihvatalištima brinuli su zajednički Ministarstvo socijalnog staranja, Komisija za repatrijaciju i Jugoslavenski Crveni križ (s odborima u pojedinim Republikama). Crveni križ donirao u više navrata sanitetskog materijala, sestre Crvenog križa radile su u ambulanti.⁸⁵ UNRRA je darivala konzerve s hranom.⁸⁶

Putnici repatrijacijskih transporata nakon dolaska u Paromlinsku 10 i nakon obavljenog evidentiranja bili su dočekivani obrocima mlijeka, kruha i kuhanim grahom.⁸⁷ U prihvatilištu bi ostajali dok uprava nije uspjela dobiti željezničke vagone i barem jednog djelatnika „Narodne milicije“ Komande u Zagrebu za pratnju prijevoza. Uprava se trudila ljudima skratiti boravak, poglavito djeci: na samo zbog skućeg prostora, nego i *„radi što boljeg dojma na repatrirce, znajući da su u inozemstvu čuli svakojake glasine o surovim postupcima jugoslavenskih komunista prema nekomunistima, i prema osobama koje su rat provodile u neprijateljskim zemljama – bilo da su onamo otišli dobrovoljno ili deportirani od okupatora. „Ustaško-četničko-kraljevska propaganda“ ih je napunila zastrašujućim pričama o tome da će doživjeti sudbinu kakvu su oni 1941-1945. namijenili „nepodobnim ustaškog režima“, ustvrdila je Uprava prihvatilišta. Zato bi uprava nabavila novine i časopise, a od „Fiskulturnog saveza Hrvatske“ izmolila nogometnu loptu.*⁸⁸ Godine 1947. Kulturno društvo „Vinko Jodut“ zajedno s Odborom bivših jugoslavenskih repatriraca priredio je, prigodom dolaska veće grupe repatriranih osoba, u prihvatilištu koncert limene glazbe.⁸⁹

U Osijeku su radila dva prihvatilišta: Josipovac i Destiževa ulica.⁹⁰ Onamo su se upućivali oficiri i podoficiri-ratni zarobljenici Osovinskih vojski.⁹¹

⁸⁴ HR HDA, ZKRH, kutija 9, br. 414 (7.6.1948); br. 447 (23.6.1948) i 464 (2.7.1948). .

⁸⁵ HR HDA, ZKRH, kutija 9, zahvalnica Komisije Glavnom odboru Crvenog križa Hrvatske u Zagrebu na obiljnoj pomoći. (26.7.1948.god.)

⁸⁶ HR HDA, ZKRH, kutija 6, br. 69/48

⁸⁷ V. GEIGER, Heimkehr. na nav. mj. 535

⁸⁸ HR HDA, ZKRH, kutija 9, br. 274 (13.10.1949.), 352 (26.12.1949.)

⁸⁹ HR HDA, ZKRH kutija 5, br. 617(30.9.1947.)

⁹⁰ V. GEIGER, Heimkehr. Na nav. mj.532.

⁹¹ B. MATKOVIĆ; Prihvatilište za repatrirce u Dubrovniku (srpan-rujan1945.) Anali Dubrovnik 51/2 (2013): 675-728 Dubrovnik, br. [PDFJ pdf \(334 KB\)](#), hrcak.srce.hr/file/153879. 679-685.

U Dubrovniku su Štab za repatriranje i regionalna Zemaljska komisija za repatrijaciju rezidirali u Vili Šeherezade, dok su dubrovački hoteli „Imperial“ (od srpnja do kolovoza 1945.) i „Excelsior“ (kolovoz - rujna 1945.), služili jugoslavenskim pripadnicima njemačkog Wehrmachta i Talijanske vojske, što su ih partizani zarobili, te njemačkim vojnicima (ukupno 400 Njemaca), Slovacima i Talijanima. U drugoj polovini rujna 1945. stizali su 23 osobe iz Kanade i Sjedinjenih Američkih Država, hrvatski pomorci zaposleni na parobrodima, pa ih je kapitulacija Jugoslavije zatekla u inozemstvu. Hoteli nisu imali vodu, a dubrovački vodovod radio je i za stanovništvo samo dva sata dnevno. OZNA je od Savezne Vlade u Beogradu izmolila dovođenje mjesečno dodatnih 30 tona nafte za motor koji je punio rezervoare vodovoda u Dubrovniku. Prihvatilište u Dubrovniku je ukinuto potkraj rujna, i zajedno s kratkotrajnim prihvatilištem u gradu Splitu spojen s trogirskim prihvatilištem.⁹²

Mjesto prihvatnog centra u Trogiru i trajanja njezinog postojanja ne može se iščitati iz izvora; iz njih se, međutim, dade zaključiti da je u Trogiru postojalo pristanište za brodove. U Trogir su uplovljavali brodovi, koji su iz Dubrovnika i Splita dovezli ratne zarobljenike iz hotela-prihvatilišta u Dubrovniku; od travnja 1945. godine su se iz Port Saida i Aleksandrije vraćali u domovinu Dalmatinci i ka evakuiranju jesen 1943., u Južnu Italiju, a početkom 1944. godine u britanske logore u Egipat, na Sinai, i na obalu Sueškog kanala. Za transporte repatriraca iz El Shatta⁹³ koristila su se i pristaništa u Splitu i Kaštelu Starome, ali i Rijeka⁹⁴. Među evakuiranima našlo se otprilike 300 Židova, jugoslavenskih i stranih, izbjeglica koje su talijanske vlasti još od svibnja 1941. godine iz Splita razmjestile u „confine libero“ na Korčulu, Mljet, Hvar, Brač....⁹⁵. *U El Shatt su stizali Židovi koji zbog britanske blokade Palestinske obale nisu mogli prizemljiti brod.*⁹⁶ Mira Altarac Hadji Ristić⁹⁷ sjeća se: „...Pamtim ukrcaj na

⁹² Blanka MATKOVIĆ; 685

⁹³ O sjeveroafričkim logorima za dalmatinsko stanovništvo v. KARABATIĆ Marin, Izbjeglički logor El Shatt. Hrvatski povijesni portal www.znaci.net.hr

⁹⁴ HR HDA, ZKRH, kutija 5, br. 721/47 od 13.11.1947. godine - popis njemačkih vojnika-jugoslavenskog podrijetla, interniranih od Engleza u Egiptu.

⁹⁵ A. M. GRUENFELDER; Von der Shoa eingeholt. 174, 175 - s izvorima u Emilio TOLENTINO, Fašistička okupacija Dubrovnika 1941-1945 i „rješavanje Židovskog pitanja“. U: Zbornik - Jevrejski historijski muzej Beograd, br. 1 (1971.), 201-208. HDA, ZKRZ-GUZ, mikrofilm Z-2944, bez broja. Zvonko MARIČIĆ, Luka Spasa Vela Luka. Vela Luka 2004, 39,40. Zvonko Maričić crpio je iz pisanih sjećanja Davida Maestra, bivšeg židovskog izbjeglica, koji je na taj način dospio u Velu Luku, odatle je emigrirao u Palestinu. David Maestro napisao ih je na Ivrit te ih je dao prevesti na hrvatski jezik i objaviti pod naslovom „O boravku židovskih izbjeglica u Veloj Luci“. Na nav. mjestu, 34.- O tome v. M. KARAKAŠ OBRADOV, Prisilne migracije židovskog stanovništva. Na nav. mj. 166-168

⁹⁶ Helga EMBACHER Illusionsloser Neubegenn, 129.

⁹⁷ *In der Familie wurde Ladino gesprochen; die Grossmutter, geborene Gaon, erlernte nie die Sprache ihrer bosnischen Umwelt. Miras Mutter Regina, geborene Kohen (aufgewachsen mit 12 Geschwistern, von denen nur fuenf bis zum Kriegsbeginn ueberlebten: Rafo, Levi, Josef, Klara und Estera) verwahrte diese Erinnerungen, denn*

brod noću, jer svjetla nisu smjela biti upaljena. Prvo smo ušli u trabakule kojima smo plovilo (iz Korčule – napo. AM.G) do otoka Visa, ljuljali su se, s bočnih strana curila je nafta, žene su povraćale, djeca vrištala...A s Visa smo krenuli u Afriku. U pustinju El Shatt. ....Najviše je bilo otočana, a među njima nas Židova oko stotinjak. Na brodu smo se napokon odmorili od ratnih bježanja, straha i s trahota. Lješkarili smo na suncu u ležaljka na palubi. Britanski časnici bili su neobično ljubazni. Sjećam se jednog koji je dolazio igrati se sa mnom i pričati s mamom. On je kod kuće ostavio kćerku mojih godina i poklonio mi je limenu kutiju punu slasnih bombona. Dugo sam je čuvala, onako praznu, godinama nakon rata. ....Da ne bi slučajno zaboravili da je ratno stanje, svaki dan smo imali probe za slučaj da brod naleti na minu. ....Dobili bismo zaštitne prsluke i tako satima stajali na palubi. Put je prikinut u Bariju i Brindisiju, malim selima Santa Maria i Santa Croce, gdje su nas Saveznici propisno raskužili. Žene su nage išle pod vruće tuševe, posipali su nas DDT-em. ....Pamtim da su mamu i mene htjeli pridružiti zbjegu za Ameriku, ali mi se nismo dale! Bježale smo i skrivale se po napuštenim vilama jer smo se željele nakon rata sresti s mojim tatom!. Nastavile smo vožnju

---

sie war die einzige der Familie Kohen, die den Holocaust ueberlebte. Nur von ihrer Schwester Klara ist bekannt, dass sie in Đakovo ums Leben kam und dort bestattet wurde. Die Grabstaetten der anderen Geschwister sind nicht bekannt, aber Josef Kohen kam in Jasenovac ums Leben. Eстера heiratete ebenfalls einen Altarac, der aber mit ihrer Familie nicht verwandt war. Von ihren drei Toechtern – Bukica Flora, Lotika und Blankica – kam Blankica mit der Familie in Đakovo ums Leben, waehrend Bćukica Flora und Lotika ueberlebten. Lotika wurde in Metković von einer Frau Marica Guina, der Mutter ihrer schulfreundin Ksenija, versteckt und in ein Kloster nach Italien geschmuggelt. Marica Guina wurde zu ihrem 100. Geburtstag als „Gerechte unter den Voelkern“ geehrt. Bukica Flora rettete sich mit dem Sohn Bencion – Bnko, einem heute pensionierten Onkologen in Novi Sad, mit Hilfe von gefaelschten Papieren, die Miras Vater aufreiben konnte. Binkovs Vater wurde hingegen in Leopoglava ermordet. „Ja sam Boga izgubila 1941.“, pflegte Mutter Regina zu sagen: Vater und Mutter gingen naemlich mit ihren Kindern in ihre Geburtsstadt Tuzla, aber als Muslime getarnt. Zum Zug geleitet, aber nicht getrieben!, wurden sie von einem Mann in Ustaschauniform. Wer er war und warum er dies tat, ist Mira nicht bekannt. In Tuzla lebte noch die Grossmutter vaeterlicherseits. Dort blieben sie nur kurz; dann gingen sie nach Sarajevo zurueck, wieder als Muslime verkleidet. Obwohl die kleine Mira strengen Befehl des Onkels Santo hatte, im Zug nicht zu sprechen und schon gar nicht auszuclaudern, wer sie wirklich sei. Aber Mira, lt. Dokumenten Meira, erzaelhte den Mitreisenden freimuetig, dass ihr Vater Mordo Muhamed und ihre Mutter Regina nunmehr Refija heisse. Die Mitreisenden mussten wohl kapiert haben, worum es ging; aber niemand ruehrte sich, so dass Miras Redseligkeit keine Folgen hatte. Die Fahrt verlief waehrend der Niederlage und nach der Kapitulation der jugoslawischen Armee; es wurde ueberall noch geschossen, der Zug musste mehrmals anhalten, die Strassen waren von Militaer verstopft. Sie versuchten, zu Fuss durchzukommen, was wegen der Massierung von Soldaten nicht moeglich war. Mitreisende liessen sie in den Autos ihrer Angehoerigen mitfahren. Aus Sarajevo wurden bei ihrer Ankunft Juden schon abgefehrt. Die Mutter schlug sich mit Mira nach Mostar durch, von dort nach Split, wo sie den Vater wieder trafen. Sie fanden ein Zimmer bei der Familie Hrzić. Nach der Kapitulation Italiens ging der Vater zu den Partisanen, die Mutter und Mira sch lugen sich zur „juedischen Kolonie auf Korčula“ durch. Dort erlebten sie die Bombardements., die im Anflug auf Split schon tief flogen. Waehrend die Mutter mit Mira nach Kartoffeln grub warf sich Mira ueber die Mutter, die mit ihren weissen Blusen den Aufklaerungs- und Anfriffsfluegen der Alliierten eine willkommenen Zielscheibe bot. Mira war nicht religioes erzogen worden- dennoch betete sie um Schutz, wenn die Fluegzeuge ueber sie hinweg droehnten. Der Bruder des Vaters, Santo, hatte seine Toechter Ela und Lea nach Israel geschickt. Nach dem Krieg emigrierte auch er. Auf Korčula liessen sie sich mit den dortigen Juden nach El Shatt einschiffen. M ALTARAC HADJI RISTIĆ; El Shatt. In: J. DOMAŠ, Glasovi ....109-118; hier 109-113.

brodom i nakon devetodnevnog putovanja pristali u Port Said. ....Nakon što smo svi sišli s broda, stavili su nas na spavanje u jednu ogromnu prostoriju s kamenim podom; navodno je to bila klaonica. Ujutro su nas ukrcali na kamo i odvezli u pustinju El Shatt. Novi škokovi! Veliki šatori bili su razapeti na žutom pustinskom pijesku, vladala je strašna vrućina. ....Neki su sjedili na svojim kartonskim kovčezima povezanim špagom s licem među rukama i plakali. ....Gotovo nitko nije mogao zaspati. Čuo se dječji plač i ujutro se pronio glas da je te prve noći umrlo puno djece i starijih ljudi. Moralo je biti podignuto groblje, koje i danas postoji u El Shattu. U velikim šatorima bilo je smješteno dvadesetak osoba, bez ikakve mogućnosti za privatnost. ....U jednom od šatora bio je i stari gospodin Jungwirth s kćerkom Olgom te tročlana obitelj Salom, bivši tvorničari šibica iz travnika . Oni su prvi uspjeli stvoriti nekakvu uvjetno rečeno privatnost. Svoj dio šatora ogradili su tkaninom od crvenog tila. ....(sie erinnert sich an weitere Mitinernierte, die sich mit ihr beschaefigt haben, und mit denen sie auch nach der Heimkehr Kontakt hielt) ....Počele su raditi kuhinje.....nosile su se vojničke porcije, stajalo u redu, ubrzo smo dobili tropske šešire za zaštitu od vrelog sunca. ....Kretanje je bilo slobodno i ljudi su se išli prošetati do Sueskog kanala i gledati velike brodove....Ali vratiti se i orijentirati u šatorskom naselju u početku nije bilo lako. I s tim se problemom izašlo na kraj, jer su formirane ulice koje su dobile svoje zaive. Teško smo podnosili pustinjaski vjetar gibli. ....Mama, smatrajući da je 'u radu spas', zaposlila se kod jedne Amerikanke, one su većinom bile medicinske sestre. Spremala joj je šator i osvojila ju je marljivošću i svojom jednostavnošću. ....Mama se upisala i na tečaj engleskog jezika, pa je tako v idjela i Kairo, kamo ih je njihov učitelj vodio na izlet. Što se tiče osobne higijene....ona se mogla održavati, ali ne po mirnodopskih kriterjima. Postojale su tuš-kabine, ali nije uvijek bilo vode....U El Shattu bila je i bolnica. Ležala sam u njoj bolesna od mumpsa i svi smo bili cijepljene protiv tropskih bolesti. Bio je organiziran i kulturni život, otvorena škola, vrlo aktivna bila je folklorna grupa, a radilo je i kazalište. ...Navršila sam šest godina i pošla u prvi razred osnovne škole. Prije početka nastave redovito smo molili. Ja bih stajala i pristojno slušala molitvu, kojoj se nisam pridružila. U početku smo sjedili na praznim kantama od benzina i pisali na pijesku, no ubrzo smo dobili bilježnice, s jedne strane na engleskom , a s druge na arapskom jeziku i knjige. Sve sam sačuvala! Bile su izložene na izložbi o El Shattu koju je u Zagrebu priredio Povijesni muzej. ....U njima ima i partizana i Crvene armije, djeca se zovu Zlata, Mile, Džafer. ...Čak je i pošta funkcionirala. Tako je mama, posredno preko Marice Guine, koja je spasila Lotiku, dobila vijest da je u sarajevskoj bolnici umrla moja omama. Odmah poslije rata mama je sa mnom otišla u srajevsku bolnicu s upitom gdje je pokapana. Nisu ništa htjeli reći. Neću komentirati! Mi Židovi obilježavali smo naše blagdane, družili smo se. Za to je uvelike zaslužan Levon Altarac, koji je neko vrijeme poslije

rata u Židovskoj općini u Zagrebu bio kantor. ....U proljeće 1945. pronio se glas da je rat pri kraju, da je umro američki predsjednik Roosevelt itd. Počeli smo se spremati za povratak! Plovidba je ovog puta trajala četrnaest dana. U Splitu smo se sastali s tatom, koji je bio u partizanskoj uniformi. ....Tih prvih dana oslobođenja ljudi su bili razdragani, euforični, prolazili su ulicama pjevajući i noseći zastave.....(mama) je plakala. ....rat je završio (ali Sedamdesetak članova obitelji je stradalo u Holokaustu, točan broj još tada nije znala. Osim Bukice i Lotike, preživio je bio još jedan mamin šogor Jako Papo ....tečo Jako. Spasio se u njemačkom ratnom zarobljeništvu. Po povratku u Sarajevo nije zatekao suprugu s troje djece. Emotivno slomljen, emigrirao je u Izrael. Kada sam prvi put došla u Izrael godine 1955. Na Festival zborova, Zimrya, potražila sam ga u mošavu gdje je živo. Otvorio mi je vrata čovjek moje visine, posjedio, krupnih plavih očiju, odjeven u traper. Gledao me šutke, a iz očiju kapale su mu suze. Iz Splta u Zagreb smo se vratili s partizanima na otvorenom kamionu. Put je trajao tri dana i usput je bilo mnogo puškanja. U mračan i pust Zagreb stigli smo navečer. Prespavali smo kod bivše djevojke maminog neprežaljenog brata Jozefa, ubijenog u Jasenovcu. I kao što smo mi 1941. Napustili svoj stan u Derenčinovoj ulici kao da idemo u grad na kavu, tako je sada nama bio dodijeljen stan u centru grada iz koje je pobjegao jedan ustaša s obitelji. Taj trosobni stan smo dijelili s obitelji Montiljo, koja se je poslije odselila u Izrael. U srednjoj sobi bili smo Lotika i ja, često je plakala. ....Upisala se je na studij agronomije, dok je Blanka Montiljo završavala školovanje u partizansko gimnaziji. Ja sam j oš jedanput, nepotrebno, pohađala prvi razred. ....Završila sam osnovnu školu, gimnaziju i upisala se na studij engleskog jezika i komparativne književnosti bila primljena u pionirsku organizaciju. Hodala sam Gundulićevom ulicom i 'pucala' od ponosa pamtim SKOJ, u koji je bila učlanjena naša Lotika i svi njezini kolege sa studija. Lotika je u dva navrata bolovala od upale porebrice i liječila se u bolnici Rebro. Svaki dan, baš svaki, dolazio je netko od njezinih kolega i nosio joj hranu koju je za nju pripremala moja mama. Tijekom studija boravila sam u Njemačkoj i Engleskoj, gdje sam upoznala svog budućeg supruga Petra, novinara. Vjenčali smo se 1972., a 1974. Rodio nam se sin Daniel Ilan. Godine 1977. Došli smo iz Londona u Beograd, gdje je Pear radio kao dopisnik jednih britanskih novina. Brak se nažalost raspao. Ilan se nakon završene gimnazije upisao na studij teroijske fizike na PMF-u Zagrebu, a potom je otišao u Izrael, gdje je odslužio vojni rok, Ja sam radila u Gradskoj knjižnici, no moje prvo zaposenje nakon dolaska iz Englese bilo je u tada moćnoj izdavačkoj kući 'Mladost'. Nakon povratka iz Izraela Ilan se oženo svojom dugogodišnjom prijateljicom Anom Domaš, koja je također provela u Izraelu pet godina i tamo na sveučilištu u Bershevi završila studij kamere i režije. Zajedno su otišli u London, gdje je Ilan uspio dobiti stipendiju i doktorirati kvantnu fiziku. 2009. Rodio im se sin Adama

Yeshay....Danas svi žive u Zagrebu. Ostatak mamine i tatine obitelji rasijan je po svijetu, većinom su u Izraelu. ....Santina djeca, Ela i Lea, otišle su iz Splita s dječjim zbijegom u Izrael, a on je poslije rata sa ženom Hanom otišao s prvom alijom za svojim kćerima. Pokojna Ela i njezin suprug Akva jedini su često dolazili k nama u Zagreb, u Tuzlu i Beograd.⁹⁸ Rođak Eve Grlić, koji je preživio kao ratni zarobljenik u njemačkog StALAGU, otišao je u Izrael, jer u Sarajevu više nije imao nikoga.⁹⁹ Za povratak interniraca iz logora El Shatt je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), koji je vodio evakuaciju, već početkom 1945. godine izradio plan, a UNRRA preuzela financiranje. Priprema za repatrijaciju evakuiranog stanovništva iz Dalmacije počela je već u ožujku 1945. u Predsjedništvu ZAVNOHa.¹⁰⁰ Prvi veliki transport s 1.298 povratnika isplovio je iz Aleksandrije 11. travnja 1945., u travnju 1945. krenula su još dva transporta, s ukupno više od 2.000 putnika. U svibnju 1945. otputovalo je daljnjih 7.020 ljudi. Slijedeći transport krenuo je nakon vrućih pustinjskih mjeseca, 20. listopada s 1.830 ljudi, zatim na Novu godinu 1946. U siječnju i veljači je otišlo još šest transporta sa ukupno 5.230 ljudi. Posljednji transport isplovio 20. ožujka 1945. s 1.472 osobe. Za povratnike, kojima su domovi bili porušeni, kao i za raseljene osobe - beskućnike gradski odbor Splita je bio zadužen tražiti smještaj.¹⁰¹ Na konferenciji predstavnika Ministarstva socijalne politike o socijalnoj situaciji po okruzima, iz Okruga stiže informacija da u Africi ima još uvijek 1600 ljudi koji čekaju da se vrate, i da imaju 150 povratnika Jevreja (plus 60 izbjeglica iz Bačke, i 117 Ličana). Budući je stambena situacija jako loše, mnogo je zgrada porušeno, higijenski je standard također loš – i zato se Talijani u Zadar potiču na iseljavanje. Ne žele to svi, neki mole da smiju ostati.¹⁰²

U srpnju 1945. Ministarstvo socijalne politike poslalo je svoje predstavnike u pojedine okruge da snimi socijalnu situaciju: Invalida, nezbrinutu djecu, žrtve fašističkog terora, dječje domove

⁹⁸ M. ALTARAC HADJI RISTIĆ; El Shatt. U: J. DOMAŠ, Glasovi....113-118.

⁹⁹ U Sarajevu i poslije osnivanja Države Izrael napravio aliju. Više od 30 članova obitelji ubijeno je u Holokaustu. E. GRLIĆ, Revolucija i kontrarevolucija. U: J. DOMAŠ; Glasovi....175-180, ovdje 178.

¹⁰⁰ *ibid.* Uružbeni zapisnik, knjiga 4, br. 330 Predsjedništvo ZAVNOHA OD 7.3., R. 331 –iv. Također: Predsjedništvo ZAVNOHA 2.3., 455 i 456 (obje od 23.3.1945.), 464, 467 i 468 (svi od 26.3.), 523 od 3.4., 536 od 4.4.; 543 od 4.4., 566 od 5.4., 653 od 12.4., 712-I od 18.4., 817 od 23.4., 896 od 27.4., 958 od 2.5.1945., 995 od 3.5., 2068 od 1.6., 153 od 2.6.

¹⁰¹ M. KARABATIĆ, Izbjeglički logor El Shatt (7/7) – povratak zbjega i zaključak Izbjeglički logor El Shatt (7/7) – povratak zbjega i zaključak <http://povijest.net/izbjeglicki-logor-el-shatt-77-povratak-zbjega-i-zakljucak/>. Autor vjeruje da za dugo trajanje repatrijacije NKOJ pretpostavljao da ga ne treba pripisati samo nedostatku brodske prostora, nego i opstrukcijskoj taktici Saveznika prema komunističkoj Jugoslaviji, osujećivanju provatka jugoslavenskih građana, jer su time željeli „kazniti“ Jugoslaviju za ulazak partizana u Trst.

¹⁰² HR HDA, MSS kutija 8, br. 6568/45 od 9./10. srpnja 1945. Str 8.

(uglavnom pod vodstvom redovnica), nezbrinuti starci, opskrba stanovništva, brigu za repatirce: „Djeca koja su odvedena prisilno od roditelja za vrijeme NDH treba im pto prije pronaći roditelje, zato tu stva treba odmah početi riješavati.“ Treba paziti da djeca, koja imaju imanje, ne postaju objektima špekulacija rodbine, pa zato treba takve zahtjeve osobito pomno preispitivati, a djecu ne odmah predati rođacima, nego postupati pravnim putem.¹⁰³ Zagreb je u srpnju 1945. Bilježio 1500 ratnih invalida, umrlih i estalih 300, žrtava fašističkog terora 400. „40 porodica Njemaca imade se iseliti“. Za prihvatilišta delegati iz Okruga Varaždina javlja da u Čakovcu postoji „prihvatilište povratnika“, a da po selima postoje za povratnike „prolazne kuhinje“.

U svim pograničnim postajama otvorene su Baze za repatrijaciju. Oni koji su se vraćali iz istočnih predjela Njemačke, iz Poljske i Slovačke, stizali bi putem pograničnih postaja prema Mađarskoj, tj. preko Kotoribe, Koprivnice i Subotice; iz britanske zone u Austriji putovali bi u Jesenice; u Divači i Šempetru pri Gorici prešli su u Jugoslaviju repatiranci iz Italije. Štabovi za repatrijaciju preuredili su za prihvrat repatiraca željezničarske zgrade i skladišta Baze su vodili oficiri UDBE: Oni bi registrirali povratnike i upućivali ih dalje, ovisno prema krajnjem odredištu, tj. prema zadnjem predratnom mjestu boravka. Prihvatna postaja Divača ukinuta je, na zahtjev Saveznika, dne. 23. listopada 1947. godine, zbog novoga teritorijalnog uređenja nakon Pariškog ugovora 1947.¹⁰⁴ Umjesto u Divači povratnike je od 27. listopada 1945. u novoj pograničnoj postaji Sežana dočekivao poseban povjerenik za repatrijaciju i preusmjerio ih zajedno s njihovim prtljagom, ovisno o nacionalnosti. U prihvatilište Jasenica kod Tolmina odlazili bi Slovenci, u zagrebačko prihvatilište Hrvati. I u Št. Petru kod Gorice preuzimao je povjerenik repatirce i poslao ih u Jasenicu.¹⁰⁵ Prihvatilište je uređeno i u Čakovcu i Vinkovcima, s „prolaznim kuhinjama po selima za repatirce“.¹⁰⁶ I ratni zarobljenici, vojnici slavenskog podrijetla regrutiranih u Wehrmacht, morali su otrpjeti obavijesne razgovore s UDBOM:¹⁰⁷

¹⁰³ Ibid. Str. 11 – Naročiti problemi po okruzima. Napomene načelnika odjela za socijalnu skrb.

¹⁰⁴ Pariškim ugovorom između zapadnih Saveznika i Jugoslavije (potpisanim 10. veljače 1947., a stupio na snagu 15.9.1947.) osnovan je Slobodni teritorij Trst (Free Territory of Trieste) po uzoru Slobodnog teritoria DANZIGA poslije Prvog svjetskog rata. Zona A, s neposrednom okolicom Trsta, zonu B s općina Koper, Buje, Novigrad/Istra Marina CATTARUZZA, Italia e il confine orientale 1866-2006. Bologna 2007, 305. BLUMENWITZ Dieter, Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941-1946). Mednarodnopravna študija. Ljubljana-Celovec 2005. Originaltitel: Dieter BLUMENWITZ; Okkupation und Revolution in Slowenien (1941-1946). Eine voelkerrechtliche Untersuchung (Studien zu Politik und Verwaltung, Bd. 81, Wien 2005, 122-125.

¹⁰⁵ HR HDA, ZKRH, kutija 5, spisi bb.

¹⁰⁶ HR HDA; MSS kut. 8, br. 6568/45 izvještaj delegata Okruga Varaždina sa konferencije str. 4

¹⁰⁷ H HDA, ZKRH, kutija 5, spis br 721/47 od 13.11.1947

Zbog neprijateljske propagande u inozemstvu protiv Jugoslavije, vlastima je bilo stalo do repatrijacije i dobrog postupanja s djecom jugoslavenskih roditelja, koja „*na hiljade ... u Italiji i Austriji čame u raznim domovima i ne žele ih repatrirati zbog mržnje prema FNRJ...*“ Ministarstvo socijalnog staranja je upozorilo socijalne komitete na važnost žurnog rješavanja brakorazvodnih postupaka između jugoslavenskih građana i stranaca, kako bis se djeca jugoslavenskih roditelja što skorije vraćala u domovinu. Jugoslavenski predstavnici u inozemstvu moraju jugoslavenske građane podržavati i pomagati im djecu izbaviti iz domova i sirotišta¹⁰⁸

---

¹⁰⁸ HR HDA,ZKRH, kutija 6, br. 113/48 od 23.2.1948.

III.2. Repatrijacija iz inozemstva u Jugoslaviju

Za organiziranje transporta bivših zatočenika koncentracijskih logora postoji dokumentacija koja pokazuje važnu ulogu Međunarodnih komiteta logoraša, osnovanih od političkih zatočenika nacističkih koncentracijskih logora. U logoru Buchenwaldu je njemački filozof i sociolog Rudi Supek, sam „politički zatočenik“, kao komunist, aktivist Francuskog pokreta otpora, organizator prebacivanja dobrovoljaca u Španjolski građanski rat i bijega španjolskih dobrovoljaca interniranih u logorima u južnoj Francuskoj,¹⁰⁹ organizirao jugoslavenske, grčke, mađarske, bugarske zatočenike i surađivao sa komunističkim zatočenicima iz Njemačke na pripremi samooslobađanja zatočenika u trenutku ulaska savezničkih vojnika u logor. Rudi Supek, koji je u svibnju 1943. od francuske policije zatočen u pariškom zatvoru Concierge zbog ilegalnog prebacivanja Španjolskih boraca u Francusku, izručen je u siječnju 1943. godine Gestapu, da bi bio otpremljen u logor Compiègne. Od tamo ga je Gestapo 16.1.1944.godine odveo u koncentracijski logor Buchenwald, te upućen na prisilni rad u Mittelbau-Dora¹¹⁰, gdje je s drugim jugoslavenskim komunistima radio u podzemnoj tvornici za proizvodnju Hitlerova „oružja od čuda“ (osvetničkih raketa V1 i V2, s probnim izbacivanjem prema Londonu). Supek je radio, zajedno s njemačkim zatočenicima, na smjenjivanju blokovskih glavešina-teških kriminalaca i zauzimanjem položaja u unutrašnjoj upravi logora, na kojima je bilo moguće poboljšavati logorski život (upravo ove Supekove logorske aktivnosti komunistička je vlast u Jugoslaviji koristila kao argument za optužbu zbog „suradnje s Gestapom“). S otprilike 500 političkih

---

¹⁰⁹ Rudi Supek rođen je u Zagrebu 8. travnja 1913. Nakon završenog studija filozofije 1937. u Zagrebu, na Sorbonni 1952. je doktorirao psihologiju. Nakon Drugog svjetskog rata bavi se znanstvenom radu u Zagrebu, Sarajevu, Dubrovniku i Beogradu, a predavao je u New Yorku, Parizu i na njemačkim sveučilištima. Zbog rezultatima na polju empirijske i teorijske sociologije Supek se smatra ocem hrvatske, ali i rodonačelnikom jugoslavenske sociologije. Osnovao je i uređivao dva časopisa međunarodnog ugleda, *Pogledi* (1952-1954) i *Praxis* (1964-1975). Pod njegovim vođenjem Korčulanska ljetna škola (1963-1974), koja je kao simpozij okupljala vodeće svjetske filozofe i sociologe, pokrenuo je reformske procese u Jugoslaviji krajem šezdesetih godina. Pored 12 knjiga sociološke i psihološke orijentacije, objavio je prvu knjigu s područja ekologije iz 1973., kojom na ovim prostorima široj javnosti skreće pozornost na sve izraženije ekološke probleme suvremene civilizacije. Juergen Habermas proglasio ga je „Ocem suvremene sociologije“. - Prije drugoga svjetskog rata Supek se angažirao kao SKOJ-eva za oslobađanje španjolskih dobrovoljaca iz francuskih zatvora. Nakon njemačke okupacije Francuske surađivao je s Francuskim pokretom otpora u organiziranju bijega za ugrožene građane. Zato ga je francuska policija predala Gestapu, a ona ga s drugim jugoslavenskim komunistima odvela u koncentracijski logor Buchenwald. - Rudi Supek umro je 1993. u Zagrebu, kao disident, odbačen od SK i lišen svih javnih funkcija. M. BOSNAR; Rudi Supek iacistički koncentracijski logor Buchenwald kroz arhivsko gradivo 153; Hrvatskog državnog arhiva. Arhivski vjesnik, 54 (2011), 153-178
<https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/14e96a72b265ecf3?projector=1>

¹¹⁰ HR HDA, Osovni arhiv Rudi Supek, fond br. 1780, sign. 1780/5, kutija 29, Chronologie des activités politiques 1939-1940 (dans la Résistance et dans la Déportation à Buchenwald) Napisan od R. Supeka 14.12.1971. godine

zatvorenika iz Jugoslavije, koliko ih je bilo od jeseni 1943. godine¹¹¹, kao i sa logorašima drugih nacionalnosti „organizirao“ se u Komitet logoraša, kakve su već bili osnovale druge skupine logoraša po nacionalnostima.¹¹² Rudi Supek je poslije rata za „Commission d'histoire du camp de Buchenwald“ surađivao na izradu Kronologije nastajanje koncentracijskog logora Buchenwald. U listopadu 1939. godine udružuju se njemački, austrijski i češki antifašisti u logoru. U prosincu 1941. godine sovjetski ratni zarobljenici u logoru osnuju ilegalnu zajednicu,

---

¹¹¹ Nijemci su svoje zarobljenike u ratu u Jugoslaviji poslali u njemačke koncentracijske logore, ignorirajući Hitlerovu naredbu za ophođenje s partizanima i komunistima na Istočnoj Fronti - „Zarobljenika neće biti!“ (Wehrmacht ih je trebao na licu mjesta ubiti). No, njemački zapovjednici na teritoriju Jugoslavije namijenili su jugoslavenskim partizanima „robovski rad“ u najtežim uvjetima koncentracijskih logora, prvenstveno u podzemnim tvornicama. Ostavljajući ih na životu, Nijemci su se „odužili“ Vrhovnom Štabu NOV, koji se držao izričite Titove zabrane ubijanja zarobljenika Osovinskih vojski, iako su oni predstavljali značajan teret partizanima: Naime, partizani su notorno patili od oskudice hranom čak i za svoje vlastite potrebe. Nisu mogli kvalitetno prehranjivati zarobljenike, niti ih smjestiti u gradske zatvore, jer su partizani ratovali u teško pristupačnom terenu, podalje od naseljenih mjesta, pa su zarobljenike morali voditi sa sobom. Radi poštivanja Haške konvencije, partizani su se nerijetko našli primoranim vratiti ih žive neprijateljskoj vojsci, iako su neki podređeni zapovjednici ignorirali naredbu i ubijali ih na licu mjesta. Njemci su već 1941., nakon ustanka u Lici, odaslali signale partizanskoj komandi o dogovoru glede ratnih zarobljenika, nadajući se da će iz njih izvući korisne informacije. Partizani, pak, htjeli su Nijemce potaknuti na priznanje NOV-a kao „zaračenu stranu“, a time i dosljednu primjenu Haške konvencije o ratnim zarobljenicima na pripadnike NOV. No, Nijemci su im to do kraja rata uskraćivali. Zbog tog neuspjeha Tito nije dopustio da „se o tome zna, priča i piše“, ili da vijest o njime dopire do javnosti. Međutim, inozemna je javnost bila informirana, jer je šezdesetih godina u Njemačkoj izašla knjiga bivšeg službenika njemačke obavještajne službe „Abwehr“ Waltera Hagena (pod pseudonimom Wilhelm Höttl), „Die geheime Front“. Autor je detalje o tajnim pregovorima neprijatelja navodno dobio od Njemačkog Generala u NDH, Edmunda Glaise von Horstenaua, a knjigu je objavio za suđenja protiv njemačkih ratnih zločinaca. Godine 1973. bivši američki diplomat Walter ROBERTS, potvrdio je pregovore, u svome djelu „Tito, Mihajlović and the allies 1941-1945.“. Washington 1973. Jugoslavenski povjesničar Miša LEKOVIĆ, svoj u knjigu, „Martovski pregovori 1943“ smio je objaviti tek nakon Titove smrti, 1985. godine Vladimir VELEBIT; Tajne i zamke Drugog svjetskog rata. Zagreb 2000, str. 185-191.

¹¹² Međunarodni komiteti logoraša osnovani su po svim nacističkim koncentracijskim logorima, u strogoj tajnosti. U svim logorima su komiteti pripremali pomoć savezničkim vojskama za ulazak u logore. Nakon rata ostajali bi živjeti u logorima, kao „desna ruka“ Saveznika u pripremi repatrijacije zatočenika. U Mauthausenu je Puljanin Drago Matanić organizirao Jugoslavenski komitet. Nacionalni komiteti osnovali su krovnu međunarodnu organizaciju, koja njeguje zajedništvo skovano u nevolji, a jedan od prioritarnih zadataka bilo je traganje za zločincima i privesti ih suđenju. O tome su logoraši objavilo i Međunarodni proglas. Prijedlog Statuta Međunarodnog komiteta predviđa slijedeće zadatke: dokumentiranje, skupljanje i čuvanje materijala; političke akcije protiv zaštite SS-ovaca i drugih aktera nacističkih koncentracijskih logora od strane Njemačke i Austrije, borbu protiv oživljavanja njemačkog militarizma, brigu za materijalne prava preživjelih i obitelji nestalih ili poginulih, mirovne aktivnosti u skladu s ciljevima OUN-a, prosvjećivanje mlađih generacija. - Svi su nacionalni komiteti skupljali pismeni materijal i osobna, usmena svojedočanstva za povijest života u logorima, za aktivnosti tajnih udruženja logoraša i za dokumentaciju o zločinima protiv čovječnosti: HR HDA, fond 1780, 1780/5, Koncentracijski logor Buchenwald. tijekom sjednice Međunarodnog komiteta u Berlinu (11./12. prosinca 1957. predstavljen je projekt „Historijat Buchenwalda“, koji će se razraditi isključivo na osnovu dokumenata i svjedočanstava samih zatočenika, i da se neće uključiti spisi SS-a i logorske uprave. Tada se već pokazalo da nacionalni komiteta zemalja Varšavskog ugovora (Istočne Europe) materijale nisu smijeli ponijeti sa sobom u inozemstvo. Izvještaj Rudija Supeka konferenciji u Berlinu 11./12. 1957. godine. - U historiografiji zemalja bivše Jugoslavije nisam pronašla niti jednu publikaciju posvećenu djelatnosti logoraških komiteta; čak je i ime Drage Matanića pao u zaborav. To mi dokaže moji bezuspješni pokušaji raspitati se o njemu po lokalnim udrugama Saveza antifašističkih boraca Republike Hrvatske: www.sab.hr. O logoraškom komitetu u Buchenwaldu: Internationales Buchenwald-Komitee, Buchenwald. *Mahnung und Verpflichtung. Dokumente und Berichte*, Frankfurt/M. 1960.

u ljetu 1942. zajednica uspostavi kontakt s drugim nacionalnostima; početkom 1943. godine, nakon dolaska prve skupine francuskih zatočenika, oni, češki i sovjetski zatočenički osnuju antifašističku vojnu organizaciju (organizaciju ratnih zarobljenika, tj. zatočenika s vojnim iskustvom); u ožujku 1943. sovjetski i francuski zatočenički organiziraju radio-prijemnik. U ljetu 1943. nacionalne zajednice konstituiraju se u „Međunarodni logorski komitet“, i prorade na organiziranju skladišta oružja. U rujnu 1943. stižu talijanski i jugoslavenski transporti, pa se i zatočenički ih transporta organiziraju po uzoru već postojećih zajednica. Dne. 5.10.1943. osnovan je Poljski komitet za sporazumijevanje¹¹³. Do kraja 1943. godine francuski, belgijski, talijanski i španjolski zatočenički primljeni su u već postojeću vojnu organizaciju. U siječnju 1944. godine pristupe joj netom dopremljeni norveški studenti. U svibnju 1944. stiže prvi mađarski transport, u lipnju 1944. Nizozemci osnuju svoj nacionalni komitet, u ljetu 1944. Česi i Slovaci konstituiraju se u „Nacionalni front Čeha i Slovaka“. U Kolovozu 1944. Poljaci i Jugoslaveni pristupe vojnoj organizaciji, stižu i Danci, koja za oslobođenje iz logora planiraju Međunarodni komitet za zaštitu logora. Već 31.3.1945. Međunarodni komitet organizira prve akcije otpora logoraša SS-u, radi na izbjavljanju iz odreda za smrt zatočenike, krađe oružja sa evakuacijskih transporta i spriječava uništavanje logorske dokumentacije, te pokret evakuacijskih marševa zatočenika. Dne. 11.4. Međunarodni komitet pokreće oružanu pobunu i ustanak logoraša, a 13.4. preuzima upravu logora i počinje raditi na repatrijaciju zatočenika. Dne. 2. svibnja 1945. Međunarodni komitet logoraša održava svoju posljednju sjednicu, u samome logoru, odaje počast ubijenim i umrlim i preuzima pripremu za repatrijaciju.¹¹⁴ Komiteti logoraša krađu oružje i podučavaju zatočenike o rukovanju. Dne. 11. travnja 1945., kad su logoraši putem od njih samih izrađenog radio-prijemnika čuli najavu generala Pattona o približavanju Američke vojske, borbene su grupe logoraša otjerali u bijeg SS i oslobodili glavni ulaz u logor- Buchenwald oslobođen je zaslugom zatočenika.¹¹⁵ Naknadnim bilanciranjem postojanja logora Buchenwald.¹¹⁶ R. Supek zaključio je da je kroz Buchenwald prošlo oko 3.900 jugoslavenskih logoraša¹¹⁷ - komunista zarobljenih u ustaško-njemačkim ofansivama.

¹¹³ HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, kutija 29, Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald, lit 5, 6.

¹¹⁴ HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, 1780/5, kutija 29: Commission d'histoire du camp de Buchenwald: Zeittafel der Geschichte des KZ Buchenwald. (16.4.1958.), s posebnim osvrtom na ilegalno osnivanje logorskih komiteta (povjerenstava) pojedinih nacionalnosti.

¹¹⁵ HR HDA, fond 1780, kutija 29, Zeittafel.

¹¹⁶ O detaljima samooslobađanja logora Buchenwald, kad su ubijeni SS-ovski stražari, v. M. BOSNAR, R. SUPEK, na nav.mj..168. Jugoslavenski logoraši su doista u prvoj noći po oslobođenju logora, 11/12. travnja 1945. godine, organizirali vlastiti prijeki sudi osudili 40 pripadnika SS-a u logoru. Na smrt su osuđena petorica, a ostali su predani Amerikancima. Sud je radio bez odobrenja. Na nav. mj. str. 180.

¹¹⁷ HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, kutija 29, Rad na repatrijaciji Jugoslavena u Njemačkoj, list 1.

Njih 700 radilo je u pogonu Buchenwald-Dora; preživjelo je njih nekoliko desetaka.¹¹⁸ Ukupno je u Buchenwaldu (bez vanjskih komandi i evakuacijskih transporta) stradalo 635 Jugoslavena, a slobodu dočekalo njih 607. Američka vojska preuzela je logorski areal, koji je od tada funkcionirao kao saveznički logor za raseljene osobe. Rudi Supek i mlađi suzatočenici ostali su u oslobođenom Buchenwaldu, iako ih je Crveni križ namjeravao prebaciti u specijalizirane logore za mlade, no oni su se usprotivili, bojeći se da će biti nasilno regrutirani za Američku vojsku i nastavak rata na Dalekome Istoku. U časopisu „Naš glas“ omladinska skupina uređivala je „Glas pionira“.¹¹⁹ Jugoslavenski Crveni Krst koristio je ovaj časopis kao svoje glasilo u cilju motivirati oslobođene zatočenike, te bivše civilne radnike i radnice na radu u Weimaru, Erfurtu, Jeni, Dresdenu, Zwickauu, Nordhausenu, Sommerdi, Leipzigu, Kasselu i drugim mjestima za povratak u Jugoslaviju.¹²⁰ Ovakvi centri, gdje su se okupljali Jugoslaveni iz okoline, pružali su dragocjenu pomoć Oficirima za vezu, koju su dolazili iz Francuske i Švicarske, pa se nisu odmah snalazili u nepoznatom okruženju. Centri su bili važni i zato, što su aktivisti u njima mogli neutralizirati aktivnosti monarhista, Nedićevaca i četnika, koji su htjeli odvratiti ljude od povratka u Jugoslaviju. Oni su širili glasine o Jugoslavivji. U tomu su ih potajno podržavali Amerikanci i Britanci, jer su računali da će se Jugoslaveni dati vrbovati za ratovanje na Dalekom Istoku.¹²¹ U Zwickauu je grupa neprijatelja Jugoslavije fizički napala jugoslavenskog Oficira za vezu, a jedan čitav vlak s repatricima su Amerikanci preusmjerili iz Leipziga prema Zapadu. S otprilike 500 političkih zatvorenika iz Jugoslavije, koliko ih je bilo od jeseni 1943. godine¹²², kao i sa logorašima drugih nacionalnosti „organizirao“ se u Komitet

---

¹¹⁸ M. BOSNAR, na nav. mj. 168.

¹¹⁹ HR HDA, Osobni arhiv Rudi Supek, kutija 29, Rad na repatrijaciji....list br. 2

¹²⁰ HR HDA, Osobni arhiv Rudi Supek, 1780/5, dokument od 14.12.1971. godine u kutiji 29; Kutija 29, Jugoslaveni u konclogoru Buhenvald, list 23; ibid. Rad na repatrijaciji, list br.2.. Kutija 34: izvještaje o osnivanju „Partizanskih aktiva“ u Zwickauu, 29.6.1945. Komunisti su osnovali organizaciju SKOJ-a –USOJ i Antifašističku frontu žena (AFŽ).

¹²¹ ibid. kut. 29, Rad na repatrijaciji. list br. 2;

¹²² Nijemci su svoje zarobljenike u ratu u Jugoslaviji poslali u njemačke koncentracijske logore, ignorirajući Hitlerovu naredbu za ophođenje s partizanima i komunistima na Istočnoj Fronti - „Zarobljenika neće biti!“ (Wehrmacht ih je trebao na licu mjesta ubiti). No, njemački zapovjednici na teritoriju Jugoslavije namijenili su jugoslavenskim partizanima „robovski rad“ u najtežim uvjetima koncentracijskih logora, prvenstveno u podzemnim tvornicama. Ostavljajući ih na životu, Nijemci su se „odužili“ Vrhovnom Štabu NOV, koji se držao izričite Titove zabrane ubijanja zarobljenika Osovinskih vojski, iako su oni predstavljali značajan teret partizanima: Naime, partizani su notorno patili od oskudice hranom čak i za svoje vlastite potrebe. Nisu mogli kvalitetno prehranjivati zarobljenike, niti ih smjestiti u gradske zatvore, jer su partizani ratovali u teško pristupačnom terenu, podalje od naseljenih mjesta, pa su zarobljenike morali voditi sa sobom. Radi poštivanja Haške konvencije, partizani su se nerijetko našli primoranim vratiti ih žive neprijateljskoj vojsci, iako su neki podređeni zapovjednici ignorirali naredbu i ubijali ih na licu mjesta. Njemci su već 1941., nakon ustanka u Lici, odaslali signale partizanskoj komandi o dogovoru glede ratnih zarobljenika, nadajući se da će iz njih izvući korisne informacije. Partizani, pak, htjeli su Nijemce potaknuti na priznanje NOV-a kao „zaračenu stranu“, a time i dosljednu primjenu Haške konvencije o ratnim zarobljenicima na pripadnike NOV. No, Nijemci su im to do

logoraša, kakve su osnovale druge skupine logoraša po nacionalnostima¹²³. Članovi komiteta organizirali bi oružje iz stražarnica i uvježbavao svoje članove rukovanjem. Dne.11. travnja 1945., kad su logoraši pomoću radio-prijemnika izrađenog od njih samih, saznali za približavanje generala Pattona i Američke vojske, borbene su grupe logoraša otjerale u bijeg SS i oslobodile glavni ulaz u logor. Rudi Supek zaključio je da je kroz Buchenwald prošlo oko 3.900 jugoslavenskih logoraša - komunista zarobljenih u ustaško-njemačkim vojnim operacijama¹²⁴. Njih 700 radilo je u pogonu Buchenwald-Dora; preživjelo je njih nekoliko desetaka¹²⁵. Ukupno je u Buchenwaldu (bez vanjskih komandi i evakuacijskih transporta) stradalo 635 Jugoslavena, a slobodu dočekalo njih 607. Američka vojska je preuzela logor, koji je od tada funkcionirao kao saveznički logor za raseljene osobe. Rudi Supek i mlađi suzatočnici ostali su u oslobođenom Buchenwaldu, pripremajući repatrijaciju ostalih jugoslavenskih zatočenika, te Jugoslavena na radu u okolici - u Weimaru, Dresdenu, Zwickauu. Njegovi drugovi iz logora povezali su se s komunistima u tim većim centrima i širili vijesti da im se jave bilo bivši ratni zarobljenici, bili civilni radnici u okolici.¹²⁶

---

kraja rata uskraćivali. Zbog tog neuspjeha Tito nije dopustio da „se o tome zna, priča i piše“, ili da vijest o njime dopire do javnosti. Međutim, inozemna je javnost bila informirana, jer je šezdesetih godina u Njemačkoj izašla knjiga bivšeg službenika njemačke obavještajne službe „Abwehr“ Waltera Hagena (pod pseudonimom Wilhelm Höttl), „Die geheime Front“. Autor je detalje o tajnim pregovorima neprijatelja navodno dobio od Njemačkog Generala u NDH, Edmunda Glaise von Horstenaua, a knjigu je objavio za suđenja protiv njemačkih ratnih zločinaca. Godine 1973. bivši američki diplomat Walter ROBERTS, potvrdio je pregovore, u svome djelu „Tito, Mihajlović and the allies 1941-1945.“. Washington 1973. Jugoslavenski povjesničar Miša LEKOVIĆ, svoj u knjigu, „Martovski pregovori 1943“ smio je objaviti tek nakon Titove smrti, 1985. godine Vladimir VELEBIT; Tajne i zamke Drugog svjetskog rata. Zagreb 2000, 185-191.

¹²³ Međunarodni komiteti logoraša osnovani su po svim nacističkim koncentracijskim logorima, u strogoj tajnosti. U svim logorima su komiteti pripremali pomoć savezničkim vojskama za ulazak u logore. Nakon rata ostaljali bi živjeti u logorima, kao „desna ruka“ Saveznika u pripremi repatrijacije zatočenika. U pojedinačnim slučajevima došlo je do „suđenja stražama“, SS-ovcima na područjima logora, tijekom kojih su logoraši i ubijali iz osвете. U Mauthausenu je Puljanin Drago Matanić organizirao Jugoslavenski komitet. Nacionalni komiteti osnovali su krovnu međunarodnu organizaciju, koja njeguje zajedništvo skovano u nevolji, a jedan od prioriteta zadatka bilo je traganje za zločincima i privesti ih suđenju. O tome su logoraši objavili i Međunarodni proglas. U historiografiji zemalja bivše Jugoslavije nisam pronašla niti jednu publikaciju posvećenu djelatnosti logoraških komiteta; čak je i ime Drage Matanića pao u zaborav. To mi dokaže moji bezuspješni pokušaji raspitati se o njemu po lokalnim udrugama Saveza antifašističkih boraca Republike Hrvatske: www.sab.hr. O logoraškom komitetu u Buchenwaldu: Internationales Buchenwald-Komitee, Buchenwald. *Mahnung und Verpflichtung. Dokumente und Berichte*, Frankfurt/M. 1960.

¹²⁴ O detaljima samooslobađanja logora Buchenwald, kad su ubijeni SS-ovski stražari, v. M. BOSNAR, R. SUPEK, na nav.mj..168. Jugoslavenski logoraši su doista u prvoj noći po oslobođenju logora, 11/12. travnja 1945. godine, organizirali vlastiti prijeki sudi osudili 40 pripadnika SS-a u logoru. Na smrt su osuđena petorica, a ostali su predani Amerikancima. Sud je radio bez odobrenja. Na nav. mj. str. 180.

¹²⁵ M. BOSNAR, na nav. mj. 168.

¹²⁶ O detaljima samooslobađanja logora Buchenwald, kad su ubijeni SS-ovski stražari, v. M. BOSNAR, R. SUPEK, na nav.mj..168. Jugoslavenski logoraši su doista u prvoj noći po oslobođenju logora, 11/12. travnja 1945. godine, organizirali vlastiti prijeki sudi osudili 40 pripadnika SS-a u logoru. Na smrt su osuđena petorica, a ostali su predani Amerikancima. Sud je radio bez odobrenja. Na nav. mj. str. 180.

No, kako u logoru, tako i nakon oslobođenja, postojale su frakcije – od komunista su se udaljili oni koji se nisu slagali s komunistima, i drugi koji su komuniste čak mrzili. Takvi su, sjeća se Supek, sabotirali čak i nastojanja jugoslavenskog rukovodstva u logoru¹²⁷. U njemu su bili članovi Rudi Supek od 16.1.1944., Ivan/Janez Ranzinger, Slovenac, staklar, jedan od prvih jugoslavenskih zatočenika, od 1941. godine i pravi organizator jugoslavenskih komunista. Dr. Dušan Kermauner bio je pravnik iz Ljubljane; Aziz Koluđer, metalac, došao u Buchenwald kao komesar partizanskog odreda. Emil Lihtenberg iz Hrvatske bio je također metalac.¹²⁸ U jugoslavenskoj grupi Nikola Čečura, španjolski dobrovoljac – postao je rukovodilac vojne organizacije. Liječnik Dr. Đoko Nikolić iz Srbije radi je u logorskoj ispostavi Dora Mittelbau¹²⁹ i u Gustloff-Werke.¹³⁰ 80% svih jugoslavenskih zatočenika u Buchenwaldu učlanili su se u

¹²⁷ HR HDA, Osnovni arhiv R. Supek, kutija 34, Izvještaju o osnivanju partizanskih aktiva u Zwickauu 29.6.1945.godine.

¹²⁸ Jugoslavensko rukovodstvo postojalo u logoru. Komunisti su ga organizirali, imenuvši po jednog predstavnika-komunista iz svih jugoslavenskih nacionalnosti zastupljenih u logoru: R. Supek za Hrvatsku, Ivan Ranzinger i Dr. Dušan Kermauner za Sloveniju (logorsko ime: Ernest Tomc), Koluđer za BiH, Emil Lihtenberg također i za Hrvatsku: HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, kutija 29, Jugosloveni u logoru Buchenwald, list 6

¹²⁹ HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, kutija 29. Mittelbau-Dora: Osnivanju KZ Mittelbau-Dora prethodio je razvitak terorističkog raketnog sustava „A4“ u Peenemünde na otoku Usedom u rano ljeto 1943. Zbog teških razaranja serijske proizvodnje u Peenemuende te u popratnim pogonima (Rax-Werke Wiener Neustadt) i Zeppelin u Friedrichshavenu proizvodnja je premještena u podzemno skladište goriva u Thüringenu. Dne. 28.8.1943. stiglo je 107 zatočenika buchenwalda sa stražarima SS: Krajem rujna ondje se nalazilo 3000, krajem listopada 6800, a na Božić 1943. 10.500 zatočenika. O logoru ne može biti riječi: Radilo se o podzemnom sustavu hodnika, u jednom od njih uređeni su boksovi za spavanje s daskama na četiri kata: Kao latrine služila su prepolovljena burad za naftu; drugih sanitarnih uređaja nije bilo. Glad, žeđ, hladnoća i vlaga, a napose težak rad n dopremi, utovaru i istovaru građevinskog materijala te građevinskih radova ubijali su zatočenike. Izgradnja baraki iznad zemlje započela je tek u siječnju 1944., kad je proizvodnja oružja, kasnije sustava „V2“ već tekla, a trajala je do ljeta 1944. Većina zatočenika bili su Rusi, Francuzi, Belgijanci, Poljaci, uglavnom politički zatočnici, nije preživjelo. Od listopada 1943-ožujka 1944. umrlo je skoro 2900 zatočenika. Ddaljnjih 3000 umirućih premješteno je u proljeće 1944 u logore Lublin-Majdanek und Bergen-Belsen; od njih nitko nije preživio. U ljetu 1944 podzemne tvornice proširene su za preradu nafte. Potrebu za radnom snagom ispunjavali su zatočnici koncentracijskih logori, prisilni civilni radnici, ratni zarobljenici ali i Nijemci pod radnom obavezom. U proljeće 1945 radilo je više od 40.000 zatočenika u otprilike 40-ak pogona Mittelbau. Od svibnja 1944. i Židovi su odvedeni u Mittelbau-Dora, a između travnja i kolovoza 1944., zbog raspuštanja „Logora za ciganske obitelji“ u Aušvic-Birkenau SS je dopremao Rome i Sinteze u Južni Harz. U kasnu jesen stopa smrtnosti popela se zbog nadolazeće zime i pogoršanja životnih uvjeta. Tada su stizali i zatočnici logora Aušvic i Groß-Rosen (16.000 među njima i žene i djeca, Židovi i Nežidovi). između siječnja i početka travnja umrlo je u logorima KZ Mittelbau više od 6000 zatočenika. Početkom travnja, SS je veći logora Mittelbau raspustio, prevažajući ili tjerajući na marševe, više tisuća zatočenika prema Bergen-Belsenu, Sachsenhausenu i Ravensbrücku. Nekoliko stotina bolesnih i umirućih ostavljeno je u Dori. 11.travnja 1945. oslobodila ih je Američka vojska. I one koji su stigli u KZ Bergen-Belsen i druge logore, oslobođeni su sredinom travnja 1945., nekolicina tek početkom 1945. u Mecklenburgu i u Austriji. Amerikanci uredili su u logorima smještaje za "Displaced Persons" (DPs); vodila ih je UNRRA. Zatim su u nj. smješteni prognani Nijemci iz ČSSR. Godine 1947. barake osim krematorija srasnane su sa zemljom. Sredinom šezdesetih godina krematorij služi kao muzej. Podzemni hodnici minirani su 1947. godine, ali nakon Ujedinjenja hodnici su ponovno dostupni:<http://www.buchenwald.de/346/#sthash.g5QlcsB0.dpuf>, <http://www.buchenwald.de/340/#sthash.Qmlhoy8X.dpuf>

¹³⁰ Gustloff-Werke:"Ariziran" kompleks tvornica oružja u blizini konc-loora Buchenwald. Prije dolaska na vlast nacionalsocijalista vlasnik kompleksa bila je židovska obitelj Simson: pod imenom „Suhler Simson Werk“ imao

jugoslovensku grupu.¹³¹ On je sabotirao proizvodnju izradom škarta. Janko Struharik, Slavko Figar i Joža Ledinski skrbili su za raspodjelu paketa među drugovima. Dr. Bela Kohn iz Zagreba, partizanski liječnik, radio je u „reviru“ i održavao veze između bolesnika u reviru i zatočenicima izvan revira, tako da je zajedno s Dr. Stanetom Mahkotom, vođom ambulante, mogao spašavati bolesnike od „revira“ (gdje je vrebala smrt). Slavko Figar uspio je dobiti mjesto umjesto jednog „Zelenog zatočenika“ (kriminalca), te osigurati utjecaj na dodjelu rada slabijim i bolesnim zatočenicima. U ispostavima djelovali su još Mirko Kosmina i Ferd Cisler, Slovenci (Cisler je bio rodom iz Trsta)¹³². Koruški Slovenac, Šime Martinjak i Slavko Figar rukovodili su pjevačkim zborom. Svi oni za svoje zadatke imali su suradnike organiziranje u šest „komisija“: za sigurnost, iskranu, odijevanje, zdravstvenu njegu i za informiranje. Nakon oslobođenja jedna se skupina Jugoslavena stavila na raspolaganje Amerikancima (kojima komunistička agitacija nije bila simpatična). Druga skupina „sabotera“ nije se uključila u pripreme za organiziranje repatrijacije, nego je na svoju ruku otputovala u Jugoslaviju, „*vjerojatno da još pravovremeno uhvate kakav položaj.*“¹³³ Jedna skupina podoficira i oficira pravio je nered, svađe i fizičke obračuna u logoru, ometao je rad partizanskih udruga.¹³⁴

---

je monopol u proizvodnji strojnica. Godine 1935. kompleks je "ariziran" bez naknade, i preimenovan u „Berlin-Suhler-Waffen- & Fahrzeugwerke“: preuzeo je najveću tvornicu vagona (u Weimaru), godine 1939 kompleks je dobio naziv "Wilhelm Gustloff Werke, Nationalsozialistische Industriefabrik" (po nacionalsocijalističkom rukovodiocu inozemnog ureda nacionalsocijalističke radne partije u Švicarskoj, Wilhelmu Gustloff u) i proizvodio isključivo za ratne potrebe, uglavnom opremu za protuavionsku obranu (FLAK). Tvornica vagona u Weimaru dobio je dodatno ime organizatora Petogodišnjeg plana, Gauleitera u Thuringenu, Fritza Sauckela. Zapošljavao je prisilne radnike i zatočenike koncentracijskih logora. Godine 1942. otvorio je tvornicu oružja u logoru Buchenwald i zapošljava 5-6 tisuća zatočenika pod nehumanim uvjetima, u smjenama od 10-12 sati, šest dana u tjednu. Najmanje 600 zatočenika poginulo je u teškom bombaškom napadu 9. veljače 1945. godine. Nakon kraja rata tvornica se razvijao u najvećeg proizvođača poljoprivrednih strojeva Njemačke Demokratske Republike. Godine 1956. postavljen je spomen-kamen za „žrtve deportacija iz svih naroda poginule u zračnom napadu nad Weimarom dne. 9.2.1945.godine.“. Na zatočenike koncentracijskog logora koji su radili u Weimarškim tvornicama, natpis na kamenu ne podsjeća.

<http://www.lebensgeschichten.net/selcont3.asp?typ=L&value=833Fritz-Sauckel-Werk – Außenlager Buchenwald-Weimar> u: www.weimar-im-ns.de/ort15.php.

¹³¹ HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, Jugosloveni u konclogoru Buhenvald, lit 9.

¹³² *ibid.* kutija 29, Jugosloveni u konclogoru u Buhenvald. list br. 20 Cisler je mnogo pomagao uspostaviti dobar odnos između jugoslavenskih zatočenika i Jugoslavena iz Trsta. *Ibid.*

¹³³ HR HDA, Osnovni arhiv R. Supek, kutija 29, Izvještaj u vezi sa aktivnošću za vrijeme rata i u u logoru: autor R. Supek od 10.12.1955_ HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, kutija 29, Izvještaj u vezi s aktivnošću za vrijeme rata i u logoru. (Sastavljen kao prilog Historijatu Logora Buchenwald i djelovanja Međunarodnog logorskog komiteta, 1955. godine).

¹³⁴ HR HDA, Osnovni arhiv R Supek, kutija 34, Izvještaj partizanskog aktiva u Zwickauu od 29.6.1945. godine

R. Supek tvrdi da ga je Jugoslavenski Crveni križ imenovao organizatorom repatrijacije logoraša, političkih i civilnih radnika, te ratnih zarobljenika.¹³⁵ Zahvaljujući organiziranosti šest komisija, imali su podatke o umrlim drugovima, ali i o preživjelima, bolesnicima, aktivistima. Odmah nakon preuzimanja logora od strane američke vojne vlasti, svi su članovi komisija sastavili popise, a predsjednik Francuskog komiteta logoraša mogao je organizirati saveznički avion, kojim su popisi poslani u Beograd, tako da ih je Radio Beograd već pročitao za članove obitelji dne. 12.4. i narednih dana.¹³⁶

Sam povratak Jugoslavena odugovlačio se: Američka okupacijska vlast izdala je „vozni red“, po kojem su najprije otputovali Francuzi, Belgijanci, Španjolci i pripadnici drugi zapadnih nacija. Jugoslavija se nalazila u drugoj skupini, u kojoj su na prvome mjestu bili sovjetski građani, zatim Poljaci i naposljetku Jugoslaveni – među svim skupinama prednost su imali osobe sa statusom ratnih zarobljenika.¹³⁷ Jugoslavenima na području Thuringana javili su se, nakon izlaska prvih brojeva „Naš glas“ Slovenci deportirani 1941. iz Južne Štajerske.¹³⁸

Sve, dok su članovi jugoslavenskog logorškog komiteta pripremali repatrijaciju, morali su skrbiti o održavanju discipline među onima koji su, nakon oslobođenja od „jarma SS-a“ davali su oduška – naročito mladi: Bilo je među zatočenicima maloljetnici, koji su po oslobođenja tek dozrijevali u mladiće: Njih je trebalo upozoravati od opasnosti ekscesa, nereda, nečistoće, prljavštine, od zaraznih, naročito od veneričnih bolesti.¹³⁹ Dok se povratak otegnuo, članovi jugoslavenskog komiteta su si skratili vrijeme s tečajevima pisanja i čitanja za nepismene među njima, s čišćenjem logorskih hala, osnovali su „*Sekciju za kulturu*“ i uredništvo za časopis („Naš glas“). sadržao je priloge na srpskohrvatskom i na slovenskom jeziku. Prvi je broj izašao iz logorske kancelarije dne. 10. svibnja 1945. s nakladom od 175.000 primjeraka. Posebnim izdanjima za Rumune pod naslovom „Glas nou“, a za Mađare „Uj szo“ pomagali su

¹³⁵ R. SUPEK, Chronologie des activités politiques 1939-1940 (dans la Résistance et dans la Déportation à buchenwald), 14.12.1971. HR HDA, Osnovni arhiv R. Supek, kutija 29.

¹³⁶ HR HDA, Osnovni arhiv R. Supek, kutija 29, Izvještaj. i kutija 29, „Naš glas“ br. 1/10.5.1945. godine, apel generala Ive Rukavine, šefa Jugoslavenske vojne misije pri Savezničkom štabu u Parizu, preko Radija Beograda.

¹³⁷ „Naš glas“, br. 7 od 30.5.1945. u kutiji 29.

¹³⁸ *ibid.* br.6 od 29.5.1945. str. 3 i br. 14 od 25.6.1945. str. 56 i kutija 29, Jugoslaveni u konclogoru Buhenvald, 23.

¹³⁹ „Naš glas“ br. 3/19.5.1945., str. 2 i 3 u kutiji 29 Osobn. arhiva R. Supeka, HR-HDA. i kutija 29 osobnog arhiv R. Supek, Dolazak Jugoslavena u konclogor Buhenvald, listovi 9-12, 22, 23.: Organizacija i zadaci logorskog komiteta. Zadaci i izvršavanje: *ibid.* listovi 12-15.

nacionalnostima, koje nisu uspjele formirati logorske komitete.¹⁴⁰ Od lipnja 1945. i jugoslavenski ratni zarobljenici u Westfaliji (Borghost, u britanskoj zoni), gdje ih je bilo 5100, uz veći kontingent civilnih radnika; s s 3500 Jugoslavena u Osnabruecku uključeni su u primatelje „Naša glasa“. Ratni zarobljenici počeli su izdavati za sebe i za njih svoje glasilo, „*Glas oslobođenih jugoslavenskih zarobljenika*“: Njihova prva vijest odnosila se na neke jugoslavenske ratne zarobljenike iz Srbije, koji na druge vrše pritisak da se ne vrate u komunističku Jugoslaviju. U lipnju su britanske vlasti sve te Jugoslavene počela koncentrirati u logoru Heidenau kod Hamburga; no odaziv ratnih zarobljenika na poziv na registraciju bio je slab. Tijekom ovog mjeseca javilo se svega 27 osoba.¹⁴¹

Naslovnu stranu prvoga broja apelira „*Domovina Vas čeka!*“ „*Odazovite se pozivu na repatrijaciju, imajte povjerenje u novu Jugoslaviju, koja će, uz bratsku pomoć Sovjetskog saveza*“ *izgraditi zemlju i zacijeliti ranu. Sa Sovjetskim savezom je Jugoslavija upravo potpisala Dvadesetogodišnji pakt o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći*¹⁴². „*Svi trebaju upoznavati svoje znance, pozivati ih na povratku i sastaviti popise repatriraca. No – Ne putujte pojedinačni*¹⁴³, *ne putujte na vlastitu ruku: Među Vama se kreću neprijatelje nove Jugoslavije, ne slušajte „emisare Pavelića i Nedića!*“ *Oni bi mogli koristiti Vaše podatke za ilegalni ulazak u Jugoslaviju, u cilju izazivati pobunu i rušenje nove vlade – a Vi biste mogli imati neugodnosti pri ulasku u zemlju! Budite strpljivi!*¹⁴⁴ *400.000 Jugoslavena boravi u Njemačkoj, za toliko ljudi treba organizirati transportna sredstva*¹⁴⁵ *– a to nije jednostavno, jer ceste moraju biti slobodne za kretanje vojski. Vojska ima prednost. Osim toga bi povratnici pri ishitrenom improviziranom povratku ponijeti sa sobom ušivost i zaraze.*¹⁴⁶ *Zato imajte povjerenje u naše oficire za vezu i u komitete. Već su predstavnici Jugoslavenske komisije za repatrijaciju na putu za Beč i za Pariz. Potvrdite zajedništvo skovano u ratu i u logoru, time što svi zajednički putujemo doma.*¹⁴⁷

¹⁴⁰ HR HDA, Osobni arhiv R. kutija 29, „Jugosloveni u konclogoru Buhenvald“, list 24.

¹⁴¹ Vijest o tom časopisu u „Naš glas“, br. 14 od 25.6.1945., str. 4

¹⁴² Ugovor je ratificiran u Beogradu 11.6.1945.: „Naš glas“ br. 12 od 15.6. Sovjetski savez ga je ratificirao 20.6.1945. „Naš glas“ br. 13 od 20.6.1945. str. 2.

¹⁴³ „Naš glas“, br. 4/23.5. i br. 5 od 26.5.1945. Apel slovenske vlade preko Radija Ljubljane od 25.5.1945.

¹⁴⁴ Apel na strpljenje i u br. 4 od 23.5.

¹⁴⁵ također u „Naš glas“ br. 7 od 30.5.1945.

¹⁴⁶ „Naš glas“ br. 5 od 26.5.1945. Apel slovenske vlade od 25.5.1945.

¹⁴⁷ Svi primjeri časopisa „Naš glas, od br. 1-20 (31.7.1945.godine) nalaze se u kutiji 29 Osobnog arhiva R. Supeka.

U broju 1 publikacije, na strani 4 objavljena su slijedeća „Uputstva svim inostrancima u Njemačkoj“ Američke okupacijske vlasti: „Ostanite na mjestima, gdje se nalazite. Saveznici će Vas uputiti Vašim kućama. Prijavite se priprema za repatrijaciju, uz pomoć oficira za vezu. Glavne prometnice moraju biti slobodne! (radi neometanog kretanja vojske u cilju okončanja ratnih djelovanja). Oruđe (sic!) treba predati – pod prijetnom vojnog suda. Oficiri za vezu moraju biti odgovorni za to.-, „Disciplina! Nema pljačke, nema nereda! Disciplinu treba održati u odnosu prema svim narodima u Njemačkoj!“.¹⁴⁸

Uz ova uputstva, jugoslavenski komitet u Weimaru za sve Jugoslavene na području Thuringena izdaje još dodatne upute: *Oficiri za vezu su već među Vama! Ne vraćajte se doma pojedinačno! Sabirajte se u centrima, gdje se nalaze članovi Jugoslavenskog komiteta! Birajte među sobom povjerenike. Odlazite i sami u mjesta za koja znate da ondje žive Jugoslaveni. Uputite i njih da se jave centrima ili uzimajte od njih podatke! Povjerenici trebaju sastaviti popise s imenima i prezimenima, datumima i mjestima rođenja, zanimanjima, datumima i razlozima hapšenja, odnosno s datumima dolaska u Njemačku. Popise treba predati centrima za repatrijaciju, radi organiziranja kola ili drugih pometnih sredstava! Shvatite zašto je važno dati točne podatke: jer se mogu ubaciti fašistički i drugi zločinci i infiltrirati se pod laznim imenima u našu zemlju. Kretanje bez isprava izdatih sa strane naših vlsti ili američkih, može imati po Vas vrlo neugodne posljedice! Budite strpljivi.... Austrija je već oslobođena. Jedna naša specijalna komisija koja će se pozabaviti pitanjem brzog vraćanja... je na putu u Beč. Prihvatite se posla i surađujte s oficirima.*

U broju od 6. svibnja 1945. „Naš glas“ objavi transkript emisije Radija Beograda od 5. svibnja 1945., s govorom Šefa Jugoslavenske vojne misije u Parizu, generala Ivana Rukavine,¹⁴⁹ koji

¹⁴⁸ „Naš glas“ br. 1/10.5.1945., ponovljen u broju 3, str. 2 (19.5.1945.).

¹⁴⁹ General Ivan Rukavina (1912-1992), sudionik Španjolsko g građanskog rata, [narodni heroji Jugoslavije](#), počeo je prije Drugog svjetskog rata, studij medicine u Zagrebu. Od 1935. pripada [KPJ](#), a [1936.](#) godine odlazi kao dragovoljac u [španjolski građanski rat](#). Godine [1941.](#) uključio se u [NOP](#) i postaje zapovjednik Glavnog štaba [Hrvatske](#); zatim se do 1945. borio u Vojvodini. U [SFRJ](#) obnašao je dužnosti pomoćnika državnog sekretara za narodnu obranu (ministra obrane), načelnik Više vojne akademije [JNA](#), zapovjednika zagrebačke vojne oblasti i člana CK [SKH](#) i CK [SKJ](#). Pripadao je nacionalno-demokratskoj struji SKH i radio na jačanju funkcije republika unutar SFRJ, zbog čega je ulazio u sukobe s unitarističkim krugovima unutar SKJ. Podržavao je [Hrvatsko proljeće](#) pa je bio u nemilosti tadašnjih vlasti. Umirovljen je [1977.](#) godine. Politikom se nastavio baviti i [1990.](#) godine, kad je sudjelovao u osnivanju Hrvatske narodne stranke ([HNS](#)).
https://hr.wikipedia.org/w/index.php?title=Ivan_Rukavina&veaction=edit&vesection=2.

je imao zadatak raditi na povratku Jugoslavena. On je obavijestio da je iz Francuske za Jugoslavijom otputovalo 15.000 Jugoslavena oslobođenih iz francuskih logora, i da će slijedeći biti na redu Jugoslaveni u Njemačkoj, njih 400.000. Neka se spremaju za odlazak: Nakon oslobođenja Austrije oni će se moći vratiti kroz Austriju, čim se ceste mogu otvoriti za nevojne transporte. I General Rukavina upozoravao je na opasnost potajnog povratka poraženih ustaša i Nedićevaca, te na njihove pokušaje zastrašivati povratnike izmišljenim pričama o represalijama komunističkog režima. U svom apelu na disciplinirano čekanje, general Rukavina upozoravao je na primjer oslobođenih Jugoslovenki iz „ženskog političkog logora“, njih ca. 20.000 uglavnom seoskih žena iz svih krajeva Jugoslavije, zatočenih u „protupartizanskim racijama“, a koje su se isticala „*kao uzori discipliniranosti pred drugim nacijama*“.¹⁵⁰

Da strah jugoslavenskih vlasti od neprijateljskih parola nije bio bez razloga, potvrđuje prijava jednog od oslobođenih internirana smješten u Rudolstadt: „*Jugoslaveni se nipošto ne trebaju vratiti u domovinu, jer će Vas za drugo vrijeme strpati u logor u Beogradu*“.¹⁵¹

Apele svim Jugoslavenima u Thuringenu prijaviti se za repatrijaciju, „Naš glas“ je objavljivao i u narednim brojevima. Potencijalni se povratnici upozoravaju da će nakon dolaska u Jugoslaviju biti dužni surađivati na uklanjanju svih ostatata fašističke vladavine, pronalaziti zločince i poduzimati sve da se oni pozovu na odgovornost.¹⁵²

Druga dominantna tema svih brojeva „Našega glasa“ bilo je održavanje discipline i (političkog) zajedništva – zajedništva koje im je pomagalo nadvladati nevolje zatočeništva i nacionalne napetosti, koje su razderale staru Jugoslaviju. Disciplinom i zajedništvom treba pomagati suzbijati tifus i druge zaraze kakve su se pojavile zbog mnoštva beskućnika.

Od trećeg broja (19.5.1945.) na dalje uredništvo je već moralo već tješiti „*one koji nestrpljivo čekaju povratak*“. Budući se tada nije nazirao, urednici odlaganje opravdavaju time, što „*Jugoslavija ne želi dočekati svoje ljude u nesređenom stanju i u ruševinama, nego pripremljena da im pruža sve preduvjete za ponovnu integraciju.*“ Zato najprije odlaze Ratni zarobljenici s oficirima i prisilni radnici koji su već od 1941. godine u Njemačkoj. Doista je

---

¹⁵⁰ „Naš glas“, br. 1/10. svibnja 1945. u kutiji 29 Osobnog arhiva R. Supeka, HR-HDA.

¹⁵¹ ibid br. 10 od 8.6.1945. str. 5

¹⁵² „Naš glas“ br. 2/17.5.1945. na nav. mj., također i u 3., 4.5. i 6. broju.

18.5.1945. stigla prva skupina od 513 oficira i 100 vojnika, s istim brojem prisilnih radnika. „Naš glas“ broj 3 obaviještava (pozivom na Radio Beograd) da su bili dočekivani od „razdraganog mnoštva...klicalo se Crvenoj Armiji koja ih je oslobodila, Maršalu Staljinu, maršalu Titu i Jugoslaviji. Povorka se zaustavila pred Sovjetskom ambasadam, gdje su „aklamovali Sovjetskom ambasadoru Ivanu Vasiljeviču, koji se je na to zahvalio srdačnim rečima“.¹⁵³ Radio Ljubljana u svom apelu na strpljivo čekanje poziva potencijalne repatrirece da već počmu kititi vlakove vijencima i transparentima s parolama u čast maršalu Titu.¹⁵⁴

Među zarobljeicimaiz Jugoslavije bili su i zarobljenici-Židovi, zarobljeni u otporu njemačkoj okupaciji. Egon Kon, Julijin Djed od majčinske linije bio je zarobljen u boki Kotorskoj i odveden u podoficirski logor na sjeveru Poljske. Tamo se družio sa Sarajlijom i Židovom, drugom i prijateljem iz predratnih dana, Jakovom Jakicom gaonom, koji ga je svojedobno primio u SKOJ. Jakica je nakon rata proveso svoje danae u židovskom staračkom domu u Zagrebu u Bukovačkoj cesti, kao izbjeglica iz ratom ponvno pogođenog Sarajeva. „Nascisti su strogo poštovali Ženevske konvencije, te su časnike i vojnike iz zemalja propisnica tretirali prema tim konvencijama, čak i kada su po rasi bii Židovi. No uvjeti logorima za Jugoslavene bili su teži nego u onima za zapadne zarobljenike, ali nije bilo izravnogubijanja ni n ajtežeg izgladnjivanja. Iako zarobljeni vojnici nisu orali ići na rad, Egon i Jakica su se dobrovoljno prijavili, te su sebi značajno olakšali zarobljeničke dane. Radili su na mljekarskoj farmi, čiji je vlasnik bio na fronti Organizirali su 2 puta bijeg. Uhvaćeni su i kažnjavani, no nisu bili „ubijeni u bijegu“.Jednog zinskog dana 1944/45 zarobljenici su na svoje ćudjenje ustanovili da su slobodni; nigdje nije bilo ni jedne njemačke odore. Ego se, uz mnoge drugove, pridružio Crvenoj Armiji, čim je, netom zatim, stigla do logora. Vojska ih je prihvaćala kao komuniste, a dvojica su zatajili židovsko podrijetlo egon je postao j Jevgeniji Josifovič Serb. S Rusima se povukao u Rusiju. Tek pod jesen 1945. Uspio se vratiti u Sarajevo, gdje je doznao ono čega se pribojavao: da su svi njegovi najbliži smrtno stradali. Marija, Josip i Julija usmrćeni su u Jasenovcu, a Julijin mladi suprug Elieser najvjerojatnije je prvo iscrpljen na prisilnom radu u nekome od njemačkoiih logora, pa ubijen vjerojatno u okviru Auschiwitz. Egon se nikada nije oporavio od tog udarca. Umro je rano, u lipnju 1985., iscrpljen patnjama i radom, ali prije svega dugotrajnim potisnutim tugovanjem. Netom nakon povratka iz Rusije, krajem 1945. godine, počeo je obilaziti rijetke preživjele rođake i prijatelje u Sarajevu, raspitujući se o svojim i

¹⁵³ „Naš glas“ br. 3/19.5.1945., na nav. mj.

¹⁵⁴ ibid. br. 5 od 26.5.1945., na nav. mj.

njihovim trgičnim gubitcima i o preživjelima. Kod Sprungovih u Sarajevu se na okupvu već od kraja rata po nvo našlo sve četvero: Moric, Fedor, Mila i Jelka.

U obilaženju rodbine, Egon se jednoga dana zatekao kod svoje tetke Paule Koš, koja je s a sinom Leonom preživjela u partizanima (drugi sin, Aleksandar, ubijen je u Jadovnu). Tu je upoznao djevojku Jelku Sprung, koja je također obilazila preživjele. Jelka i Egon premda više nisu bili toliko mladi, pronašli su utjehu u zajedništvu. U to je doba preživjele zahvatila strast osnovati nove obitelji. Brako vi među njima bili su brojni sklapali su se brzo. Paula i Egon vjenčali su se krajem zime 1945/1946. Premda ga je Crvena Armija željela zadržati, Egon je odbacila svaku pomisao na nastavak vojničke karijere. Slijedeći obiteljsku tradiciju, prihvatio je inženjerski i organizacijski posao na Jugoslavenskim željeznicama. U listopadu 1946. Rodio se u Sarajevu prvo dijete, Josip; sedam godina kasnije rodila se Julija u Splitu. Obitej se 1956 zbog očeva premještaja na Željeznici, preselila u Zagreb, za trajno. Nisu potekli iz obitelji s cionističkom tradicijom, nisu se pridružili Aliji. Ali djed Sprung je s vremenom postao cionistom. Do kraja života – 1986 – sačuvao je svoj žarki osjećaj za Izrael.¹⁵⁵ Eva Grlić se nakon povratka iz partizana 1945. preselila u Beograd, dobila je premještaj u Agitpropu, i počela raditi u redakciji lista „Naprijed“ kao urednica privredne rubrike. No kada je bio osnovan „Vjesnik“, ona se dala ponovno premjestiti u Zagreb. U uredništvu je upoznala Danka Grlića 1946. Vjenčali se, on se nije dao smjestiti od svoje obitelji, koja je bila protiv ženidbe s ratnom udovicom tri godine starijom od njega i s djetetom; „Njegov stric Leo mu je rekao: 'Nećeš valjda oženiti Židovku.'“ nakon čega ga je Danko ošamari. Imao je 23 godine, a vjenčali su se 23.11.1945. Dankova majka je Evu odmah prigrlila. Godine 1947. Rodila je u Petrovoj bolnicu sina Rajka. Iz „vjesnika“ je 1947. Ove godine prešla u Ured za informacije Predsjedništva Vlade. Tu ju je 1948. Zatekla Rezolucija Informacionog biroa. Kako je Danko u jednom društvu rekao kakou Rezoluciji točno piše da u jugoslavenskoj kompartiji nema dokomrakcije, bio je isključen iz uredništva i partije i poslan s jednom grupom s Alfredoma Palom, Brankom Weilom Milovanom Zecem, Jartinom Furlanom, ...Mirkom Mirkovićem i dr. Na Goli otok. Eva je ostala beze Danka i bez posla Zaposlila ju je „Voće-export“ u Zagrebu kao daktilografkinju. 1949. Godine uhitili su nju pod optužbom da je njezin stan bio „azil za informbiroovce“, a 1950. Osuđena je zbog verbalnog delikta na „društveno koristan rad“ u trajanju od dvije godine i poslana na Goli otok, prolazila je kroz svakodnevno mučenje i težak rad. Ipak 1953. Godine, Danko, Vesna i Rajko bili su konačno ponovno zajedno. Eva je sve

---

¹⁵⁵ Julija KOŠ; U zamki. A.a.O. 29-46.

ovo detaljno pisala u knjizi „Sjećanja“. Godine 1960. Miroslav Krleža je Danka pozvao u Jugoslavenski leksikografski zavod. Izašla mu je knjiga „Umjetnosti i filozofija“, zatim disertacija „Ko je Niče“. Pisao je za časopis „Praxis“ sudjelovao u osnivanju Korčulanske filozofske ljetne škole, postao je predavač estetike na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, zatim profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, te od 1974-1984 profesor estetike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Svoja estetička istraživanja objavio je u knjizi „Estetika I-IV“, Zagreb 1974-1979. Umro je 1984. Godine Vesna Domany diplomirala je u Zagrebu 1965. Na Filozofskom fakultetu komparativnu književnost, uz engleski i talijanski jezik. Rajko je s 15 godina dobio na dar filmsku kameru. Studirao je filmsku režiju na FAMU u Pragu, snimio je vie cjelovečernjih filmova i dobio brojne nagrade na domaćim i međunarodnim festivalima. Eva je umirovljena 1970, a poslije šestodnevno izraelsko-egipatskog rata odlučila je posjetiti u Erecu očeva brata Morica. Pisanje je pako ostalo njezina trajna ljubav.¹⁵⁶

Poteškoće u prometu su još uvijek vrlo velike, a teško je i doći do transportnih sredstava, obrazlažu urednici¹⁵⁷ Delegacija Jugoslavenskog Crvenog križa doputovala je u Weimar, donosila „pozdrav domovine“ i veće količine informativnih materijala o društvenom poretku u Jugoslaviji - ali ne i toliko željeni signal za pokret. Oni su obilazili razne logore, da bi izražavali zaprepašćenošću zbog stanja u nekim manjim ispostavama logora buchenwaldu – gdje vladaju alkoholizam, seksualni ekscel, prljavština, svađe, tučnjave....¹⁵⁸

Konačno je Radio Beograd dne. 30. svibnja 1945.najavio da se, prema sporazuma sa Savezničkim okupacijskim vlastima povratak Jugoslavena treba provesti između 29. svibnja i 21. lipnja 1945., i da su iz Austrije transporti već krenuli. Povratak će se odvijati prema već utvrđenoj dinamici: Najprije ratni zarobljenici, a s njime i politički internirci, onda prisilni i naposljetku civilni radnici. Vlakovi će putovati iz Thueringen u Dachau, gdje će biti stanka, zatim preko Salzburga. U Jugoslaviji je pripremljeno 40 kvarantenskih logora , u kojima će svi povratnici biti liječnički pregledani, prije nego što će se otpustiti svojim domovima.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ E. GRILIĆ; Revolucija i kontrarevolucija. U: J. DOMAŠ; Glasovi....175-180.

¹⁵⁷ ibid. br. 3, str. 4.

¹⁵⁸ „Naš glas“ br. 4 od 23.5.1945. u kutiji 29 na nav. mj. Također br. 8 od 2.6.1945. kutija 34, izvještaj partizanskog aktiva iz Zwickaua od 29.6.1945.

¹⁵⁹ ibid. br. 8, str. 2 „Povratak u domovinu“, od 2.6.1945. Čekajući povratnici se ponovno upozore da do datuma povratka sačuvaju disciplinu i ostanu u mjestima, da ne nasjedaju nikome tko bi ih odvratio od povratka.

Za one koji će biti prvi za pokret, izdata je pokreta da se iz svojih individualnih smještaja u manjim mjestima presele u slijedeće gradove, gdje će čekati pokret u središnjim logorima: Erfurt, Gera i Zwickau – i to što prije, jer pokret može se upriličiti svaki trenutak. U Zwickau se nalazi logor za 4000 jugoslavenskih ratnih zarobljenika i 160 jugoslavenskih partizana i partizanki.¹⁶⁰ Slovenci smješteni u Thueringenu i 180 intereniraca iz Buchenwalda prebacili su se – uz pomoć Amerikanaca – u mjesto Weida „ gdje će biti glavno okupljalište za sve repatrirce.¹⁶¹ Civilni radnici se upozoravaju da se ne obrate na mjesne načelnike gradova ili općina, jer je za njih zadužen isključivo Jugoslovenski komitet.¹⁶² Jugoslaveni iz Arnstadta, Plauena, Ilmenaua, Martinrode i okruga su 25.6.1945. pozvani da se za taj dan pripreme zajedno s prtljagom. Ići će se preko Coburga. prtljazi su, naposljetku, dostavljeni naknadno.¹⁶³ No za sve Jugoslavene to je bio ohrabrujući znak da će se ipak repatrirati. „*Nema više tjeskobe da ćemo biti ...odvedeni na Zapad....Nema više podmuklih manevara protiv Fed. Jugoslavije .... maršala Tita.*“¹⁶⁴ O povratku kućama i o svečanom dočeku izvješta „Naš glas“ u broju 15 od 30.6.1945., gdje se čitatelj izvještava da se čak i ratni zarobljenici i civilni radnici u Norveškoj organiziraju za povratak i koncentriraju u logoru u Trondheimu.¹⁶⁵ Radio Ljubljana u svojim vijestima apelira na domaće stanovništvo da povratnicima donesu donacije odjeće, obuće i kućnih potrepština.¹⁶⁶ Dne. 23.7.1945. „Naš glas još jednom poziva sve koji se još nisu prijavili za repatrijaciju „Domovina Vas čeka!“ Obećaje im da se „ve oslobođene jugoslavenske građane susreće se u u zemlji ne sam prezirom ili nepovjerenjem, već sa interesom, toplom skrbi i s bratskom spremnošću za pomoć.“ Povratnici će u nakon dolaska u domovinu dobiti jednokratni dodatak na hru ,tj. 4 kg. brašna, 2 kag masti, 2 mesne konzerve i pola kilograma marmelade, što će im izdavati mjesni Narodni odbori uz predocenje legitimacije Zemaljske komisije za repatrijaciju.¹⁶⁷ U broju 20 od 30.7.1945. „zadnjem broju , jer sutradan, 31.7.1945. polazio je zadnji vlak iz Thueringena, povratnici se informiraju o tome da se odluke predsjedništva AVNOJA o statusu neprijateljske imovine ne odnosi na osobe odsutne iz Jugoslavije ne svojom voljom i krivicom, nego „pod okupacijom neprijatelja nasilno odvedene ili su sama pobjegla. Imovina takovih osoba ne podliježe zato oduzimanju od strane države, nego sekvestraciji, tj.

---

¹⁶⁰ ibid. br. 12 od 15.6.1945. str. 6.

¹⁶¹ ibid. 11, od 12.6.1945. , str. 4.

¹⁶² ibid. br. 8, str.2-4.

¹⁶³ ibid. br. 15 od 1.7..1945. str. 6.

¹⁶⁴ ibid. br. 16 od 4.7.1945.

¹⁶⁵ ibid. br. 15 od 30.6.1945.

¹⁶⁶ ibid. br. 18. od 13.7.1945. i 19. od 23.7.1945.

¹⁶⁷ ibid. br. 19 od 23.7.1945. str. 5.

imovina prelazi u „državno vodstvo narodnih poseda, te će upravlati nima kao poverenički vlast do konačne odluke o vlasništvu“. ¹⁶⁸

Pozivi Jugoslavenskog komiteta potencijalnim repatrircima, kao što ih širio i Radio Beograd – da vlakove ukrašavaju i dovode sa svom transparente s Titovim riječima, imaju svoj pendant u provedbi repatrijacije sovjetskih ratnih zarobljenika i prisilnih radnika od strane sovjetskih povjerenika. Repatrijacija iz zona zapadnih saveznika u sovjetske sabirne logore u Sovjetskoj zoni podvijao se tiho, s vidljivom zabrinutošću, dok repatrirci iz sovjetske zone u sovjetske sabirne logore odlaze pjevajući, s glazbom i ukrašenim kamionima ili vlakovima i portretima sovjetskog povjerenika za repatrijaciju Zurkovom. Iz sabirnih logora repatrirci prebačeni su – djelom pješice, djelom transportima u logore u blizini sovjetske granice, logore za filtraciju ili NKVD –logore, gdje su sovjetski vojnici sortirali i ponovno odvajali obitelji i parove, roditelje i djecu, radno sposobne i radno nesposobne. Do ožujka 1946. ca. 4,4 milijuna sovjetskih ratnih zarobljenika (jedna trećina) i civilnih radnika (2/3) repatriirano je u Sovjetski savez. Među njima se nalazilo otprilike 11.000 Židova (6.666 civilia, više od 4.200 ratnih zarobljenika), koji su, međutim, prešutjeli svoj identitet. Većina repatriiranih pozvani su odmah u Crvenu Armiju i li u Radne brigade. Sovjetski oficiri – bivši ratni zarobljenici Njemaca i oni koji su služili u njemačkim policijskim jedinicama ili paravojsnim ustanovama stvorili su „specijalne kontingente“ koji su obrađivani od NKWD. pod optužbom da se radi o „izdajicama domovine“. Njima se prijetilo smrću i „specijalnom milošću majčice Rusije“, zbog koje ih se pošteđe smrtne kazne i pošalje ih u specijalne bataljone kao „specijalni preseljenici“ u Sibir, u tešku industriju i rudarstvo na šest godina. Godine 1955. uslijedila je specijalna amnestija; oni „specijalni preseljenici „ mogli su se vratiti u svoj zavičaj. I njihove obitelji i rođaci trpjeli su kolektivnu kaznu diskriminacije, te su im uskraćivani dodaci hranom i finansijski dodaci. Dekret o amnestiji od 17.9.1955. osuđuje i dotadašnju praksu oduđivanja bez sudskog postupka i stereotipnih osuda bez istraga. No ostajali su uvijek „građani drugog reda, nikad nisu mogli dobiti putovnice, čak ni propusnice, da o putovanjima u inozemstvu ni ne govorimo. Nisu mogli pomisliti na bolje radno mjesto osim za nekvalificirane radnike i seljake, o studiju ili karijeri nije bilo riječi. Ratni zarobljenici ostali su pod sumnjom da su bili špioni, izdajice. ¹⁶⁹

---

¹⁶⁸

¹⁶⁹ Pavel POLIAN, Repatriiert. 165, 166.

Provođenje repatrijaciju u Jugoslaviju bilo je moguće zahvaljujući (naravno) pomoći Crvene Armije, ali od lipnja 1945. na dalje i njemačkih komunista, naročito bivšeg druga Ernsta Busseja¹⁷⁰, koji je postao Zamjenikom predsjednika vlade Pokrajine Thuringena. Supek sam vratio se tek sa zadnjim transportom Jugoslavena u domovinu - na dan 31.7.1945 zajedno s ostalim članovima jugoslavenskog komiteta i s bolesnim drugovima koji su se liječili u sanatoriju u Blankenheimu.¹⁷¹ Godine 1955. Rudi Supek, koji je do tada već stekao iskustva s neprijateljskim odnosom novih jugoslavenskih vlasti prema povratnicima i sputavanjem njegove sveučilišne karijere, napisao je o tome 29.4.1955. prosvjedi Aleksandru Rankoviću. U domovini ga je čekala optužba iskonstruirana od OZNE SR Slovenije zbog „*suradnje s Gestapom*“, zbog koje su i jugoslavenski te austrijski komunisti izvedeni pred Vojni sud u Ljubljani.: gdje su se vodili „Dachauški procesi“.¹⁷² Nije samo on – nego i članovi njegovog komiteta – nego i članovi njegovog komiteta, drugovi iz Buchenwalda Ivan/Janez Ranzinger¹⁷³, Dr. Dušan Kermauner i Vjekoslav (Vekoslav) Figar, Slovenci: Njih je UDBA SR Slovenije

---

¹⁷⁰ Ernst Busse, (r. 1897 u Solingenu, Rurška pokrajina-umro 1952. u sibirskom logoru Workuta). Proticao iz siromašne obitelji metalaca iz Solingena i rano se pridružio njemačkim komunistima. U studenom 1934 osuđen je zbog „pripreme veleizdaje“ (rasparčavao je lece) i osnivanja novih stranaka. Kaznu je odložio u Kasselu i Koelnu, zatim u koncentlogoru Lichtenburg, a nakon njegova raspuštanja, 1942. godine u Buchenwaldu. Ondje je od SS-a postavljen kao „Funktionshaefling „ i blokovski starješina, te kao Kapo u logorskoj bolnici. Na takvim funkcijama mogao je isposlovati stanovite olakšice drugovima i ostalim zatočenicima, ali po cijeni suradnje s SS-om. Nakon oslobođenja Amerikanci su ga 16.7.1945. godine postavili za ministra unutarnjih poslova pokrajine Thuringena i zamjenika predsjednika Thuringenke vlade. Kad su Sovjeti preuzeli thuringenu kao svoju okupacijsku zonu, potvrdili su ga u ovoj funkciji. Već 1946. godine SED (Socijalistička jedinstvena partija Njemačke) vodila je istrage, zato što su ga neki bivši logoraši prijavili zbog zlostavljanja zatočenika. Slični partijski ostupci ponavljali su se, proširila se optužba na zlostavljanje i nepružanje pomoći sovjetskim ratnim zarobljenicima u koncentlogoru, te zbog suradnje s SS-om. Vjerojato se Busse upleo u borbu za prevlast između članova KPD koji su se vratili iz Sovjetskih saveza, i onih koji su ostali u Njemačkoj. Zapisnici istraga i saslušanja pokazuju da partijski sud nije pokušavao shvatiti specifičnu situaciju kaposu u koncentlogoru i njihovo instrumentaliziranje od strane SS-a ne bi li unio razdor među pojedinačne zatočeničke i među različite kategorije logoraša. Bussejev utjecaj u svojim funkcijama nestajao je sve više, dok nije dao ostavku na ministarske dužnosti 1947. Godine 1948. preuzeo je vođenje nekoliko komisija. U travnju 1950. sovjetska uprava naručila ga je na sastanak u Karlshorst. Busse se odazvao, no nije se više vratio. U veljači 1951 Vojni sud Sovjetskog garnizona Grada Berlina osudi ga kao ratnog zarobljenika na doživotno zatočeništvo. Umrlo je 1952. godine u specijalnom logoru br. 6 u Workuti (autonomna Republika Komi). U ožujku 1999. Središnja arbitražna komisija PDS (Partija demokratskog socijalizma) ga rehabilitira i ustanovljuje da je njegov progon bio izraz staljnističke samovolje. Sovjetska strana ga nije rehabilitirala. Harry Stein, Gedenkstätte Buchenwald (Hrsg.): *Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945*, Begleitband zur ständigen historischen Ausstellung. Göttingen 1999, https://de.wikipedia.org/wiki/Ernst_Busse.

¹⁷¹ HR HDA, osobni arhiv R. Supek, kutija 29, Jugosloveni u Buhensvaldu. list 24.

¹⁷² O Dachauškim procesima v. [Skupnost internirancev Dachau: O skupnosti internirancev Dachau](http://www.skupnostdachau.si/), www.skupnostdachau.si/.

¹⁷³ Ivan/Janez Ranzinger (1909-1997) bio je staklar, zatočenik Aušvica i Buchenwalda. [Pripisepvek za zgodovino represije na Slovenskem po 2..www.skupnostdachau.si/uploads/vlasto-kopac-intervju.pdf](http://www.skupnostdachau.si/uploads/vlasto-kopac-intervju.pdf), 284. i https://sl.wikipedia.org/wiki/Dachauski_procesi_%28Slovenija%29.

optuživala „za suradnju s nacismom“. Ranziger je godine 1949 osuđen na 18 godine strogog zatvora s prisilnim radom, i na četiri godine gubitka svih građanskih prava i časti, zabrane javnog istupanja, političkog djelovanja i članstva u SK nakon odslužene kazne zatvora. Figar je osuđen na 15 godine strogog zatvora s prisilnim radom i, također, četiri godine gubitka svih prava i časti. Rancinger je 1953., Figar 1954 pomilovan i otpušten iz zatvora; rehabilitaciju su obojica stekli, zajedno s odlikovanjem, 1971.godine.¹⁷⁴ UDBA je dala istraživati i ponašanje španjolskog dobrovoljca interniranog u Francuskoj, Lazara Udovičkog, osumnjičivši ga da je njegovom krivicom – bilo izdajom ili kršenjem pravila za ponašanje u ilegali – došlo do racije francuske policije, tijekom koje su uhapšeni članovi Jugoslavenskog komiteta (udruge jugoslavenskih komunista) u Parizu, među ostalima i Udovičkina nevjenčana supruga.¹⁷⁵

Buchenwald kao i drugi nacistički logori – ukupno 227 u Njemačkoj, 25 u Austriji, a 8 u Italiji - služili su nakon oslobodjenja logoraša od SS-a kao logori za raseljene osobe (*Allied DCs Camps*). U njima je 1945. godine boravilo između 50.000 i 75.000 Židova iz Srednje i Istočne Europe, koji su preživjeli Holokaust, no nisu vođeni kao isključivo „židovski logori“ - za to je nedostajalo senzibiliteta u sve savezničke vojne komande. U Buchenwaldu su cionističke organizacije uredili „kibuc“ za osposobljavanje potencijalnih židovskih emigranata za Izrael. Saveznici su, naime, na početku Židove smjestili i logore organizirali po nacionalnostima odnosno po zemljama njihova podrijetla. Tako se događalo da su židovski DP u logorima živjeli zajedno sa svojim prijašnjim stražarima, mučiteljima i progoniteljima iz Poljske, Litvanije, Letve, Ukrajine... Na jesen 1945. Amerikanci su Židove izdvojili u zasebne logore za židovske DP, zato što je došlo do fizičkih nasrtaja i sukoba između Poljaka i Židova u Bergen-Belsenu, koji je također korišten kao logor za raseljene osobe.¹⁷⁶ Nemamo podataka o broju jugoslavenskih Židova u takvim logorima.

Do jeseni 1945. godine logore su vodile. Savezničke vojne uprave u svojim okupacijskim zonama,; tada je zadatak preuzela humanitarna organizacija *United Nations Relief and*

---

¹⁷⁵ Lazar UDOVIČKI, Španija moje mladosti. Pismo mojoj deci. Beograd 1997, 191.

¹⁷⁶ O tome detaljno Juliana WETZEL, Die Lager für „jüdische Displaced Persons“in Deutschland nach 1945. U: Nationalsozialismus und dessen Nachwirkungen in Österreich. Festschrift für Brigitte Bailer, Wien 2012, 155-167. Die Lager für „jüdische Displaced Persons“in Deutschland nach 1945. U: Nationalsozialismus und dessen Nachwirkungen in Österreich. Festschrift für Brigitte Bailer, Wien 2012. Na: www.doew.at/, http://www.doew.at/cms/download/50k4n/bb_wetzel.pdf str. 155-167.

¹⁷⁶ Juliana. WETZEL, Die Lager auf http://www.doew.at/cms/download/50k4n/bb_wetzel.pdf . 156-158.

Rehabilitation Administration (UNRRA), a od srpnja 1947 njezina sljednica, *International Refugee Organization (IRO)*.¹⁷⁷

Broj logora smanjio se do lipnja 1947. na 762 u Njemačkoj, i na 21 u Austriji - a broj interniranih Židova povećao se u drugoj polovini 1946. godine na ca. 250.000, zbog rasplamsavog antisemitizma u svim komunističkim zemljama. Prednjačila je Poljska, gdje su teški izgredi zabilježeni u Krakovu i drugim gradovima i manjim mjestima: Ondje je novi antisemitski rasizam dosegnuo vrhunac u prvom pogromu nakon 1945. godine, dne. 4. srpnja u gradiću Kielce, u jugoistočnoj Poljskoj¹⁷⁸ Logori za židovske „DPs“ funkcionirali su do proglašenja Države Izrael i do početka Izraelsko-Arapskog rata, kad su se zatočenici odazivali pozivima iz Izraela za pomoć u ljudstvu..Do godine 1951. zapadni su Saveznici raspustili sve logore s izuzetkom onoga za bolesnike u Föhrenwaldu, 25 km južno od Münchena. Logor je prešao pod njemačku upravu, a godine 1957. logoraši su smješteni u raznim njemačkim gradovima, gdje su se uključili u židovske zajednice.¹⁷⁹

Predstavnici Jugoslavenske (Državne) komisije za repatriranje iznudili su od Glavnoga stožera Savezničke vojske u Europi dozvolu za obilazak njihovih logora za DP, u cilju identificiranja jugoslavenskih građana koje treba repatrirati. Ustanovili su da u britanskoj zoni Njemačke (sic!) 75% onih, koji su pred sam kraj rata pobjegli preko jugoslavensko-austrijske granice, ne želi čuti o povratku u Jugoslaviju, da ustaške i četničke skupine teroriziraju one koji su pokazivali

¹⁷⁷ J. WETZEL; Die Lager für „jüdische Displaced Persons“ in Deutschland nach 1945. Na nav. mj. 156-158.

¹⁷⁸ U Kielcima je dne. 4. srpnja 1946 ubijeno 40-ak poljskih Židova i dvojica Poljaka, dok je osamdesetak preživjelih židovskih zatočenika nacističkih logora teško ozlijeđeno u policijskoj akciji protiv židovskih stanara kuće, u koju su se sklonilo otprilike 200 preživjelih Židova; toliko se od od 25.000 prijeratnih Židova iz Kielca vratila u ovaj gradić. Pogrom su izazvale glasine da su Židovi ubili kršćansko dijete, kako bi se napili kršćanske krvi. Glasine su širili roditelji dječaka, koji je pobjegao od kuće i danima se skrivao, dok se nije odlučio vratiti se svojim roditeljima. Roditelji, ne bi li izbjegnuli ismijavanje i izrugivanje u svojoj sredini, izjavili su policiji da su Židovi zatvorili dječaka u podrum kuće u ulici Planty i pustili mu krv. Policija, vjerujuću u istinitost očeva iskaza, krenula je s ocem i dječakom na uviđaj. Došavši na navedenu adresu, policija je morala konstatirati da zgrada uopće nema podruma. No, glasine su već pokrenule mjesno stanovništvo: Ljudi su se okupljali ispred zgrade, tražeći kaznu za počinitelje „ritualnog ubojstva kršćanina“. Policija je uz primjenu oružja upala u kuću, te pucala na stanare koji su u strahu pobjegli na ulicu, demonstranti su ih napadali i zlostavljali. Svjetinja koja je upadala u kuću, zatuče, ustrijeli ili baca iz prozora stanare. Dvojica Poljaka koji su priskočili u pomoć napadnutim Židovima, pogođeni su hicima policije, pali mrtvi. Izgredi su trajali više sati, a uključili se i vojska. Pogrom je potaknuo val bijega Židova iz cijele Poljske u američku okupacijsku zonu Njemačke. Komunističko pravosuđe u samoj Poljskoj brzopleto i površno je obavilo suđenje nasumce osumnjičene, izreknuvši im smrtnu kaznu. Iako postoji završni izvještaj „Glavnog povjerenstva za rasvjetljavanje zločina protiv poljske nacije“, u kojem je utvrđena krivica četvorice tadašnjih čelnika državne sigurnosti, komunistički državni tužitelj je zatražio istragu o mogućnosti da su sami Židovi, odnosno aktivisti poljske organizacije „Bricha“ za organiziranje iseljavanja poljskih Židova u Palestinu. Voditelj Glavnog povjerenstva u više je navrata, i pred inozemnim novinarima, odbijao takve špekulacije, uperivši prst u poljske i sovjetske organe sigurnosti, ali i u stanovništvo Kielca, koje je podleglo masovnoj psihozi . <http://www.hagalil.com/archiv/98/07/kielce.htm>Noch immer keine Klarheit.

¹⁷⁹ J. WETZEL; Die Lager...na nav.mj.. 159.

želju biti repatrirani u Jugoslaviju i čak fizički zlostavljaju, te šire glasinu da će sve repatrirane u domovini „*progutati crni mrak*“.¹⁸⁰

Zemaljske komisija za repatrijaciju sastavila je kartoteku i „Očevidnik“¹⁸¹ s imenima i prezimenima repatriraca iz inozemstva, s datumima dolaska u prihvatilišta ili u Baze za repatrijaciju u Jugoslaviju. Nije, međutim, zabilježila iz kojeg su nacističkog koncentracijskog logora oslobođeni i na koji su način dospjeli u Jugoslaviju. Iz popisa se, prema tome, ne može iščitati, je li netko bio Židov/Židovka - to se može, sa stanovitom sigurnošću zaključiti iz prezimena, i uspoređivati ih s predratnim popisima Židova i Židovki. Najviše repatriraca iz savezničkih okupacijskih zona u Njemačkoj i Austriji nose slavenska prezimena, pa se vjerojatno radi o bivšim prisilnim radnicima i radnicama, te o ratnim zarobljenicima poražene vojske Kraljevine Jugoslavije, koji su u koncentracijskim logorima služili kao robovski radnici.¹⁸²

---

¹⁸⁰ HR HDA, ZKRH, kutija 6 br. 96/48, 100/48 (nastojanja da se prtljazi pronađu i vrate vlasnicima, kako bi jugoslavenske vlasti popravile svoj imidž). O potrebi naročito uljudnog ponašanja prema tim zavedenim pripadnicima neprijateljskih voski v. i kutija 7.

¹⁸¹ HR HDA, ZKRH, kutija 14 i „Očevidnik.

¹⁸² Informacija Korušskog Zemaljskog arhiva (Kaerntner Landesarchiv) u Celovcu, br. KLA-WISS-769/1-2015; na autoričin upit vezan uz postojanje fondova o savezničkim (britanskim) logorima u Klagenfurtu, budući su Koruška, Istočni Tirol i Zapadna Štajerska spadali u britansku okupacijsku zonu.. Za fondove vezane uz američke okupacijske zone v. Amy K. SCHMIDT; Drugi svjetski rat na prostoru bivše Jugoslavije u dokumentima Državnog arhiva u Washingtonu (World War II Yugoslav Materials in the National Archives). U: Arhivski vjesnik god. 42 (1999), str. 289-352.

IV. RATNI ZAROBLJENICI I INTERNIRCI LOGORA

IV.1. Reintegracija u Jugoslaviju

Pod pojmom „reintegracije“¹⁸³ podrazumijem u ovom kontekstu (slijedeći definiciju prema „Oxford Dictionary“) ponovno uspostavljanje narušenog konteksta: mogućnost vratiti se u svoju sredinu, useliti se u svoje stanove i kuće, uključiti se u svoj socijalni milijeu i nadovezati se na život prije odlaska, odnosno prije protjerivanja, progona ili deportacije, kao da se između „sada“ i „prije“ ništa promjenilo nije. Vrativši se iz logora, već na granici mu je rečeno da se prijavi u Beogradu (zbog stručne spreme) i da će mu tamo dati posao. Doznao je da su mu i roditelji i brat stradali kao žrtve Holocausta, pokušao je otkriti što se dogodilo sa Stellom i saznao je da je ta cijela obitelj nestala u ratu – to je bilo samo djelomično točno, jer Stella nije uspjela spasiti svoje roditelje, koji su s drugim bečkim Židovima odvedeni vlakovima u Ukrajinu i Bjelorusiju te tamo bili strijeljani i bacani u masovne grobnice. Stella je kraj rata dočekala skrivajući se u Bruxellesu i pokušavajući doći do Felixa u Petrograd. Ona je saznala da tamo nema više članova obitelji Hercog. Zato je zaključila da je i Felix jedna od žrtava. Felix je u Beogradu s Velinkom dobio sina Miroslava (Mišu) Hercoga (17.1.1946.) Htio je sakrivati svoje židovsko podrijetlo i zaštititi i novi naraštaj. Postao je sa vjetnik u Ministarstvu ekonomije (pod vodstvom Borisa Kidriča) i dobio stan u Takovskoj ulici u Beogradu. Putovnicu i mogućnost slobodnog izlaza iz zemlje nije dobio još dugi niz godina. Stella se nakon rata odselila u Englesku i udala za Dericka Motta, vojnika kojeg je upoznala u Belgiji nakon oslobođenja. Brak nije uspio, ali Stella je u Londonu otvorila školu modernog baleta, koja je prerasla u danas poznatu Stella Mann Scholl of Dance. Financirala je Derickove sportske automobile i njegovu nevjernost – a bila je preslaba da ga napusti i ostaje sama. Čitajući tijekom pedesetih godina 20. Stoljeća o siromaštvu u poslijeratnoj Jugoslaviji odlučila se polati pomoć djeci „u znak sjećanja na Felixa Herzoga“. Pomoć je poslala preko Crvenog križa“. I u odgovoru Crvenog križa dobila je i Felixovu adresu u Beogradu, Takovska 37. Stella se vratila u Beč da pokupi stvari svojih roditelja i zaboravi eventualne neriješene birokratske stvari. Pri dolasku u stan svojih roditelja prva susjeda ju je dočekala riječima: 'Oh ipak ste živi...' Pislala je razglednicu Felixu na njemačkom jeziku i ostavila mu svoju Londonsku adresu: Hempstead. Felix joj odgovori pismom od 17 stranica. Dogovorili su susret, i Stella je s Derrickom više puta

---

183 Reintegration definition, restoration to a unified state. dictionary.reference.com/browse/reintegration.

dolazila u Sloveniju i na Jadran, gdje su provodili vrijeme s Felixom, Velinkom i malim Mišom. Bila bi spremna napustiti Derick, a Felix nije ima snage napustiti svoju obitelji. Felix se s Velinkom preselio u Suboticu, gdje je počeo predavati ekonomiju na Novosadskom univerzitetu. Tamo je umro 6.3.1987. Napisao Stella da dođe – no ona to nije učinila, iz poštovanja prema Velinki. Velinka je umrla 4.1.1994., a Derick ubrzo također. Stella je umrla 2012. U 101. Godini života Ostavila svoju biografiju u stihovima „Dance of Life“, kad je imala oko 90 godina.¹⁸⁴ „Reintegraciju“ promatram iz aspekta sredine u koju se osoba reintegrira, te uzimam kao kriterije sudjelovanje u političkom životu: kandidiranje za mjesne i kotarske narodne odbore, tj. za općinsku i kotarsku izvršnu vlast, zatim dobivanje pomoć skućiti se (bilo da se radi o financijskoj pomoći za popravak oštećenog doma ili povrat useljivog doma ili državnoj izgradnji novog doma, dobivanje funkcija i utjecajnijih, zahtjevnijih radnih mjesta, pomilovanje: To su elementi, kojima je Sabor Narodne Republike Hrvatske izgrađivao „narodnu vlast“, za što je morao upregnuti „narod“. Sabor NRH uzeo je u svoju nadležnost „unutarnju repatrijaciju“, vraćanje raseljenih, evakuiranih na svoja predratna ognjišta: Godine 1947. Donešen je prvi Petogodišnji plan, koji je bio sav u znaku sanacije ratnih šteta i izgradnje, pri čemu je poljoprivredi dodijeljen apsolutni prioritet. U tu svrhu Sabor je forcirao povratak, kako bi repatrirci ponovno obrađivali svoja polja i brinuli za svoja gospodarstva, i na taj način pomagali zadovoljavati potrebe za hranom, kojom su oskudijevali gradovi i radna snaga u tvornicama.¹⁸⁵

VIDI:

U unutarnju repatrijaciju spada i evakuacija logora Jasenovca: V. o tome Mira Spitzer: Obitelj SPITZER

Mira SPITZER; Dvije domovine, S. 273-278

Mira Spitzer rođena je 1946. U Novm Sadu. Otac, rođeni Zagrepčanin (rođ. 1900), sin Maxa i Izabele, savršio je studij medicine u Beču i postao je specijalist za internu medicinu, bolesti srca, pluća i zeluca (on je sam prebolio tBC i liječio se u sanatoriju u Švicarskoj imao je svije sestre: stariju Milkicu i mlađu Olicu.

¹⁸⁴ Ernest Hercog, Poruka. U J. DOMAŠ; Glasovi....315-328, ovdje str. 322-328.

¹⁸⁵ HR HDA, Fond 278, Prezidijum Sabora NRH, kutija 5, br. 10186 od 31.8.1947- Kotarski Narodni odgor Gradačac zahtijeva povratak raseljenih iz okolice u Sv. Rok, Lovinac, Lasinje i dr. Mjesta Krbavskog polja, uslijed čega je ostalo dosta neobrađenog zemljišta oko Gradačca, a tamošnje stanovništvo je bilo višestruko opterećeno dodatnom obavezom opskrbe.

Djed Max, imao je brata Aleksandra (Alexandar), koji je živio u Varaždinu, u Zagrebačkoj ulici 28 i bavio se drvnom industrijom.

Zagrebački ogranak Spitzerovih imao je u Oktogonu dućan s ciplema.

274 – Tata Spitzer se 1928. Oženio Ljubicom Reiner, a 1931. Rodila im se curica Rutz. Iste godine tata je postavljen za asistenta prvog stupnja Gradske bolnice pod banovinskom upravom u Sisku.

1942. baka Izabela je došla u Pakrac s torom za godišnjicu i više se nikada nije vratila u Zagreb: Naime, tata je tada radio i u ambulanti u Pakracu pa se cijela mamina obitelji tamo skupila da skromno proslave taj dan (15.godišnjicu braka). Te iste noći odvedeni su logor Jasenovac.

U to vrijeme radio je u jasenačkoj bolnici kao liječnik njemački oficir i teško se razbolio od upale pluća. Ustaše su tatu prisilili pod prijetnom smrću da spasi njemačkog liječnika. „Kako bi otvrdili ozbiljnost svoje pijetnje ubili su, ovo prvi put pišem i jako mi je teško, kundakom po glavu moju omamu, tetu Ljubicu i jedanaestogodišnju Ruticu. Ustaše su tati rekle da ako ne spasi njihova doktora da će ubiti i njega. 'I tako ste mi uzeli sve što sam imao', rekao je otac, 'a ja kao liječnik pomažem svim bolesnicima, bez obzira na vjeru i nacionalnost' ...njemački doktor nije preživio,a tatu su postavili za liječnika jasenovačkog logora. Kada je logor rasformiran, medicinsko osoblje je transportirano vlakom put Njemačke, not tata je uspio iskočiti iz vlaka uz pomoć jednog ustaškog čuvara kojemu je rekao: 'Danas ti trebaš meni, a možd ću već sutra ja trebati tebi.' Na što mu je čuvar rekao: 'Skači doktore!' pa se tako otac ubrzo našao u Petroj pokrajinskoj partizanskoj brigadi....pod zavpojedništvom generala Koste Nađa. S njima je došao u Novi Sad, gdje je postao šef Internog odjela vojne bolnice u Petrovaradinu“.¹⁸⁶ U Novom Sadu otac se upoznao sa svojom budućom suprugom iz mađarske obitelji Gresepeis iz Kisaca. Godina 1925. Obitelj se iz Kisaca preselila u Novi Sad, gdje je Mirin djed Izak bio kantor. Uz sina Joziku i četiri kćeri – Juciku, Iliku, blankicu i Ružicu (Mirinu mamu) tu su se rodila još i dva sina , Gurika i Imre. Obitelj je bila veoma religiozna, i veoma svjesna tradicija (djeca su se roditeljima obraćala s Vi! Ružica svoju majku Jetu sve do Auschwitza nikad nije vidjela gologlavu. Oba djedova umrla su naravnom smrću prije Drugog svjetskog rata; svi drugi članovi obitelji deportirani su u Auschwitz, većina je ugušena u plnskim komora. Iz logora su se vratila dva brata i dvije sestre; jedna od njih, Ružica, bila je Mirina mama. 1945.godine se u Novom Sadu upoznala s doktorom i u roku od sam šest tjedana vjenčali su se. Obitelj je podnijela dvije – uzaludne – molbe za odlazak u Izrael; zato se obitelj vratila u Zagreb; 1968. Godine umro je otac, mama – 20 godina mlađa od oca – umrla je 1992. Godine.¹⁸⁷

Primjer: Obitelj Kaiser iz Osijeka: Obitelj Kaiser koji se oko 1890. Iz Đakova preselila u Osijek, imala je tvornicu kandita i čokolade „Kaiser i Stark“. Poslovala je tijekom rata, iako su je ustaške

¹⁸⁶ M SPITZER, Dvije domovine. U: J. DOMAŠ, Glasovi.... str. 273-278.

¹⁸⁷ Ibid. M. SPITZER, str. 274.

vlasti oduzele obitelji. Škajo Orešković, drugi suprug Hilde Kaiser, bio je postavljen za upravitelja na neko vrijeme. Tvornica je za vrijeme rata dosta svojih proizvoda i ostalih potrepština slala partizanima. Nakon oslobođenja, jugoslavenske vlasti konfiscirale su tvornicu. Ljerka se 28.10.1945. udala za Veljka Auferberga. Godine 1947. Rodila je kćer Branku, ali 1948. Godine obitelji preselili su u Zagreb. Ljerka je nastavila studij na Filozofskom fakultetu, rodila sina Danka i diplomirala 1955. Kao profesorica engleskog i njemačkog jezika.¹⁸⁸ Veljko Auferber, njezin suprug, pobjegao je od hapšenja. Dok mu je najstariji brat do kraja rata 1945. Bio u Jasenovcu, Veljko je pobjegao na talijansko područje i interniran od Talijana u Ferramonti di Tarsia 12.9.1943. pobjegao je iz kasnijeg logora Feltre u provinciji Belluno u Dolomitski partizanski odred. Premješten u Milanu, pristupio je KPI 25.4.1945, suosnivač Narodnooslobodilačkog odbora Jugoslavena u Sjevernoj Italiji (svibanj 1945.), radio je na propagiranju Nove Jugoslaviji putem priredbaba za Jugoslavenska koji su se zatekli u Milanu i na organiziranju smještaja i prehrane Jugoslavena koji su čekali repatrijaciju. Bio je partizan u Italji. U lipnju 1945. Odbor je ukinut i osnovan je službeni Ured za repatrijaciju Jugoslavena iz Sjeverne Italije. Ondje je nastavio raditi svo do svoje repatrijacije koncem klovoza 1945. Repatriran kao vodja transporta od 118 Jugoslavena. Oni su nakon 6 dana putovanja stigli u Ljubljanu, gdje ih je preuzela Narodna vlast. Veljko je produžio za Zagreb, našao svojeg nastarijeg brata, koji je nakon bijega iz Jasenovca 22.aprila 1945. Stupio u prvu partizansku jedinicu na koji je naišao, a s njom među prvima ušao u Zagreb i produžio do Graza, nakon čega je bio demobiliziran po vlastitoj molbi. Od njega je Veljko čuo da su im roditelji i sva bliža rodbina odvedeni 1942. U Auschwitz i tamo pobijeni u gasnim komorama. Brat je Veljka nagovorio da se vrati s njim u Osijek i da se zaposlim u tvornici oca, koja se nalazila pod sekvestrom. Veljko je to učinio u rujnu 1945. , ali je rdio u tvornici četaka „Siva“ koja je prije pripadala njegovoj obitelji, a tada je bila konfiscirana. U listopadu 1945. Oženio se Ljerkom Kaiser. Kako nije ostalo baš ništa od njegove imovine jer su ustaške vlasti sve oduzele, dobio je od upravitelja poduzeća predujam od 20.000 dinara kako bi si nabavio makar najosnovniju odjeću, obuću i pokućstvo, što se obvezao vraćati u mjesečnim ratama. Poslije, 1947. Godine, taj predujam će biti temelj za podizanje optužnice protiv njega kod Okružnog suda u Osijeku zbog „neovlaštenog podizanja predujma ...i neurednog vođenja poslovnih knjiga“. Nakon žalbe rhovnom sudu oslobođen je optužbe za uzimanje predujma, a za vođenje knjiga dobio je uvjetnu kaznu. Veljko je uvijek ostao pri uvjerenju da je i ova optužba bila nepravedna, jer su propusti bili učinjeni nesvjesno i kao posljedica neznanja, jer su bili učinjeni na početku ovdjenja evidencije. On je bio uvjeren da je podizanje optužnice bilo motivirano ličnim motivima i zbog činjenice što je radio u poduzeću koje je bilo vlasništva njeogva oca. Promjenio je tvornicu, a 1949. Otišao je u zagreb, u tadašnje Minisarstvo drvne industrije, za referenta za kapitalnu izgradnju i opremu. Poslije je radio još ulnstitutu za drvo te u „Exportdrvu“. Bavio se uvozom strojva za drvnu industriju i projektiranjem pogona drvne indstrije. Umro je u Zagrebu od srčanog udara u 51 godini života, 21.11.1971. Najstariji brat Miro otišao je već prvom alijom u Izrael i tamo je sudjelovao u najtežim, pionirskim radovima na izgradnji zemlje. Sudjelovavao

---

¹⁸⁸ Branka CIMERMANOVIĆ, Moja majka Ljerka Auferber. U: Glasovi, sjećanja, život. Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji. Priredila Jasminka DOMAŠ: Zagreb 2015, str.15-28. O Veljku Auferbergu (1930-1971).

je u proboju u Jasenovcu 22.4.1945 i preživio Prije odlaska u Izrael oženio se Olgom Heller iz Osijeka, koja je preživjela Auschwitz i nikada se od toga nije oporavila, tako da je veći dio života u Izraelu provela po sanatorijuma. Miro je s njihovim sinom Sašom (r. 1946. U Zagrebu) žive u Kidronu i bavio se poljoprivredom. U Kidronu je živjela cijela zajednica osječkih Židova koji su preživjeli Holokaust. Miro je umro 1999. , a njegov sin Saša (danas Alex) auferber živi u Izraelu i ima brojnu obitelj. Zvonko Auferber otišao je nešto poslije za bratom u Izrael, a žive je u Tel Avivu. Oženio se Izraelkom Esther Levin i nije imao djece. Umro je u Tel Avivu 1965. Godine.¹⁸⁹

Moric Sprung (djeda Julije Koš), zadržao je nakon II. svjetskog rata svoje partizansko ime Marko, mogao je u Beogradu nakon II. svjetskog rata zadržati sve do umirovljenja, u drvoindustriji. Dobro je zarađivao. Prije nastanka rata preselio se sa svojom pravoslavnom suprugom Milom i djecom Fedrom i Jelkom iz Beograda u Sarajevo, „jerojatno u potrazi za boljim poslovom, u okolnostima novih protužidovskih zakona koji su židove izbacili iz mnogih poslovnih grana. Na početku rata s poobjegli u Dubrovnik, biva od Talijana interniran u Kuparima, kasnije na Rabu, Nakon kapitulacije Italije pridružio se Židovskom bataljunu i cijelo vrijeme čuvao kravu, koju su partizani vodili sobom, kako bi pjesnik Vladimir Nator i u partizanskim okolnostima imao svoju svakodnevnu čašu mlijeka. Mila i dvoje djece ostali su u Sarajevu, ostali i bez prihoda. Uzdržavali su se mijenjanjem predratne odjeće i stvari iz stana za hranu. Jedo dana se Fedor više nije vratio iz Škole , bio je otet, ukrcao u vlak . Sluteći kamo vodi put prema Sjeveru , uspio je zajedno s još jednim dječakom iskočiti iz vlaka koji je već vozio kroz slovenske krajeve. U nekom smelu uspjeli su se probiti do partizana. Mila je teško uzdržavala sve okolnosti, nije se oporavila ni kad je vrijeme da su se Moric i Fedor spasili u partizane, doprla do nje. Majku i kćer su „dobronamjerni susjedi“ upozorili da je stan za njih dvije prevelike, i da se trebaju preseliti na taban. Sretna okolnost: „preseljenjem“ se pogibla njihova adresa, nestale su i postale neuhvatljivim ustaškoj policiji. Kćerka Jelka je po cijeni susjedovoe šutnje za njih radila kao ropkinja.¹⁹⁰

Preživjeli iz obitelji Herrmann Osječka obitelj Herrmann, uklopljena u gospodarski, kulturni život hrvatske svakodnevnice, nasljednici trgovačke firme „S(alomona) Weisz & D(avid) Herrmann“, u osječkom Donjem gradu,¹⁹¹ mijenjali su prezime u „Herman“, Makso i Stanke,

¹⁸⁹ B. CIMERMANOVIĆ; a.a.O. 23-28.

¹⁹⁰ Julija KOŠ; U zamki. A.a.o. 29-41

¹⁹¹ Vilim HERMAN, Kronika obitelji Herman. U: J. DOMAŠ, Glasovi....119-127 vijećali su : pokušati pobjeći možda u Italiju....a zaključili su „kako ih ovdje u Osijeku svi znaju kao poštene i dobronamjerne ljude i da ne treba nigdje odlaziti. Samo će najmlađi Makso pokušati otići do Italije i vidjeti što se tmao događa. Na graničnom prijelazu u Rijeci, na mostu iznad Rijčine, Makso je, kažu sjećanja, nakon više sati razmišljanja odustao i vratio se u Osijek....U kolovozu 1942. Julije, Bla i Vilim sa suprugom Editom odvedeni su u Auschwitz....Karlo Herrmann je u svibnju izvršio samoubojstvo te našao svoj mir na osječkom donjogradskom Židovskom groblju. Makso Herrmann, budući da je bio u ' mješovitom' braku, uspio je do početka 1944. Ostati u Osijeku. U tome mu je na raznorazne načine pomagala supruga Stanka....Početkom 1944. Ipak je odveden. Stavljene je u transport za Zagreb gdje je trebao biti javno pogubljen zbog odmazde za diverziju koju je napravio partizanski pokret u Zagrebu. No, uspio je pobjeći ...uz pripomoć sprovodnika transporta te je od Vinkovaca

išao je dalje, bez gorčine i mržnje. 1949. Rodio se Vilim (imenom po stricu stradalom u Holokaustu), autor „kronike“. Masko je prošao takozvanu nacionalizaciju, ostao bez imovine i onako usput, kao klasni neprijatelj, zaradio dvije godine zatvora od čega je odslužio šest mjeseci. Nakon svega, jedno vrijeme sudjelovao je u privrednom životu grada Osijeka, no duboko razočaran, a zapravo poremen u sebi s vlastitim sjećanjima i gorkim životnim iskustvom, započeo je raditi kao tajnik u Židovskoj općini u Osijeku 1958. Sve do svoje tragične smrti 1971. Živio je rad Židovske općine grada Osijeka i udahnuo novi život maloj i duboko traumatiziranoj židovskoj zajednici. Njegovo životno djelo je spomenik „majka i dijete“ nadaleko poznatog kipara Oskara Nemon, prije Neumanna, podrijetlom Osječanina, a poslijed ugledno umjetnika i skulptora engleske kraljevske obitelji. ...uspio je realizirati spomenik svimstradalima u Holokaustu, ali i svim stralaima od fašističke ruke. Njegove su riječi uklesane u podnožju spomenika. Sjeti se, nikada ne zaboravi! Vilimova sestra Ružica i brat Drago žive u Americi, Vilim je ostao živjeti u Osijeku (po očevoj volji). Obitelji je razmišljala o odlasku u Izrael. Otac Makso čak je osmislio novo prezime: Hermon, prema brdu Mount Hermon u Izraelu. Onda je ipak prevagnula privrženost Osijeku. Na Židovskom (donjogradskom) groblju u naselju Bikara obilježeni su i oni koji su završili u Auschwitzu, Treblinki, Dachauu, Jasenovcu. Od Davida i Netty Herrmanna, Bele Herrmanna i Maksa Hermana, pa Vilima Hermana, njegove djece Mirne i Maksa neprekinut je lanac različitih sudbina, uspona i padova jedne obitelji (sve do početka 19. Stoljeća! – Anm. Am.G) Sada su tu Ema Noemi i Bartol, djeca Mirne Herman Baletić; pohađaju vrtić Židovske općine u Palmotićevoj U jednom američkom židovskom vrtiću ...trči mali David Herman i njegova sestra Sara, djeca Vilimovog nećaka Vlade Hermana.¹⁹² Natanu Langeru poznato je da je djed Ernest Langer (rođen 1920. Godine, student medicine u Zagrebu, nakon proglašenja NDH i zabrane studija Židovima, vratio se u rodni grad Čakovec, tj. u Mađarsku. Godine 1941. Mađari su ga

---

pješice došao do Đakova. Tu se javio poznatom đakovačkom liječniku i obiteljskom prijatelju doktoru Čelediju koji ga je prihvatio i skrivao nekoliko mjeseci. Doktor Čeleda je bio ustaški stožernik i održavao je vezu s partizanima pa je Makso preko sela Gorjani i hrabre i časne obitelji Pave Bogdanovića prebačen u partizane. Obitelji u Osijeku, Stanki i djeci, Makso se vratio u lipnju 1945. Julije, Bela, Vilim i Edita nikada se nisu vratili.

¹⁹² Darko FISCHER; Prijeći preko Drave. Darko Fischer, prof. em. Ekonomskog fakulteta Osijek, rođ 1938. U Osijeku. Preci po ocu su iz južne Austrije, a preci po majci dijelom iz zapadne Hrvatske i dijelom iz južne Mađarske. Djed je iz južne Austrije 1890. stigao u Osijek i oženio se s Emilijom, kćeri obitelji Mihalji, obitelji iz istočnog Srijema (vjerojatno negdje oko Zemuna). Iz tog braka rodilo se troje djece, dva brata i sestra. Studirali su – Darkin otac u Zagrebu i Beču, a drugi brat u Njemačkoj. Djeda Fischer je bio uspješan trgovac. Sinovi su se nakon završetka studija vratili u Osijek, oženili se. Djeda po majci, rođen u Mađarskoj, zvao se Šlezinger (Shlesinger). Kako u mađarskoj državnoj službi Židovi nisu mogli dobiti namještenje sa židovskim prezimenom, djed je premjenio prezime u Szöke, što na mađarskom znali „blond“, „plav“. Majka Darke Fischer, dijete iz toga braka, bila je najstarije dijete, iza nje rodila se dva brata. Djeca su dobila mađarska imena: Dezider Szöke u vrijeme Kraljevine Jugoslavije promijenio je svoje ime i prezime u Željko Sokolić, a mlađi brat krenuo je istim stopama, pa se zvao Julije Sokolić. Zahvaljujući tome oba su brata preživjela Drugi svjetski rat. Darkin otac bio je odvjetnik u Osijeku, a majka profesorica za njemački i francuski na srednjoj školi i predavala na srednjoj školi, ali radila je samo do rođenja Darkine sestre. Ocu odvjetniku je klijentica bila jedna grofica Pejaković, zbog toga što ju je otac razbaštini. Otac Fischer je parnicu dobio, a grofica mu je pomagala kad mu je bila potrebna pomoć. Tridesetih godina u Osijeku je živjelo nešto više od 2500 Židova, oko osam posto u ukupnom broju pučanstva. Osječki židovi imali su, pored židovskih udruga, čak i masonsku ložu; prvi slet židovske omlade u Kraljevini Jugoslaviji održan je u Osijeku, a također od jednog osječčkog Židova potekla je ideja da se utemelji Savez židovskih općina Jugoslavije. D. FISCHER; Prijeći preko Drave, str. 129-132.

odveli u mađarski radni logor (munkasulgalat) i seljen po raznim radnim logorima Mađarske, Čehoslovačke i prikarpatске Ukrajine. Nakon njemačke okupacije Mađarske, djed se s još jednim Židovom iz Čakovca, Lacijem Schwarzom, odlučio na bijeg, u susret nadolazećoj Crvenoj Armiji, „naivn vjerujući u spasenje“¹⁹³ Kad su se predali ruskoj vojsci, odvedeni su u ztarobljenički logor u SSR-u u kojem su vladali strašni uvjeti i tortura. Tek je u studenom 1945. Godine djed pušten iz sovjetskog logora te se s grupom jugoslavenskih zarobljenika, pripadnika mađarske vojske uspio vratiti kući. Nakon povratka odnje je zatekao baku Pulu, studirala je u zagrebu medicinu, i ondje upoznala Ernesta Langeru. Već na fakultetu ona je bila politički aktivna u Kulturnom udruženju studenata pacifista. Zbog toga je uhićena prvi put u kolovozu 1940. Nakon okupacije Zagreba i proglašenja NDH uhićena je drugi put 18.5.1941. zbog optužbe da je sudjelovala u ubojstvu jednog policijskog agenta Puštena je 13.9.1941. Zbog „pomanjkanja dokaza. Pobjegla u Međimurje i zajedno s obitelji u Budimpeštu. Prije rata je u Židovskoj općini prošla tečaj za medicinske sestre u Židovskoj općoj bolnici u Budimpešti Krajem 1943. Godine ona napušta Budimpeštu, kako bi pomagala svojoj svekrvi nakon internacije supruga Elijahua i drugog sina Gjure. Tamo sudjeluje u krijumčarenju sanitetskog materijala Kalničkom odredu, preko kdjedovih bratića braće Weis, Nikole, Mirka i Deneša, od kojih samo Deneš prećivi Drugi svjetski rat Nadugo nakon njemačke okupacije Madžarske 24.4.1944. deportirana je zajedno sa svojom svekrvom Erzsebet, njezinim sinom i suprugom u Auschwitz, zajedno sa zadnjim kontingentom međimurskih Židova. Brat Gjuro poslan je u razne radne logore, dok je djed Elijahu, već u poodmaklim godinama, završio u plinskoj komori, isto kao i prabaka Erszebet. Baka Puli je kao liječnica raspoređena na rad u infektivnom bloku. U siječnju 1945. Logor je evakuiran i Puli završi u Ravensbruecku, napokon u s atelitskom logoru Neustadt Glewe, gdje je dočekala 1svibnja 1945., oslobođenje od strane Crvene armije. No ondje su armisti silovali su iscrpljene i izmućene logorašice. Baka Puli se uspjela vratiti u Čakovec 8. Lipnja 1945. Bolesna i izmućena, a da tamo nije zatekla nikoga od svojih.¹⁹⁴ Obiteljska imovina bila je nacionalizirana, a kuća opljačkana. Djed i njegov brat Gjuro bili su prisiljeni prodati kuću te su 1946. Zauvijetk napustili rodni Čakovec. Djed je nakon rođenja Natanova oca zajedno s bakom otišao u Zagreb na nastavak započetog studija, brat Gjuro se nastanio u Skopju, gdje je zajedno sa ženom i dvogodišnjim sinom poginuo u potresu.. Kako djed i baka nisu imali dovoljno novaca za život jer je baka jedina imala pravo na studentsku stpiendiju, oboje su bili prisiljeni zaposliti sePrilika se otvorila u Ljubljani gdje je djed dobio posao violinista u Ljugljanskoj filharmoniji. Djed je također adio i drugi posao, bio je violonist u gradskoj kavani, gdje je radio noću. Uz dva posla nastavio je svoj studij te je 1956 diplomirao. Baka se u Ljubljani zaposlila kao glavna sestra Ljubljanske interne klinike. Djed je umro mlad, 1966. Godine, od srdčanog udara na londonskom aerodromu, kamo je pošao na ugradnju srčane premosnice. Baka je umrla od karcinoma, kad je unuk Natan imao četiri godine. No kao maleno dijete živo je kratko vrijeme s njome u Varaždinu. Natanov otac je znao reći da je tema „Holokaust“ u obitelji bio tabu. NO kad je Natanov otac nakon diplomiranja na

¹⁹³ Natan LANGER; Život s vjerom i u vjeri. U. J. DOMAŠ; Glasovi, 233-250. Ovdje 245. Natan je rođen 1973. godine.

¹⁹⁴ N. LANGER; Život s vjerom i u vjeri. A.a.O. 239-244.

Ljubljanskom elektrotehničkom fakultetu kao jedan od najboljih studenata dobio priliku zaposliti se kod „Siemensa“ u Njemačkoj, baka Puli mu je rekla da ako ide u Njemačku, neka joj više nikad ne dođe na njezin kućni prag.¹⁹⁵

Darko Fischer, danas emeritirani profesor Ekonomskog fakulteta u Osijeku, godine 1943. Pobjegao je s majkom i bratom preko Drave u Baranju, zatim u Pečuh i Budimpeštu. Ondje su živjeli, i tata se pridružio. Riskirali su život u ilegali kad su 1944. Njilasi došli na vlast. Oni su oca uhvatili raciji na ulici u Budimpešti i odmah strijeljali. Za taj događaj majka je doznala mnogo kasnije od jednog očevidca, koji je slučajno ostao živ, jedini iz te grupe Židova koje su pokupili na ulici i ubili. Margita i sinovi su dočekali dolazak ruskih trupa u Mađarsku, pa se vratili 1945. s ostalim izbjeglicama u kuću u Osijeku koja je srećom ostala neoštećena. No za židovsku zajednicu u Osijeku, koja je izgubila 90% židovskog stanovništva Osijeka, počelo je razdoblje vegetiranja kao vjerske i etničke zajednice. Komunisti su je tolerirali, ali članovi su živjeli na društvenoj margini u priličnom siromaštvu i bez mogućnosti vjerskog odgoja svojih članova. „Posebno osjetljivo razdoblje bilo je ono u kojem socijalistička Jugoslavija nije podržavala Izrael nego prijateljstvo s Arapima, osobito dok je u Egiptu bio na vlasti Naser. ...Tadašnja Jugoslavija bila je vrlo liberalna što se tiče odlaska Židova u Izrael. Odmah nakon osnivanja Države Izrael 1948. Uslijedila je prva alija....“Imao sam desetak godina i pamtim velik drveni sanduk u koji su naši susjedi Židovi pakirali svoje stvari odlučivši početi nov život u Izraelu. Na sanduku je velikim, crnim slovima pisalo: Haifa, što značid aje to išlo na brod kjim su se Židovi iseljavali. Brod „Radnik“ vozio je iz Rijeke za Izrael i ljudi su te sanduke popularno zavli „lift““ Ca. 50% preživjelih otišlo je u Izrael. Židovskoj zajednici u Osijeku, koja je prije rata imala oko 2500 članova, nakon Drugoga svjetskog rata i iseljavanja spala na broj oko dvjesto, pa onda na stotinu članova. Na izvjestan način ona se gasi ...“¹⁹⁶

Isak Samokovlija posjetio je Izrael 1942. I napisao je svojim kući kako je zadivljen entuzijazmom tamošnjih ljudi, tako da je žalio što i sam nije otišao tamo živjeti. U Jugoslaviji je doživio objavljivanje svoje poezije u nakladničkom poduzeću „Svjetlost“ iz Sarajeva“, te primjernu izbedbu „hanke“ u sarajevskom ljetnom kinu. Omro je u siječnju 1955. Godine. Njegova supruga, Bečanka, saživjela se sa svojom okolinom i neigovala tradicije. Djed je Sonji u Zagreb još poslao židovske slastice za Hamnišoši, naranče i datulje. Ona kaže za sebe da pripada generaciji rođenoj poslije Drugog svjetskog rata“ i da je zato navikla ne razlikovati se od drugih. No, sve njezine prijateljice i prijatelji u Zagrebu i svigdje bili su Židovi i Židovke. 57 članova obitelji ubijeno je u Holokaustu; dio obitelji se preselio u Izrael. Aktivnosti u Židovskoj zajednici u Zagrebu zacijelo je plod njezine najprije nesvjesne, zatim svjesne odluke i volje tragati za korijenima, te potrebe odužiti se onima čiji su životi tako nesretno završili po logorima ili u nepoznatim mjestima. Njezini roditelji pak, u nastojanju zaštiti djecu od traume Holokausta, forcirali su asimilaciju, nedržanje tradicije, nespominjanje stradalih i židovstva uopće. U školi se tada nije pitalo tko je tko. 50 godina Židovska zajednica u Zagrebu nije imala

¹⁹⁵ N. LANGER, Život s vjerom i u vjeri. A.a.O. 246.

¹⁹⁶ D. FISCHER, Prijeći Dravu. U: J. DOMAŠ; Glasovi....129-136; ovdje 135, 136.

rabina. Sonja se opirala asimilaciji. Židovska zajednica „Bejihad“ („Zajedno“) pomagala je njezinom osviješćivanju. Dio „nedovršene priče“ je i židovska osnovna škola u Zagrebu, jedina takva škola, barem zasebno u cijeloj regiji. Sonjina kći Maja je učiteljica u toj školi „Lauder Hugo Kon“. S. SAMOKOVLJA; Nedovršena priča, 297, 298 A.a.a.O.

Međutim, netom završeni rat donio je sa sobom ograničenja u odnosu na prijeratno, mirnodopsko stanje, kakva su pojedince pogađala nasumce, i s kakvim su morali izlaziti na kraj i drugi ljudi - „nežidovi“: Jugoslavenske vlasti nisu zauzimale nikakav stav glede repatrijacije Židova kao Židova - iz prostog razloga što pojam „Židova“ „službeno“ nije postojao. Osim u bilanci Popisa stanovništva (15. ožujka 1948. godine), „Židovi“ odnosno „Jevreji“ se u službenim dokumentima nove Jugoslavije ne pojavljuju.¹⁹⁷ Iza pojmova „emigranti“, „strani emigranti“, „antifašisti i izbjeglice pred Hitlerovim progonom otkrivala sa strane Židove, koji su između 1933, 1938. i 1941. godine našli utočište u Jugoslaviji.¹⁹⁸

Vratiti se u svoje domove: Iznenaduje, koliko je židovskih pripadnika NOV, a, ne samo njih, nego i povratnika iz egzila, moglo i ponovno useliti u stanove i kuće, što su ih morali napustiti još u travnju ili svibnju 1941: Branko Polić je i u tom smislu opravdano zaključio „*Imao sam sreću*“.¹⁹⁹ Slavko Goldstein također; Otac Lee Fürth Kriesbacher, koji je s Leom preživio, makar ranjen, u getu u Budimpešti – dok je majka već bila ubijena vratio se s prvim transportom repatrirača koji su organizirali Sovjeti, u Zagreb. Otac je brzo našao posao, Lea je uz očevu pomoć učila i nadoknadila vrijeme kad nije smijela pohađati javnu školu. U jesen 1945. Bila je otvorena partizanska gimnazija „Maršal Tito“. U toj gimnaziji osobe poput Lee, koje su rolazile iste sudbine, bile su potpuno izjednačivane imale su jednaka prava kao i oni koji su bili u partizanima „zvali su nas žrtvama fašističkog terora“. Nakon mature studirala je na Filozofskom fakultetu jezike, a ubrzo, na drugoj godini, udala se. Suprug se nažalost upleo u Informbiro i završio na Golom otokom, a Lea je rodila dijete. Nakon godinu suprug se vratio kući, a Lea je radila kao prevoditeljica da bi suprug mogao završiti studij. Još u podomaklim godinama prevađa s mađarskog, njemačkog pa i jidiša. ...“Mislim da čovjek kroz šalu prebrodi

¹⁹⁷ U prvom popisu stanovništva 1948. za Jugoslaviju je utvrđen broj od više od 6.000 Židova. HR_HDA, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove NRH, fond kutija 186, Elaborat o pravnom položaju stranaca (1964.) 15.3.1948.

¹⁹⁸ A.M. GRUENFELDER; Von der Shoa eingeholt. Auslaendische juedische Fluechtlinge in Jugoslawien 1933/1938-1945. Wien 2013. - A. M. GRUENFELDER, Aufgeschobene Vernichtung. Juedische Emigration nach Jugoslawien 1933/1938-1945. U: Suedost-Forschungen. Bd. 71 Regensburg, 2012. 233-284.

¹⁹⁹ Branko POLIĆ; *Imao sam sreću*. Autobiografske zabilješke Imao je sreću, s roditeljem i austrijskim gostom Fritzom Lunzerom (koji će mu postati očuhom) izmaknuti ustaškom progonu bijegom u Primorje, tj. pod talijansku upravu.

mnogotoga – sjećanja ipak ostaju.“²⁰⁰ Eva Grlić i njezin drugi suprug Danko Grlić imali su sličnu sudbinu: Tu ju je 1948. Zatekla Rezolucija Informacionog biroa. Kako je Danko u jednom društvu rekao kakou Rezoluciji točno piše da u jugoslavenskoj kompartiji nema dokomrakcije, bio je isključen iz uredništva i partije i poslan s jednom grupom s Alfredoma Palom, Brankom Weilom Milovanom Zecem, Jartinom Furlanom, ...Mirkom Mirkovićem i dr. Na Goli otok. Eva je ostala beze Danka i bez posla Zaposlila ju je „Voće-export“ u Zagrebu kao daktilografkinju. 1949. Godine uhitili su nju pod optužbom da je njezin stan bio „azil za informbiroovce“, a 1950. Osuđena je zbog verbalnog delikta na „društveno koristan rad“ u trajanju od dvije godine i poslana na Goli otok, prolazila je kroz svakodnevno mučenje i težak rad. Ipak 1953. Godine, Danko, Vesna i Rajko bili su konačno ponovno zajedno. Eva je sve ovo detaljno pisala u knjizi „Sjećanja“.²⁰¹

Zeev Milo i njegovi roditelji nisu bili te sreće: On je doživio da su „profiteri“ ustaškog režima, 1941. godine dočepali stanova, poslovnog prostora i drugih nekretnina progonjenih Srba i Židova, i neometano koristili nepravedno stečenu imovinu i pod novim uvjetima, trajno obesvlastivši prijašnje vlasnike²⁰². I glazbenik Fritz Lunzer morao se boriti za svoje vlasništvo što ga je prije bijega iz Zagreba pred ustaškim progonom pohranio kod zagrebačke poznanice: slike na platnom, umjetničke vrijednosti. Na povrat je znanica pristala tek, kad joj je prijetila tužba zbog utaje kulturnog blaga.²⁰³

Nekim povratnicima iz egzila gradski narodni odbor je vratio njihove prijašnje kuće i vile²⁰⁴. Dr. Štefanija Grossmann, udova Maksa (rod. 10.11. 1896. u Osijeku), izbjegla je 24.7.1941. u Italiju, a odatle u Švicarsku. Dana 27.8.1945. vratila se iz Švicarske preko Jesenica (tj. u tranzitu kroz francusku i britansku zonu u Austriji), zajedno sa kćerkom Ennom-Mari (r.1933. u Zagrebu) i pastorkom Aleksandrom (r. 1930. u Zagrebu)i mogla se ponovno useliti u obiteljsku kuću u Zagrebu, Jurišićeva 24/II.²⁰⁵ I drugi židovski povratnici mogli su se ponovno useliti u svoje bivše kuće: Belinski Danilo (r. 29.1.1887. u Glogovcu, kotar Koprivnica), vratio

²⁰⁰ Lea FÜRTH KRIESBACHER, Na obali Dunava. U J. DOMAŠ; glasovi ...137-140, ovdje str. 137, 140.

²⁰¹ E. GRLIĆ, Revolucija i kontrarevolucija. U. J. DOMAŠ; Glasovi...175-180

²⁰² Zeev MILO; Im Satellitenstaat Kroatien, str. 246-253.

²⁰³ B. POLIĆ, Imao sam sreću. Autobiografski zapisi, str. 338, 339.

²⁰⁴ Branko POLIĆ, Pariz u srcu studenta. Autobiografski zapisi (1945-1948). Zagreb 2010. S. GOLDSTEIN, 1941: Godina koja se vraća, str. 497

²⁰⁵ HR_HDA, ZKRH, kutija br. 15, br. 221/56 od 8.2.1956.

se u svoju kuću Hercegovačka br. 3.²⁰⁶ Levi Haim (rođ. 1912. u Sarajevu), stigao je 11.10.1954. preko Sežane iz Izraela. Nastanio se u svojoj kući, Zagreb, Petrova 66a.²⁰⁷ Godine 1945. Židovima-povratnicima izlazila je u susret gradska uprava: U Zagrebu, gdje je pomanjkanje stambenog prostora za sve beskućnike i kategorije oštećenih, povratnika, bio jedan od najvećih organizacijskih problema novih komunalnih vlasti – ne samo gradskih, nego u cijeloj zemlji. Ministarstvo je procjenilo da je potrebno doći do 200 dodatnih stanova u cijeloj zemlji, tako da je razmišljalo i o potrebi „rekviriranja“. O tome svjedoče izjave sudionika konferencije pročelnika socijalnih odjela Narodnih odbora, što u je organiziralo Ministarstvo socijalne politike Federalne države Hrvatske 9.i 10.listopada 1945.god., u cilju utvrđivanja prioriteta socijalne zaštite.²⁰⁸, oni su reagirale na bespravno svojatanje tuđe imovine: Naime, Gradski je narodni odbor među prvim naredbama od svojeg ustoličenja (8.5.1945.) donio zabranu samovoljnog useljavanja u prazne stanove i neovlaštenog korištenja imovine bez vlasnika.²⁰⁹ Uz to je narodni odbor naredio da svi koji su se u Zagreb doselili poslije 7. travnja 1941. moraju se vratiti u svoj zavičaj - kako bi se oslobodili stanovi i kuće, što su ih najviše „došljaci“ 1941. godine zauzeli, nakon što je ustaška vlast srpske i židovske vlasnike otjerala - ili u logore ili u egzil.²¹⁰

---

²⁰⁶ HR HDA, ZKRH, kutija 11, br. 6081-V-1954, 21.7.1954. Potvrda radi oishodjenja materijalnog osiguranja. Krešimir ŠVARC, „K caru austrijskomu“. U: J. DOMAŠ, Glasovi....141-150. U Koprivnici osnovana je židovska općina 1852.godine i židovsko groblje Židovski trgovci iz Austrije, Mađarske, Moravske, Češke i Njemačke dolazili bi kao putujući trgovci, neki su se stalno nastanili 1876 sagrađena je sinagoga Neki Lazar Margulies i na koncu Dr. Izrael Kohn bili su zadnji rabini do 1941. Godine. Preci Krešimira Švarca držali su obiteljski hotel „K austrijskom caru“. U njemu su do 1941.godine odsjedali židovske izbjeglice iz Njemačke; od njih su mještani čuli za ubojstva i stradanja Židova. U Koprivnicu su slučajno zalutali i odlazili dalje. Godine 1941.,kad su i hotel morali obilježiti kao „židovski“, nitko više nije htio ući. Cijeloj obitelji je egzistencija bila ugrožena. Krešimir je ipak smio završiti gimnaziju. Zapamtio je odvođenja koprivničkih Židova i unuštavanje dostojanstva čovjeka. Židovi su morali mesti koprivničke ulice, prije no što su njih zajedno s rabinom Dr. Kohnom u srpnju 1941. Odveli . Krešimir Švarc, sin iz mješovitog braka i još deseterica takvih ostali su pošteđeni do 1943., zatim je tata, baka i on otišli u partizane. Koprivnica je tri mjeseca bila u rukama partizana; zatim je stigao ustaški pukovnik rafael Boban s Crnom legijom. Iz Krešimirovog gimnazijskog odreda su gotovo svi otišli u partizane, samo dvojica su obukli usašku uniformu. Krešimir je služio u bjelovarskom partizanskom odredu, zatim u brigadi Braće Radića, pa u Moslavini i u sanitetu partizanskog odreda, kad je asistirati studentu medicine Vatroslav Mimica, koji je preuzeo ulogu liječnika. Zato se i Krešimir opredijelio za medicinu. Krešimir je jedan od malobrojnih koprivničkih Židova, koji su preživjeli Holokaust. Mnogi članovi obitelji su podlegli. On je godinama vodio malobrojnu židovsku zajednicu u Koprivnici.

²⁰⁷ HR HDA, ZKRH, kutija 11, br. 6529-V-1954, : Potvrda za bescarinski uvoz selidbene robe. 12.10.1954.

²⁰⁸ HR HDA, MSS, kutija 8, br 6568/45 g., str. 2, 4

²⁰⁹ O istom problemu u Austriji v. Helga EMBACHER, Illusionsloser Neubeginn. 135. Osnivanje židovskih političkih organizacija u Austriji H. EMBACHER, a.a.O. 150, 151.

²¹⁰ Slavko GOLDSTEIN, 1941. Godina koja se vraća. 2. izdanje Zagreb 2007, 497

Na takvu pomoć od strane organe lokalnih vlasti nisu nailazili i bivši austrijski Židovi koji su se željeli vratiti u Austriju - premda se u Zagrebu u prvim poslijeratnim godinama situacija za zagrebačke Židove prikazala bitno povoljnijom: Novouspostavljena Republika Austrija odugovlačila je, kako s mjerama pomoći za reintegraciju, tako i za odštetu i naknadu izgubljenih vrijednosti, poglavito s povratom stanova i kuća. Austrija se opravdavala uz pomoć Moskovske deklaracije: „Austrija je prva žrtva Hitlerove agresije“. Republika Njemačka je već od 1949. godine započela restituciju i obeštećivanja, dok je za povratak i reintegraciju Židova u Austriji tadašnji Savezni ministar unutarnjih poslova Oskar Helmer (član Socijalističke Stranke Austrije) poručio vladi da je on „za to da se stvar odgađa“ („Ich bin dafür, die Sache in die Länge zu ziehen“).²¹¹ Visoki povjerenik za i zbjeglice i DP u Beču prosvjedovao je („It is difficult to understand why your Government has not taken adequate measures to permit the restoration of living premises to persons who are the apparent owners but appears content to let these premises remain occupied by Aryanizers and ex-Nazi Party Members.....“). Američka vlada zaprijetila je čak blokiranjem Državnog ugovora s Austrijom, zbog izostanka zakona o povratu imovine. No, Državni ugovor je potpisan, a zakon nije donesen. Oštećeni su si morali pomagati kako su znali i umijeli - uz posredovanje političkih stranaka (koji su ih tretirali kao „glasački potencijal“) ili putem osobnih poznanstava²¹² Pitanje satisfakcije za Židove Austrija je (kao i naknade za druge kategorije žrtava nacizma) riješila tek 2000. (!) godine²¹³.

Poslijeratna Njemačka je pitanje odštete i povrata imovine žrtvama Drugoga svjetskog rata odlučno rješavala već 1953-1956. godine („Indemnification schedule“), ali djelomično: za njemačke Židove, tj. za sve Židove rođene u Njemačkoj, s prebivalištem u Njemačkoj do datuma deportacije, te za Židove koji su se namjeravali ponovno nastaniti u Njemačkoj. njihovi supruge i djeca dobili su njemačko državljanstva, čak i djeca rođena u drugim zemljama izvan Njemačke.²¹⁴

---

²¹¹ F. WILDER OKLAREK; The Return Movement. str. 6. SAD i židovske zajednice, kao i udruge (Jewish Claims Conference) inzistirali su na povratu židovske imovine, te su zbog austrijskog odbijanja, zatezanja i odugovlačenja čak i zaprijetili nepotpisivanjem Austrijskog Državnog ugovora. Definitivno rješenje donešeno je tek 1995. godine: Historikerkommission (Hg.): Brigitte Bailer-Galanda: Die Entstehung der Rückstellungs- und Entschädigungsgesetzgebung. Die Republik Österreich und das in der NS-Zeit entzogene Vermögen. Wien 2002, str. 353-383. Također B. HALBMAYR, Emigration - Flucht - Vertreibung. Migrationsbewegungen oesterreichischer Juedinnen un Juden nach Palaestina 1934-1948. u: Flucht in die Freiheit. 29-98, ovdje 83

²¹² Historikerkommission (Hg.): Brigitte Bailer-Galanda, Eva Blimlinger, Susanne Kowarc: „Arisierung“ und Rückstellung von Wohnungen in Wien. Die Vertreibung der jüdischen Mieter und Mieterinnen aus ihren Wohnungen und das verhinderte Wohnungsrückstellungsgesetz. Wien 2000. pdf, str. 65.

²¹³ Historikerkommission, na nav. mj. 68.

²¹⁴ F. WILDER OKLAREK; The Return Movement, str. 26.

Demokratskoj Njemačkoj bilo je stalo do što žurnijeg okončanja okupacijskog režima i uspostave suvereniteta. Konrad Adenauer bio je svjestan da će ostvariti taj cilj samo snažnim dokazima volje da Židovima pruži primjerenu satisfakciju i pomoć za reintegraciju. Radi stjecanja vanjskopolitičke suverenosti, povjerenja i ugleda u Svijetu, Adenauer je proradio na uspostavi dobrih odnosa s Izraelom, a posredstvo nje, s SAD. Vraćanje oduzete židovske imovine i velikodušna materijalna odšteta.²¹⁵ polučili su vanjskopolitički uspjeh. Obje su strane profitirale - oštećeni su došli do svojih prava, makar samo zahvaljujući političkim računicama!

Povratak prijašnjih vlasnika židovskih stanova i kuća i ponovno useljavanje u njih bili su mogući ,1945. godine. Mili Ajzenštajn²¹⁶, koja je bila zavičajna u Tuzli, komandantura u Zagrebu je na njezin zahtev dala u ruke popis praznih stanova. No , ona nije željela ući u tdi stan niti prisvojiti tuđe stvari, nego je tražila smještaj u pansionu ili u stanu što ga netko oglasi za iznajmljivanje. Našao se pansion, gdje je bilo šest kreveta. Majka se pridružila, a na zahtjev stambene komisije one su morale prihvatit još neku Ruskinju; ona je pak povukla svoju drugaricu. Kasnije našla se prijateljica, koja je sama živjela u većim stanu, a bojala se da će joj nekoga smjestiti ili stan rekvirirati. I ondje nije s mamom mogla dugo ostati – jednoga dana su je neki ljudi iz stambenog ureda jednostavno iselili, jer su stan u Dobru Dolu bili predvidjeli za nekog rukovodioca. Izašle su u Tuzlu 1941. Godine iz stana u koju će se smjestiti Domobranstvo, gdje je majka netom prije no što su osvanuli ti ljudi – baš onako kao što su ih u tuzli iselili 1941. – stavila peći gusku. Nosile su sa sobom šerpu u kojoj je bila guska. Smjestile su se kod Dr. Begovina, supruga jedne Srпкиnje, a kon je bio komunist koji je dizao ustanak na Majevidi. Inače je bio pedijatar. Opet par dana, pa su neki ljudi savjetovali ocu da ih makne iz „karsnog društva, žana Srпкиnja, a on komunist! Sve će završiti u logoru!“ To je bilo 1941. Godine, kad su nu ustaše s baujnetima odveli na prisilni rad. Tuzlanci su pogrđne riječi dobacivali ustašama, a ne njoj. Morala je ribati kaldrmu. Jedan inače ozloglašeni mladić, koji

---

²¹⁵ R. BECKERMANN; Unzugehoerig, str. 63, 64.

²¹⁶ Mila AJZENŠTAJN, Od mjesta do mjesta. U J. DOMAŠ; Glasovi....87-94. Mila Ajzenštajn rodila se 1922 u Beču, jer su ondje neko vrijeme živjeli njezin djec i baka. Odmah nakon poroda mama ju je vratila u Tuzlu, gdje su inače živjeli. Ondje je zavrila osnovnu školu i gimnazij. U 8. Razredu gimnaziji, godine 1941. Morala je na prisilni rad, što kod Nijemaca, što kod ustaše. Po savjeti obiteljskih prijatelja obitelj je pobjegla u Crikvenicu dospjela u logr u Kraljevici, pa u Rapski logor. Nakon kapitulacije Italije ona se, kao idealist koji misli da ne bi bilo u redu da se netko drugi bori umjesto nje protiv fašizma, javi u partizane, iako su roditelji bili protiv. Viktor Gaon podučavao ju je u upotrebi oružja i prebacio je u Otočac. Kako se ona nije dala „okrenuti od roditelja“, roditelji su se također odučili za partizane. U Otočcu radila je kao medicinska sestra u sanitetu, i biva dodijeljena Glavnom štabu. Zatim je majku htjela otpratiti doma u Tuzlu, gdje su bili partizani (zato što se majuka razbolila). Zapeli su u Glini. Tamo je raspoređena za Prop, pa zatim kao apotekarskoj kćeri, u partizansku ljekarnu, pa kao voditeljicu za partizansku apoteku u Topuskom. S partizanima je stigla u Zagreb.

se volio tući, spasio ju je od pokušaja silovanja od strane raskalašenih ustaša. – Sa stanovima nije imala puno sreći ni 1945. Poslije Dobrog Dola dodijeljen joj je stan na zagrebačkom Rebru. Studirala je, zaposlila se u vanjskoj trgovini, jer je dobro vladala njemačkim francuskim talijanskim i engleskim jezikom Tako je postala službenom prevoditeljicom u međunarodnoj brigadi koja je gradila prugu.²¹⁷

Oni, koji su imali u sreću, nisu se zadugo radovali. U prostranije stanove morali su prihvatiti administrativno useljavanje beskućnika, tako da su im organi vlasti odmjerile veličinu stambenog prostora, koja bi im po procjeni nekog referenta pripadala.²¹⁸ Ova se mjera ne može čak ni protumačiti kao „neprijateljski čin“, poglavito ne kao znak novog antisemitizma. Uoči toliko razorenih ognjišta, i bijega s razaranja u područjima sedam velikih „neprijateljskih ofansiva“ vlast je morala posegnuti za mjerama prisile kako bi ublažila posljedice rata i zbrinjavala njegove žrtve. I konfiscirana roba Narodni su odbori morali podijeliti potrebitim žrtvama rata.²¹⁹ Roba što su je dobivali potrebiti od Ministarstva socijalne politike, uglavnom je protekla od konfiskacije, uglavnom od Nijemaca; razvrstana, stavljena u vagone i predana NOF- i AFŽ-u da ...preuzme podjelu ....U prvom redu dobila su sela koja su najviše stradala. Najvažnije je pitanje odjeća i obuća, hrana nije tako jako važno pitanje.....²²⁰ Stanovi Nijemaca su zapečaćeni. U njih smiju dolaziti oni koji nemaju smještaja. Vojska je također uzela stanove. Objekti Nijemaca služe i „zarobljenicima i izbjeglicama“; u Osijeku poneke prostorije.

Međutim: već početkom 1946. godine započeo je proces nacionalizacije: Za poslovni prostor, poduzeća, radionice u vlasništvu privatnika, *Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća* (s proširenjem i doradom 1948. godine²²¹ bio je težak udarac, kojim je vlast Židovima obesvlašćenim već 1941. „zacementirala“ gubitak materijalne egzistencije, Židovska općina u Zagrebu opetovano zatražio povrat imovine oduzete Židovima i drugim progonjenima ustaškog

---

²¹⁷ M. AJZENŠTAJN, u J. DOMAŠ; glasovi. str. 87-94.

²¹⁸ Sjećanje na prisilno useljavanje tuđih stanara v. kod B. POLIĆ, Na pragu budućnosti. 30, 31. Z MILO; Im Satellitenstaat. 256. O potrebi „rekviriranja“ stanova v. i HR-HDA, MSS, kutija 8, br. 6568 od 3071945. Konferencija pročelnika socijalnih odjela Narodnih odbora 9./10.10.1945.godine.

²¹⁹ Izvještaj pročelnika socijalnih odjela Narodnih odbora Ministarstvu socijalne politike Federalne države Hrvatske – zapisnik konferencije pročelnika socijalnih odjela Narodnih odbora, 9.10. srpnja 1945. Godine. HR-HDA, Ministarstvo soci. Politike Fed. Države Hrvatsk (fond 292), kutija 8, br.6568/1945. 1

²²⁰ Ibid str. 16/1.

²²¹ Zakon o naknadi privatnih privrednih poduzeća, SL 98/46 i 37/48; Zakon o konfiskaciji neprijateljske imovineM. IVANKOVIĆ, Jevreji Jugoslavije, str. 57.

režima - a ne samo pojedinačno obeštećivanje²²², no uzalud se trudila: Komunistička je vlast išla - radikalno - za „*prevladavanjem privatne imovine*“, a ne tek za preraspodjelu: . Ustvari je Ministarstvo pravosuđa FNRJ dovršavalo obesvlašćivanje započeto u NDH. Građani koji se do 1946. godine nisu bili vratili u Jugoslaviju, izgubili su ne samo državljanstvo, nego su ostali bez i svoje privatne imovine. Građani u inozemstvu, koji se do 1946. godine nisu odlučili na povratak u Jugoslaviju, riskirali su ne samo gubitak jugoslavenskog državljanstva, nego i - kao građani s trajnim boravkom u inozemstvu - svoju imovinu i pravo na odštetu za njih. Doduše, Jugoslavija je s Izraelom dne. 9. lipnja 1954. potpisala sporazum o naknadi štete stranim vlasnicima nacionaliziranih nekretnina²²³, no to se pokazalo „dvosjeklim mačem“: Sporazum je emigrantima u Izraelu omogućavao ostvariti neku naknadu (ali ne i adekvatno obeštećivanje oduzetih vrijednosti. S druge strane, poznavateljima komunističke prakse (i primjeri u drugim komunističkim zemljama je to bilo signal da će povrat nacionalizirane imovine oštećeni čekati uzalud.²²⁴ Zeev Milo sa svojim roditeljima, kao i Slavko Goldstein iselili su se u Izrael.²²⁵ Emigraciju u Izrael birao je i Paul Schreiner²²⁶, sin bivšeg vlasnika tvornice opeke i keramičkih

²²² O selektivnom postupanju glede povrata nekretnina svjedoči Zeev Milo, čiji su roditelji ostali bez imovine: Zeev Milo, Im Satellitenstaat Kroatien. str. 496. Slavko Goldstein i Branko Polić uselili su se u predratne stanove. O dodjeli stanova i izdavanju službenih dozvola za useljenje u kuće i stanove vr. HR HDA, Min.soc.politike, Urudžbeni zapisnik knjiga 4, Dozvole je izdavala Komanda grada Zagreba: br. 2330-VI od 6.6. (za zgrade na Tuškancu br 13, 15. i 17), također i dozvole za ulazak u stanove : ibid. br. 2350 od 7.6; dodjela određenim osobama: Maestro Lenki, drugarici 5.6, ibid. br. 2262 od 5.6.

²²³ Republički sekretarijat za pravosudne poslove, HR HDA-fond 1984, Međunarodna pravna pomoć 1953-1960 (kutije 184-187), fond kutija 186, Elaborat o pravnom položaju stranaca (1964.) bilješka; u elaboratu zaštita manjina u Jugoslaviji“ nalazi se i statistika udjela pojedinačnih manjina u ukupnom stanovništvu. str. 5 Jevreiji, jedna od ukupno 15 manjina. Godine 1948. izbrojeno je 6.861 Židova prema popisu od 15.3.1948. Zabilježena je njihva „rasturenost po cijeloj Jugoslaviji....po iskazanoj želji posjeduju škole opšte jugoslavenskog značaja..

²²⁴ B. POLIĆ, Na pragu budućnosti. Autobiografski zapisi (1948-1950). Zagreb 2008, 23. Artur Polić, Brankov otac, koji se odlučio iseliti u Izrael, morao se odreći svoje zbirke umjetničkih platna. Računao je s time da će Jugoslavija kad tad ostavljenu židovsku imovinu vratiti svojim prijašnjim vlasnicima ili im pružati naknadu za nju. str. 23.

²²⁵ S. GOLDSTEIN; 1941: Godina koja se vraća. 461.

²²⁶ Paul SCHREINER, Peta generacija. U: J. DOMAŠ; glasovi ....151-157. Paul Schreiner bio je sin stare židovske obitelji, koja se u Austro-Ugarskoj pojavila prvi put 1796. Moses Schreiner, imao je dva sina i dvije sestre. Živjeli su u Koermendu, gdje su bili stolari i „dizajneri inutarnjih prostorija“. Potomak Julius Schreiner i njegova supruga Hana (Loefler) doselili su se u Koprivnicu (mađ. Kapronz, gdje se rodio Paulov djed Armin 1874. Godine 1895. Radio je u tvornici „ZGORKA D.D.“ Ferde Stejskal u Bedekovčini. Armin se oženio 1900 s Rozm, rodom iz budimpešte Godine 1910. Naslijedio je svojeg poslodavca, otvorio je poslovne prostorije u središtu Zagreba, u Prilazu 30. , bio je potpredsjednik Zagrebačke štedionice, potpredsjednik Zagrebačkog velesajma i aktivan član Udruženja za umjnost. Godine 1901 rodio se Paulov otac Ferdo . Nakon prvog svjetskog rata gradili su u zagrebačkom Prilazu 30 vilu . Ferdo je u Pragu studirao keramičku tehnologiju, oženio se s Gretom Weiss um Zagrebu 1927. I uselio se u stan u Bedekovčini.Paul se rodio u Zagrebu 1928. Od 4. Razreda osnovne škole Paul se morao pripremati za rad u t vornici. Realnu gimnaziju je pohađao u Varaždinu, putovao je svaki dan. Očeva sestra Ella udala se 1924. Za Pištu Ledererera i imali su malog Fedora. Stanovali su blizu Jelačićeva trga, a Pišta je bio direktor Zagrebačke banke. Ella se rastala od Pište is njihovim sinom otputovala u Švicarsku; 1938. Godine vratila se u Zagreb, zatim u Split, gdje je u tamošnjoj bolnici našla zaposlenje kao biologinja. Greta Weiss se rastala s Ferdom Schreinerom i s kćeri Helgom otišla stanovati u Zagreb, dok je Paul ostao živjeti s ocem. I

pločica u Bedekovčini kraj Zagreba, koji se također morao pomiriti s gubitkom roditeljskog nasljeđa.: Paul se okusio u slastičarskom zanatu, da bi spoznao kako mu diktatorski-birokratske šikane onemogućavaju uspješno poslovanje, pa se odlučio na iseljenje.²²⁷

Konfiskacija, nacionalizacija i agrarna reforma bile su dobro shvaćene u stanovnike pasivnih, gorskih krajeva, koji su se prijavili za dodjelu zemljišta u rodnijim krajevima: Oduzeta imanja Nijemaca bila su na raspolaganju, pa su do listopada 1945. 200.000 kolonista – prognanika i izbjeglica – osnovala novu egzistenciju.²²⁸ Bosanci i Hercegovci su već 1943.godine stizali u ravničarske krajeve. Pokušaj novih vladi vratiti ih 1945.godine, nije uspio: ondašnje ih vlasti nisu željele primiti natrag, pa su se vratili u ravnice i useljavani u napuštene kuće Nijemaca.²²⁹ U okrugu Karlovac, u okrugu Lika, Banija, je želje za kolonizacijom u Bačku ili Banat osobito velika „Cijela sela upisuju se za preseljenje u Banat i Bačku.“ U Gorskom kotaru su se za kolonizaciju javili tek malobrojni, „pošto je narod vezan uz šumsku industriju“²³⁰

---

djed Armin nije želio razmišlati o bijegu: Stalno je ponavljao da nikomu nije ništa loše učinio. Imao je povjerenje u svojih 800 radnika, kojiji su od zarade u tvornici pristojno živjeli Djec se osjećao odgovornim za te ljude, nije želio iznevjeriti ih, bojao se da će – ako on ode – svi ostati bez posla. Godine 1941. Ustaška vlast oduzela je Schreinerovima kuću i tvornicu. Otto Schreiner, očev brat poginuo je 1941. U mornarici, Ella je iz Splita pobjegla u Italiju, u Bariju. Fedor je bio transportiran u sabirni logor u gradu Asti, no nakon osam mjeseci uspio je pobjeći u Monte Carlo. U Zagrebu su uhićeni svi članovi obitelji Schreiner koji nisu emigrirali: U samo tri mjeseca ubijena je baka Reso, Paulova teta Mira, i njegov stric Vlado, a djec Armin ubijen krajem 1941. U Jasenovcu. Paulov otac Ferdo smio je ostatiti u tvornici „Zagorka“ u Bedekovčini, a Paula je smjesto u selo Mače kod obitelji novinara Emerika Glojnarčića i njegove sestre Ženke (blaženke) koja je bila mjesna učiteljica. 21.10.1943. ubile su ih noću ispred kuće ustaše, koji su se prurušili u partizane. Paul je sve to vido iz svojeg skrovišta ispod tavanjskih stuba, kad je imao 12 godina. Ostao je živjeti skriven u štali Seljak Jurek Pavlek iz Borkovca, koji je radio za obitelj Glojnarčić nosi mu je hranu u vjedru za svinje pod sjenom. Tako je Paul živo do kraja rata 1945. Paulova oca uhitio je Gestapo, odvo ga u Auschwitz, gdje je bio ubijen u plinskoj komori. Ni majku i sestru Paul više nije zateko u u Zagrebu: ubijene su u Staroj Gradiški, sestri je bilo samo 9 godina. Osam članova izravnih potomaka obitelji Armin-Rosa ubijeno je, a uključujući njihove sestre, rođene Schreiner još 12. Ostao je Paul Schreiner. Godine 1951. uselio se u Izrael, oženio se s Ilanom Schwarz, s kojom je 1960. Emigrirao u Italiju. Bori se za povratak imovine obitelji Schreiner, a za ljude koji su ga skrivali predao je dokumentaciju izraelskom Yad Vašemu, kako bi bili proglašeni Pravednicima među narodima svijeta. Paul Schreiner je to i postigao: U siječnju 2016. Amalija, Emerich i blaženka Glojnarčić te Juraj Pavlek proglašeni su „Pravednicima“. Nataša BARAC; Obitelj Glojnarčić i Juraj Pavlek Novi Pravednici među Narodima. Ha-Kkol, siječanj-veljača 2016. Br. 143, str. 8 Počast su primili unu amalije Glojnarčić, Albert, i Dražen Pavlek, unu Jurja Pavleka, u prisutnosti Paula Schreiner.

²²⁷ Paul Schreiner se u Izraelu opet bavio keramičarskim radom, postao je jedan od najvršnjih svjetskih inženjera keramike. Iz Izraela preselio se u Italiju: Paul Schreiner, Spašeni iz Zagreba. 177-176.

²²⁸ HR HDA, MSS, kutija 8, br. 6568 od 30.7.1945- s Zapisnik konferencije pročelnih socijalnih odjela narodnih odbora, str. 2. 3

²²⁹ Ibid. Br 6568, zapisnik str. 3

²³⁰ HR HDA, MSs, kutija 8, br. 6568/45, str. 7.

Profesionalne perspektive u prvim godinama poraćja bile su, za neke, sjajne, za druge razočarajuće, nikakve za one koje bi pratio glas „kritizerstva“, „intelektualizma“, „buržoasnog odgoja“²³¹ bez obzira, radili se o Židovima ili o nežidovskim kandidatima: Artur Polić, bivši direktor Diskontne banke d.d. u Zagrebu (do 1941. godine) ni kao bivši borac) nije se više mogao vratiti bankarstvu; već se morao zadovoljiti nižim položajem u Ministarstvu drvne industrije.²³² Iako je Artur Polić bio među malobrojnim direktorima banaka koji nakon nacionalizacije bankarstva nisu završili u zatvoru²³³, teško se pomirio sa profesionalnom degradacijom. Međutim, ni u Izraelu mu se nije posrećilo pronaći odgovarajući posao. U početku je morao prihvatiti i inferioran posao i stan - i ondje je za čovjeka blizu sešdesetih godina života bilo mjesto samo na podređenim položajem²³⁴. I u Palestini je nakon podjele i proglašenja Izraelske države nastupila gospodarska kriza.²³⁵

Dana Polić, Brankova majka, borac i ona, aktivna u kazališnoj sekciji NOV, kao i druge obrazovane žene, većinom iz građanskog židovskog milijeja, profitirale su od poslijeratne izgradnje zemlje, od komunističkog pojmovanja ravnopravnosti spolova i od komunističkog ignoriranja židovstva i židovskih tradicija: Dana Polić se zaposlila u Ministarstvu prosvjete, u upravi za kulturu, a povjerena joj je reorganizacija i vođenje Koncertnog ureda u Zagrebu²³⁶. Napada i intriga protiv nje zbog podrijetla i odgoja bilo je napretek; nikad nije bila službeno postavljena direktoricom Koncertnog ureda, ostala je uvijek „v.d.“. Ona kao i njezine kolegice , u angažiranom su radu pronašle ostvarivale sebe, izkoračile bi iz ograničenog dometa što im ga je dopustio građanski milijej; prevladavale bi tugu zbog gubitka članova obitelji između 1941-1945., i, naposljetku, pobjeđivale nad sumornom svakodnevnicom sa svojim oskudicama i odricanjima.²³⁷ Melita Švob je nakon Drugog svjetskog rata, vrativši se sa sela u Zagreb, posvetila učenju i diplomirala na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Neko vrijeme radija je u Sarajevu i u Tuzli kao profesor Medicinskog fakulteta, a udala se za znanstvenika dr. Tvrtka Švoba. Zatim se zaposlila u Institutu za migracije i narodnosti, kaoa znanstveni

---

²³¹ S. GOLDSTEIN, 1941: Godina koja se vraća: o uplitanje komunista u kulturni život, str. 460, 461

²³² B. POLIĆ; Na pragu budućnosti, str. 23

²³³ B. POLIĆ, Pariz u srcu studenta. 299. To se dogodilo i industrijalcima, Židovima. Primjer je barun Viktor Guttman u Belišću, koji se 1945. vratio iz Švicarske i biva osuđen na smrt zato što je njegov industrijski pogon još uvijek radio, oako je režim bio donio odluku da se kapitalizam do kraja istrijebi, str. 309

²³⁴ B. POLIĆ; Na pragu budućnosti. Autobiografski zapisi (1948-1950). Zagreb, 2010, str. 21, 22.

²³⁵ Helga EMBACHER, Illusionsloser Neubeginn, str. 128.

²³⁶ B. POLIĆ, Pariz u srcu studenta, str. 181.

²³⁷ B. POLIĆ; Na pragu budućnosti, str. 85.

suradnik. Tada se počela baviti židovskom problematikom: godine 1987. objavila je svoju prvu knjigu, „Židovi u Hrvatskoj“. U Židovskoj općini počela je istraživati potrebu onih ljudi koji su preživjeli Holokaust. Počela je surađivati s međunarodnim židovskim organizacijama i humanitarnim fondovima za Židove Istočne Europe. To je bio pionirski posao, zahvaljujući kojem su Židovi 1998. Prvi put ostvarili pravo na novčanu potporu, u tranzicijskom procesu. Skupljala je materijale o Židovima do Holokausta, a od podataka stvorila datoteku i Organizaciju preživjelih Holokausta, u sklopu koje radi Dokumentarni centar za pronalaženje židovskih općina. Uspjela je dobiti i zzv. Mirovine CEEF za nekoliko stotina preživjelih. Stvorena je Unija židovskih žena Hrvatske i učlaniti se u „Internationa Council of Jewish Women (ICJW)“²³⁸ / Sonja Samokovlija²³⁹

Austrijanac Fritz Lunzer, koji se još u partizanima oženio za Danu Polić (dok se Artur Polić oženio sa suzatočenicom logora u Kraljevici, Anicom Ehrenfreund, čiji je suprug 1941. godine ubijen u Jasenovcu²⁴⁰), smio je čak i kao stranac 1945. nastaviti svoju karijeru glazbenika, na *konzervatoriju* u Zagrebu kao profesor solo-pjevanja. Postao traženim repetitorom za jugoslavenske operne pjevačice s međunarodnim karijerama: Boženi Ruk-Fočić, Paulu Bukovac, Majdi Radić Dešpalj i Marijani Radev.²⁴¹ Imao je sreću i s transferom imovine iz Austrije u Zagreb: Svoju zbirku slika prebacio je još 1938. godine u Zagreb. Godine 1941.,

²³⁸ Melita ŠVOB, Svaki dan je dar. U: J. DOMAŠ; Glasovi....285-290.

²³⁹ Sonja SAMOKOVLIJA, Nedovršena priča. U: J. DOMAŠ, Glasovi. ...291-298. Podrijetlo njezine obitelji je Toledo, a izvorno prezime Baruh. Marcel Samokovlije, rođak iz Milana, ispričao je bosanskim rođacima povijest obitelji. Iz Španjolske su njezini preci bili protjerani 1492. Bježali su preko Magreba, Turske u Bugarsku, u mjesto Samokov; kako je ondje bilo mnogo sefardskih Židova, a život je bio teži, tri brata odlučila su krenuti nekud dalje. Put ih je vodio preko Srbije u Bosnu između 1730 i 1750; stigli su u Travnik i ostali. S vremenom su dvojica preuzela prezime Samokovlija, a treći je ostao Baruh. Od braće Samokovlija svi oni koji se na prostoru bivše Jugoslavije zovu Samokovlija, naslijedili su to prezime. Potomci su se preselili u Čajniče, u Goražde, gdje se rodilo Sonjin djec, poznati pisac i liječnik Isak Samokovlija (r.1889), koji je opisao život Židova u Bosni. Njega je zajednica iz Sarajeva, gdje se nakon Goražde školovao, poslala u Beč na studij medicine. U Sarajevu, u ulici Mladena Stojanovića, danas Kapetana Kreševljaka br. 8 je djed Isak otvorio ordinaciju i osnovao svoj dom. Ondje je i pisao. Ivo Andrić nazvao ga je jednom od najboljih pisaca Bosne i Hercegovina, a književnik Meša Selimović smatra ga je izvrsni m pripovjedačem. U Beču se oženio Bečankom Hedom Brnerom u vojnoj sinagogi. Nakon toga bio je raspoređen na službu u Goražde i u Fojnici. Godine 1920. U goraždu se rodio Sonjin tata, a godinu dana poslije njezina teta Mirja, te 1923. U Fojnici teta Rikica. Godine 1938. Djed se preselio u Sarajevo i zaposlio kao liječnik u gradskoj bolnici, I u kući otvorio je ordinaciju. Rikica je pošla njegovim stopama i studirala medicinu, te se specijalizirala pedijatriju i radila na Medicinskom fakultetu u Sarajevu. Mirjam je završila Trgovačku akademiju, dok je Sonjin tata također studirao medicinu. Stjecajem okolnosti, posebice ratnih, postao je pravnik. Bio je angažirani simpatizer ljevičarskih i cionističkih organizacija. Ibid. 291-294.

²⁴⁰ B. POLIĆ, Na pragu budućnosti. 12,13. i passim.

²⁴¹ B. POLIĆ; Imao sam sreće. 314,363. Fritz Lunzer se još u partizanima oženio Danom Polić i postao očuh Branku Poliću. Danin prvi suprug, Artur Polić, upoznao je u logoru Kraljevici Zagrepčanku Anicom Ehrenfreund, bivšu zatočenicu Lobograda (i spašenu iz njega dok se liječila od tifusa u zagrebačkoj infektivnoj bolnici; njezin prvi suprug ubijen je još 1941. u Jasenovcu. Anica Ehrenfreund i Artur Polić odselili su se nakon rata u Izrael. B. POLIĆ; Pariz u srcu studenta. str. 181, 182.

prije bijega u Primorje, povjerio ju je „arijevskoj“ poznanici u Zagrebu. Nakon povratka iz partizana, uspio je prisiliti „čuvaricu“ slika na povrat prijetnom da će je prijaviti zbog utaje kulturnih dobara.²⁴² Stjepan Steiner, liječnik, profesor medicine, postao je Titovim osobnim liječnikom. Godine 1947., Dr. Steiner se vatio u Zagreb, da bi specijalizirao internu medicinu. Do mirovine radio je u bolnici Rebro, pa u Vojnoj bolnici. Umirovljen je 1976. Godine kao general-major saniteta. Tito bi ga, kad god bi došao u Zagreb, pozivao na druženje.²⁴³ I drugi Austrijanci, bivši izbjeglice, ostali su u Jugoslaviji i čak prihvatili jugoslavensko državljanstvo. Uspjeli su izmaknuti ustaškom progonu, zahvaljujući pomoći zagrebačkih i drugih hrvatskih komunista, onih u šumama iznad Crikvenice²⁴⁴) Bečanin, filolog i (katolički) pokrštenu Židov Dr. Georg Nussbaum, te supružnici Dr. Wilhelm i Hilde Pollak (Pollack).

Pollackovi su se godine 1945. stavili na raspolaganje novoj vlasti, angažirajući se u Državnoj komisiji za repatrijaciju, radi dovođenja u Jugoslaviju austrijske građane osumnjičenih zbog

---

²⁴² B. POLIĆ, Imao sam sreće. 338, 339.

²⁴³ Stjepan STEINER, Titov osobni liječnik. U. J. DOMAŠ, Glasovi....169-174. Stjepan Steiner rodio se 1915. Godine u Donjoj Stubici kao sin veterinar Milana Steinera, koji je studirao je u Beču. Njegovi roditelji mogli su sinovima priuštiti studij u inozemstvu zahvaljujući gostionici u Bjelovaru, no sin je i sam zarađivao za studije podučavajući studente iz Hrvatskog njemačkim jezikom. Nakon studija vratio se u Bjelovar, no prvo samostalno mjesto dobio je u Irigu (u Srijemu), zatim u Donjoj Stubici, u Velikoj Gorici i konačno u Zagrebu). Prvo su stanovali u Vodnikovoj ulici 7, u blizini koarskog veterinarskog ureda, zatim u Tomašičevoj ulici. Ondje je obitelj zatekao početak Durog svjetskog rata. Nakon osnivanja NDH; otac je odmah bio umirovljen i poslan u logor odakle ga je dvaput spasio Vladko Maček, njegov dobar prijatelj i stranački drug. Stjepan je u Zagrebu studirao medicinu i diplomirao 1939. Godine. Odmah nakon studija bio je poslan u vojsku, na srpsko-bugarsku granicu, u Bosiljgrad, kao garnizonski liječnik. Staž je odslužio u Petrovoj bolnici, u rodilištu. Od tada ga je NDH izbacio, isto tako i Dr. Dokmanovića (Srbina) i Dr. Erich Rosenzweiga (koji je bio temeljito opljačkan i sjedao u praznoj ordinaciji). Ipak je položio stručni ispit iz sudske medicine i higijene. Uskoro su završili na Zavrtnici; od tamo ga je spasio Dr. Miroslav Schlesinger, koji je organizirao odlazak liječnika u Bosnu. Otišao je u hercegovački Podhum. U Podhum došao je sa suprugom Zorom Goldschmidt-Steiner, vrsnom kirurginjom, koja je radila već kao asistent u bolnici, dok je Stjepan Steiner još studirao. Ona je rođena 1902. , poznavali su se od djetinjstva. Njezini roditelji bili su trgovci u Novigradu Podravskom Zorin brat kao ljevičar i Zorini roditelji su ubijeni ispred kuće netom nakon osnivanja NDH. U Podhumu su partizani očekivali skorašnji dolazak ustaše i pozvali liječnike da podđu s njima. Steinerovi su to učinili 1942. Pomagao im je jedan od najbližih Titovih suradnika, general Gojko Nikoliš. Zora je osnivala kirurške ekipe u partizanima, no nakon izvjesnog vremena poslali su je u Hrvatsku da osnuje sanitetsku službu X. korpusa. Stjepan je neko vrijeme bio u sastavu pratećeg bataljuna koji je štito Tita, pripadnike Vrhovnog štaba i članove AVNOJ-a i s tom ekipom prošao je cijeli rat. I židovski kirurg Izidor Papo je uvijek bio blizu. Kad je Titov liječnik Dr. Bora Božović poginuo u Trećoj ofanzivi, 1942. Tito je imenovao Stjepana Steinera da bude referent Saniteta Pratećeg bataljuna Vrhovnog štaba i titov osobni liječnik. Ostao je to do 1947. Godine. Brinuo je za mnoge ranjenike Ofanzive na Neretvi i Sutjeski 1942. , gdje je i Tito bio teško ranjen. S Titom je skoro nastradao na Pivu i Sutjesku, kao i u desantu na Drvar. U Caserti, gdje se Tito susreo s Winstonom i Randolphom Churchillom, Stjepan Steiner je previjao ranjenog Randolpha. Iz Italije vratio se s Titovom delegacijom u oslobođeni Beograd. 1947.

²⁴⁴ HR HDA, Arhiv Helm (fond 1512) kutija 37, 476 (Gruenhut).

ratnih zločina.²⁴⁵ Razradili su memorandum o austrijskim ratnim zločincima u Jugoslaviji,²⁴⁶ na osnovu kojeg je Jugoslavija od Austrije zatražila izručenje pripadnika bivših okupatorskih vojski²⁴⁷. Nekolicina čak i istaknutijih ustaša otkrivena je u savezničkim logorima u Austriji, neki su izručeni Jugoslaviji i procesuirani. Danijel Crljen, okrivljen od Državne komisije kao organizator logorskog sustava u Lici (Gospić, Jadovno, Pag i logorske ispostave u raznim mjestima), pronađen je kao internirac u Savezničkom logoru za ratne zločince Lehn kod Salzburga²⁴⁸, Matijević Josip, stražar u Jasenovcu i u ženskom koncentracijskom logoru u Đakovu, izručen je Jugoslaviji iz britanske zone, osuđen je na smrt zbog silovanja, mučenja i ubijanja zatočenica, te za otpremanje preživjelih iz Đakova na strijeljanje u Gradinu (1942.godine).²⁴⁹ Rašid Užičanin, stražar u Jasenovcu; otkriven je u Grazu na adresi „Maria Klosterstrasse 32“²⁵⁰, Mutavelić Musan i, Orsari („Oršić“?) Slavko, General i zapovjednik Hrvatske divizije u Brčkom²⁵¹ također su identificirani za izručenje. Međutim, izručenje „krupnijih“ zločinaca jugoslavenskim tragateljima uglavnom nije pošlo za rukom.

Branko Polić izabran je 1945. godine za stipendista Francuske vlade, te je smio s nekolicinom drugih jugoslavenskih studenata iz svih Socijalističkih republika nove Jugoslavije otići na studij u Pariz i provesti u Francuskoj tri godine. U ljetu 1946. sudjelovao je s mladim francuskim ljevičarima i komunistima u Omladinskoj radnoj akciji na pruzi „Šamac - Sarajevo“, gdje su se okupljali mladi komunisti iz više zemalja Zapadne Europe. Tada se (još) mogao identificirati s parolom „*Bratstvo i jedinstvo*“, premda je u udruženjima studenata u Parizu i u organizaciji

---

²⁴⁵ HR HDA, Helm, fasz 37. Pollak (Pollack) Wilhelm Polla(c)k stanovao je u Beču u Zieglergasse 3/1/6 u 7. On je već 1935. stigao u Zagreb, jer je u vrijeme Austrijske staleške države (1934-1938.) bio osuđen – u odsutnosti – zbog komunističke aktivnosti na zatvorsku kaznu. Jugoslavenska ga je policija zbog ilegalnog boravka dva puta pritvorila i nasilno vratila u Italiju, odakle je ulazio u Jugoslaviju.

²⁴⁶ D. BIBER, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1945. 284; citiat iz publikacije „Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslaviju i njenih naroda“ Beograd 1947 (Publikacija više nije dostupna) . .

²⁴⁷ Berislav JANDRIĆ, Prijepori saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945–1947..U: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 2006, Jg. 38, H. 2, S. 373–716: www.hrcak.srce.hr/file/11732.

²⁴⁸ HDA, ZKRZ-GUZ, mikrofilm Z-2982, ZM 22/49, kutija 60, GUZ br. 2753/45 Logor Lehn kod Salzburga bio je jedan od američkih logora za „preodgoj nacista“.

²⁴⁹ HDA, ZKRZ-GUZ, Z-2953, br. 1261/45 (naredba Državnog tužiteljstva od 6.11.1945.). Smrtna presuda donešena je 17.2.1946.

²⁵⁰ HDA, ZKRZ-GUZ, Z-2982, kutija 60, ZM 22/49, GUZ, 2753/45

²⁵¹ HDA, ZKRZ-GUZ, Z-2982, kutija 60, ZM 22/49, GUZ 2753/45

radne akcije već osjećao polariziranje u komuniste i „liberale“, te zavladanje načela „*da (i u komunizmu) netko mora vladati, a drugi mu se moraju tomu pokoravati*“.²⁵²

Nakon tri godine izostanka iz Jugoslavije, povratak u Zagreb je Branka „desiluzionirao“. Stigao kao „*razočaran povratnik*“ u mračan, gotovo odbojan Zagreb.²⁵³ Znak pojačane represije u Jugoslaviji bilo mu je oduzimanje putovnica svim povratnicima iz inozemstva u Jugoslaviju, kako repatricima koji su putovali u organiziranim transportima, tako i stipendistima, takoreći „službenim predstavnicima nove Jugoslavije u Francuskoj. Za cenzuriranje pisama i preslušivanje telefona i razgovora, proćuo je u Parizu, iskljućenja studenata sa sveučilišta doživljavati će narednih mjeseci na jugoslavenskim sveučilištima.²⁵⁴ Zeev Milo je već 1945. Zagreb doživio „otužnim, tmurnim, zapuštenim, vidio je zapuštene zgrade i tragove rata.²⁵⁵ Godine 1948. Branko Polić je znakove pojačane represije svukud. Brigu za egzistenciju, za život, za svoja prava i svoju imovinu - Zeev Milo je za nju okrivio ponovno oživljen antisemitizam. No, svi pokazatelji upućuju na zaključak da je i zazor stanovništva od Židova²⁵⁶, zapravo zazor od komunista, jer je narod zbog velikog broja komunista - Židova židovstvo i komunizam izjednaćavao. Odnos komunista prema Židovima bio je, kao što se može zaključiti iz sjećanja citiranih svjedoka vremena, ambivalentan: Komunistička je Jugoslavija gajila duboko poštovanje „*žrtvama fašizma*“ i „*antifašistićkim boricima*“: Židovi koji su spasili svoje živote i otišli u partizane, mogli su sebe pronaći u tom poštovanju - partizani su židovske zatoćenike i evakuirali iz logora u Kamporu, ili bi ih sakrivali od Gestapoa²⁵⁷ i spašeni bi se iz zahvalnosti pridružili partizanima.²⁵⁸ Jugoslavenski su se Židovi uključili u borbu partizana, jer su 1941. godine mogli računati na pomoć partizana progonjenima spasiti im život: Naime, Komunistička partija Jugoslavije objavila je već u rujnu 1941. „*Platformu s pozivom u borbu protiv fašistićkog agresora i njegovih zloćina*“, u kojem je naglasila da je i *progon Židova jedna kategorija zloćina okupatora i njihovih pomagaća*, koje NOV mora pobjediti. No, ovaj duh nije

²⁵² B. POLIĆ, Pariz u srcu studenta. 253, 254 278, 279, . 298.

²⁵³ B.POLIĆ; Na pragu budućnosti.7. Z. MILO, Im Satellitenstaat. 255.

²⁵⁴ B. POLIĆ; Pariz u srcu studenta. 126-128

²⁵⁵ Z. MILO, Im Satellitenstaat. 249.

²⁵⁶ Zeev MILO, Im Satellitenstaat Kroatien. 215 Slavko GOLDSTEIN; 1941: Godina koja se vraća.

²⁵⁷ HR HDA, ZKRH, kutija 3, br. 431 od 10.8.1946 ; iz Zagreba poslani u Jesenice 14.8.1946.

²⁵⁸ Za takvu motivaciju sudjelovanja Židova u NOV ima niz svjedoćanstava: Slavko GOLDSTEIN; 1941: Godina koja se vraća. 461. Zeev MILO, Im Satellitenstaat Kroatien., 124, 125.- B.POLIĆ, Imao sam sreće. 32. I bećki Židov, emigrant u Jugoslaviji, Imre Rochlitz, vjerovao je u taj cilj komunista i sudjelovao je redovima „Osme Lićke Udarne“, zahvalan na spasonosno evakuiranje od strane partizana: Imre ROCHLITZ; Accident of Fate. Wisconsin 2011, 104. Dokaz za spašavanje progonjenih od Gestapa (Glas Johann, HR HDA, ZKRH, kutija 3, br. 431 od 10.8.1946 ; iz Zagreba poslani u Jesenice 14.8.1946.

se od vrha NOV širio i na nižepostavljene pripadnike, a kamoli na proste vojnike. i niže rangove vojske. Svjestan činjenice da židovski partizani ne mogu računati na apsolutnu sigurnost i zaštite života u partizanskim odredima (baš zato što su prosti vojnici gaili svoje predrasude), , godine 1943. je dr. Pavle Gregorić, Vijećnik ZAVNOH-a, izdao zabranu svakog huškanja protiv Židova.²⁵⁹ Jedan slučaj iz arhivske građe potvrđuje Leventalovo iskustvo: Richard Glasl, „*teško bolestan povratnik iz Njemačke, zajedno sa svojom suprugom. „...nesposoban za rad. Imade poteškoća oko reguliranja penzije*“ Odobrena mu je tek jednokratna pomoć., radi premošćivanja vremena do definitivnog rješenja. Poslali ga od nemilog do nedragog.“²⁶⁰Liječnik Zdenko Levental Zagreb-Beograd-Švicarska) je birao odlazak u emigraciju, ogorčen zbog toga što su se preživjeli Holokausta morali boriti za svoja prava, i da za povratnike iz Aušvica Jugoslavija nije predvidjela bilo kakvu pomoć, a kamoli naknadu za pretrpjele patnje.²⁶¹ Kao svi komunistički režimi, i jugoslavenske su vlasti gajile načelno, sveudiljno nepovjerenje u sve građane, poglavito u one koji su - iz ma bilo kojeg razloga -duže vrijeme boravili u inozemstvu, poglavito u Njemačkom Reichu. Državna komisija je zato proces repatrijacije osmislila kao „odvajanje žita od kukolja“ (neprijatelja naroda, bolje: rušitelja njihove vlasti). Pod žrvnju su se našli i Židovi i nežidovi. Boravak u prihvatnim i centrima u prvom je redu služio „snimanju“ podobnosti pojedinca. Iskustvo oslobođenog zatočenika koncentracijskog logora Buchenwald, Rudija Supeka, da je nakon njegova povratka iz logora OZNA već bila skupila „materijal“ o njegovu preživljavanju u logoru i iskonstruirala optužbu zbog navodne suradnje s SS-om i Gestapom, na štetu drugih zatočenika. Pod istim optužbama izvedeni su 1948 pred ljubljanski Vojni sud bivši zatočenici Dachaua.²⁶² Poslije političkog prekida Josipa Broza Tita sa Staljinom (1948. godine) komunisti i komunistkinje, Židovi i nežidovi ponovno su podvrgnuti procesu diferenciranja, tada izoliranju

²⁵⁹ I. GODLSTEIN, Solidarnost i pomoć Židovima u Hrvatskoj. U: *Radovi -Zavod za hrvatsku povijest.* br..34-35-36, 242, 243. 225. Svjedok za antisemitske ispade partizana postao je austrijski Židov i izbjeglica u Zagrebu (zatočenik Jasenovca) Imre Rochlitz, kao pripadnik „Osme Ličke Udarne brigade“. Imre ROCHLITZ; *Accident of Fate.* 126.

²⁶⁰ HR HDA, Savjet za narodno zdravlje i soc. fond 1115, kutija 21, br. 3978-IV-Rad-1952. od 19.5.1952.

²⁶¹ Zdenko LEVENTAL, *Auf gluehendem Boden. Ein juedisches Ueberlebenschicksal in Jugoslawien 1941-1947. Mit einer Dokumentation.* Hrv. von Erhard ROY WIEHN und Jacques PICARD. Konstanz 1994, str. 140.

²⁶² O Dachauškim procesima nalazi se materijal u Arhivu Republike Slovenije,SI-ARS, fond 1931. Republiški sekretarijat za notranje zadeve Socijalističke Republike Slovenije - Služba državne varnosti (SDV), fasc. 7: Spisek obsojenih oseb nad katerimi je bila izvršena smrtna kazen v času 1945 do 31.12.1952.

http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/SDV_2014/Spisek_obsojeni/AS_1931_1067_Obsojeni.pdf.

„Informbiroovaca“. Alfred Pal, zatočenik talijanskih logora u Kraljevici i Kampur (Rab) dva put je kao politički osuđenik kaznu izdržavao na Golom otoku.²⁶³

Memoarska literatura dočarava „stezanje omčeta“, rastuću represiju, osjetljivu sve osjetnije prisutne policijske kontrole i rastuće razočaranje onih koji su se 1945. iz partizana vratili s entuzijazmom i poletom: „*Mnogi su Židovi postali uvjerenim komunistima - malobrojni su komunistima ostali*“, zaključio je Zeev Milo.²⁶⁴ Odluke razočaranih otići u Palestinu Izrael od 1945. godine na dalje, zacijelo prvenstvo nisu proizašle iz cionističke motivacije²⁶⁵. Frustracije zbog represivnog komunizma, koji se razvijao u pravcu staljinizma, utjecale su najmanje podjednako snažno na odluku : To pokazuje primjer Slavka Goldsteina, koji se vratio u Jugoslaviju, čim je kruti boljševizam ustuknuo i započela „kontrolirana liberalizacija“.²⁶⁶ Sonja Makek²⁶⁷ rođena 1945.g. u Zagrebu, kratko je vrijeme pohađala židovski vrtić u Palmotićevoj ulici kod tete Zlate, S tri i pol godine ukrcala se s roditeljima u srpnju 1949. Na brod „Radnik II“ i otputovao u Izrael iz Rijeke. Dne. 12.7.1949. stigli su u luku Haifu: mamini roditelji Abraham Moses i Rozalija Friedman, mamina sestra Blanka s mužem Lacijem Šternom i njezovim sinom Mihaelom (Mikijem), koji je rođen u Bellinzoni u Švicarskoj. U Izraelu su najprije smješteni u šatore u Sant Luksu (Bet Lidu). Sjeća se jedono jedne barake-skladišta s hrpom naranča, grejpfruta i banana. Od tamo su emigrante poslali u centar z nove doseljenike u Ra'anani. Roditelji su odlučili s ostalom obitelji da se nastane u Jeruzalemu. Ondje su prvo dospjeli u barake u Bet Olim Talpijot, zatim su se smjestili u jednu zgradu u vlasništvu i nastavku Francuske bolnice u ulici St. Paul 10 (u kasnijoj ulici Šivtej Israel (nedaleko Jaffo Gate-ulaza u stari grad). Svaka obitelj je imala jednu sobu, a kuhinja, kupaonica i WC bili su zajednički, tako da je uvijek bio red za korištenje tih prostorija. Djeca u se igrala u velikom zajedničkom hodniku i nisu osjećali oskudicu iako su živjeli vrlo skromno u teškim početnim trenucima države Izrael. Sonja je krenula u vrtić, zatim s nepunih šest godine u osnovnu školu u kvartu Musrara. Budući da nisu govorili hebrejski, tata i mama nisu mogli naći posao u struci. Tata je neko vrijeme prihvatio stalnu vojnu službu, gdje je izučio za staklara, tatim je radio na gradnji ceste, pa u bolnici za duševne bolesnike kao bolničar. Mama je znala šivati jer je u Zagrebu završila tečaj, radila je kod kuće kaj šnajderica. Novi doseljenici iz Jugoslavije družili su se i pomagali jedni drugima, osnovali su udruženje „Hit'ahdut Olej Jugoslavija“ koje i danas postoji uz dodatak „Ex Jugoslavija“. Budući da se otac nije nikako mogao aklimatizirati u Izraelu, obitelj se vratila u Zagreb, gdje je živjela njegova mama, omama Milka. Dobio je posao u banci, u kojoj je prije iseljenja radio, našao mali stan i povukao obitelj u drugoj polovici 1960č godine. Snaje se upisao u II. gimnaziju u Križanićevoj ulici (bilo je jo veoma teško, jer je tek morala naučiti hrvatski jezik i polagati neke ispite da nadoknadi razliku u nastavnom programu, nio lijepo su je primili. Bila im jeegzotična. Nakon godinu dana se

²⁶³ In memoriam Alfred PAL: Jutarnji list, Zagreb 11.8.2011.

²⁶⁴ Z. MILO, Im Satellitenstaat Kroatien, str. 209.

²⁶⁵ Mario. KIRIN GROSSBERGER, Prošlost koja opominje. 263-171; U. J. DOMAŠ; glasovi A.a.O., str. 264.

²⁶⁶ S. GOLDSTEIN; 1941: Godina koja se vraća, str. 497.

²⁶⁷ Sonja je rođena u Zagrebu, 1.11.1945. kao Sonja Rahel Keršner (ime Rahel je dobila po majci njezinog djeca Abrahama). Majka Flora (Fegi) rođena Friedmann i otac Oto Keršner. Njezini su roditelji s njom krenuli u Izral 1950. Sonja MAKEK, BAR SELA (KERŠNER), Povijest moje obitelji. U. J. DOMAŠ; glasovi, str. 181-190.

potpuno uklopila u zagrebačku sredini, pa je pomalo se čežnja za Izraelom smanjila, prema nije nikad posve nestala. Premda roditelji nisu bilireligozni, u kupačici se uvijek njegovala tradicija paljenja svijeće na erev šabat i slavili su se svi blagdani. Majka je umrla 1986., a tata 1990. Godine, oboje od srčanog udara.²⁶⁸

Sonjin drugi suprug, Dan Dragutin BAR SELA, i njegovi su roditelji put u Izrael izabrali zbog straha za egzistenciju u komunističkoj Jugoslaviji. „Mi nikada nismo bili cionisti, a ni naše židovstvo nije bilo osobito naglašeno, osim time što smo bili proganjani.“ Prodali su lijepu kuću, prodali ili poklonili najveći dio stvari, spakirali kovčee i 22.6.1949. ukrkali se u vlak za Rijeku i zatim na maleni teretni brod „Radnik“. Točno na dvadeseti Danov rođendan stigli u luku Haifu. Prilikom dolaska u Izrael i prve registracije kao novi stanovnici dobili su i nova židovska imena. Otac je postao David, majka Ester, a sin Dan. Odmah nakon prijave za iseljenje u Izrael počeli su stizati računi iz Jugoslavije: računi za školovanje (idako je to već odavno bilo plaćeno), naknade za zdravstvene službe i razne pristojbe i nameti. Morali su se odreći jugoslavenskog državljanstva i tako postali nezaštićeni pred zakonom i bespravni pred raznim ustanovama. Dan sumnja da su jugoslavenske vlasti točno znale i procjenile koliko je obitelji donijeli prodaja kuće. Za put im je na kraju ostalo prošvercanih 440 američkih dolara. No, oni su računali da tatin brat, Paul, koji je već prije bio iselio u Izrael, dobio od Danove obitelji veću svotu novca za polovicu vlasništva u obiteljskoj kući (7000 Lira Sterling). No, Paul nije bio bogat – uložio je sve novce u banku, pa ih je „pojela“ enormna inflacija, koja je zadesila mladu državu Izrael nakon osnutka. Paul nije čak ni uspio kupiti stan svojoj četveročlanoj obitelji, pa su oni i dalje stanovali u malom krovnom dvosobnom stanu u ulici Masada u Haifi. Nakon trodnevne kvarantene novi su useljenici prebačeni u prihvatni logor, hebrejski Beit Olim, koji je bio podignut na pješčanim dnama na mjestu imenom Bet Lid, koje se nalazi na raskrižju ceste Haifa – Tel Aviv i Natania. Prihvatni logor imao nekoliko limenih baraka, koje su tamo ostale iz vremena engleskog mandata i koje su služile kao magazini, uredi, kuhinje i praonice. Useljenici – Olim hadaim – stanovali su u šatorima, postavljenim u urednim redovima uzduž i poprijeko cijelog logora, s osam željeznih uskih kreveta u svako m šatoru i s tankom strunjačom na tim krevetima.

---

²⁶⁸ S.- MAKEK, Povijest moje obitelji. 181-190. Sonja je nakon mature, u 19. Ogdni, otišla u London radi usavršavanja engleskog jezika. Radila je kao AU PARI kod židovske obitelji. Nakon godinu dana vratila se u Zagreb i upisala se na ekonomski fakultet. Nakon prve godine studija otišla je u Frankfurt na Maini da nauči njemački. Radila je skoro 2 godine u American Expressu, a navečer pohađala tečaj u školi Berlitz. Po povratku u Zagreb zaposlila se kao inokorespondent za engleski i njemački i nastavila studij uz rad te stekla dičlomu ekonomista. 1974. Godine udala se, a 1977. Godine rodila sina. 1990. Ostala je udova, a 1999. Ponovno se udala. Čitovo to vrijeme nastavila je njegovati hebrejski jezik, radila kao izvršna tajnica au Židovskoj općini i počela podučavati odrasle hebrejski jezik. Kad je otišla u prijevremenu mirovinu, postala je i stalni sudski tumač za hebrejski jezik i prevedla dvije knjige poznatih izraelskih autora na hrvatski jezik. Dobar niz godina bila je i atletska sudac i usdjelovala u domaćim i međunarodnim mitizima, na amaterskoj razini.

Razlog koji ne treba podcjenjivati, jest činjenica da je Palestina/Izrael od 1945. godine na dalje među malobrojnim zemljama, u koju su Židovi i u poslijeratnim godinama, sve do osnivanja države Izrael mogli useliti, makar s poteškoćama i ilegalno, i uz protivljenje ondašnjih cionističkih, ali i ultraortodoksnih krugova. Druge zemlje Svijeta su i dalje - unatoč saznanjima o dimenzijama Holokausta - svoje granice čvrsto zatvorile prema židovskim imigrantima.²⁶⁹

---

²⁶⁹ U razdoblju 1946-1950. god. Australija je primila 12.000 židovskih DPs, Argentina (1949-1950.) njih 8000, Brazil (1945-1951.) 2500. U Palestinu ušlo je 1945-1948. 120.000 židovskih DPs, mahom iz Istočne Europe. Iako je nova izraelska država vapila za doseljenicima, radnom snagom i stručnjacima, kako ultraortodoksni tako ni cionistički krugovi nisu odstupali od svojih kriterija: Bolesnici, poglavito oni s TBC-om, kao ni ortodoksni Židovi s mnogobrojnom djecom nisu bili željeni useljenici. Traženi su bili mladi, radno sposobni i kvalificirani ljudi: TUMPOLD JURI Astrid, „Skim off the Cream“. Auswanderung von Oesterreich nach Australien 1947-1978. Graz 2008, str. 28. - Doron RABINOVIĆ; Die Suche nach dem Ausweg. Die Organisation von Flucht und Rettung 1938-1941, str. 99, 100.- O putevima jugoslavenskih Židova za Palestinu v. M. RISTOVIĆ, *U potrazi za utočištem. Jugoslavenski Jevreji u bekstvu od Holokausta 1941-1945.*, 74, 165-168, 232 i passim.

IV.2. Repatrijacija stranaca - repatrijacija iz Jugoslavije u inozemstvo

Za strane državljane – ratne zarobljenike i civilne deportirce je Savezno ministarstvo socijalne politike osnovalo prihvatne logore u Beogradu i Zemunu. Njih su smjestili po nacionalnoj pripadnosti – a djelomično su morali biti „pomešani“. Sovjetski državljani nalaze se u dve zgrade i o njima se pored naših vlasti stara i sovjetska vojna misija. Englezi i Amerikanci su se najprije smjestili u zgradi engleske ambasade, kasnije su dobili vilu na Avalskom drumu. Francuzi imaju zaseban smještaj, ali hrane se zajedno s Amerikancima i Sovjetima. Njihova repatrijacija vri se avionskim putem Za sve strane se posebno dobro skrbi, u nastojanju da oni nakon povratka u svoju zemlju „Jugoslaviju čine u dobroj uspomeni.“²⁷⁰

---

²⁷⁰ HR HDA, Osobni arhiv R. Supek, kutija 29, „Naš glas“, br. 15 od 1.7.1945. , str. 5.

IV.3. Austrijski i njemački Židovi - povratak u domovinu

Fond "Zemaljske komisije za repatrijaciju Narodne Republike Hrvatske" iznenađuje podacima o stranim Židovima, bivšim izbjeglicama od nacista, koji su preživjeli ustaški progoni na samome teritoriju NDH, a da nisu pobjegli niti u Drugu zonu pod talijanskom upravom, niti na anektirane predjele Italije.²⁷¹

Nakon sloma NDH i nacionalsocijalističkog režima, javili su se Komisiji za repatrijaciju u Zagrebu.²⁷² Strani se Židovi u dokumentima spomenutog fonda vode kao „žrtve fašizma“, „emigranti koji su morali bježati pred Hitlerovim terorom“.²⁷³ Autorica ih je identificirala kao članove obitelji stranih židovskih izbjeglica stradalih u jednom od ustaških logora ili kao žrtve deportacija „na Istok“, ili čije su sudbine ostale nerasjašnjene.²⁷⁴

Jedna od njih je Austrijanka Karolina Raab (rođena Holg, rođena 24.9.1901.g. u Beču, vlasnica repatrijacijske izkaznice „J-A- 01277785“, koja je vraćena u Beč zajedno sa svojim maloljetnim sinom Herbertom (rođen 28.4.1929. u Beču, repatrijacijska iskaznica br. J-A-0127778). U svojoj molbi za repatrijaciju upućenoj iz Daruvara Narodnom odboru općine Daruvar dne.14.2.1946. Karolina Raab je navela da je ona i njezin sin „...kao austrijski državljani....1939. godine proganjani (...) od Hitlerovskog režima. Dva puta pokušali smo preći granice, ali su nas uvijek uhvatili i zatvorili te opet vratili natrag. Konačno nam je treći put uspjelo ....preko Maribora . stigli (smo) u Zagreb, gdje smo se sastali sa mojim mužem, Ernst(om) Raabom, koji je već prije morao pobjeći. 1. februara 1940. godine internirani smo u Daruvaru. 5. augusta 1941. godine uhapsili su nas i još sa 102 osobe otpremili u logor Gospć. 1. septembra iste godine odjelili su nas ženske sa djecom i otpremili u logor Jastrebarsko. 15. istog mjeseca otpremili su nas dalje u Bosnu, Kruščice, a od tamo u Lobargrad. Moj je muž sa ostalima otpremljen je u logor Jasenovac, gdje je poginuo 1942. godin. Nakon dva mjeseca boravka u logoru, ja i moj sin bili smo iz logora pušteni kroz moju majku, koja je za nas radila da nas se pusti. Nakon toga došli smo opet u Daruvar, gdje smo bili opet izvrgnuti raznim opasnostima, hapšenjima i.t.d. Naš je život bio uvijek između logora i slobode. Konačno smo

²⁷¹ HR HDA, ZKRH, fond 1522, kutije 1-14 i „Očevidnik repatriranih osoba“ (5 knjiga)

²⁷² HR HDA, kutija 3, br. 554/1947.

²⁷³ HR HDA, kut.2, br.. 841 od 27.12.1945; br. 77 od 14.2.1946.

²⁷⁴ Anna Maria GRUENFELDER, Von der Shoa eingeholt. Auslaendische juedische Fluechtlinge in Jugoslawien 1933/1938-1945. Wien 2013. (Privitak 15 popisa).

dočekali oslobođenje po N.O.V. Poslije nove opsade morali smo bježati u šumu i tamo se sakrivati. Stvari koje nismo mogli sakriti, kada smo se vratili bile su nam uništene po ustašama. Tako smo zbog okupatora morali pretrpjeti mnogo gorkih dana, kao i svi drugi. Moj sin pohađja nižu realnu gimnaziju u Daruvaru. Molim da bi mi se moja molba čim prije uvažila, jer sam kraj muža izgubila još 14 bližih rođaka, te bih htjela da kada se kući povratimo, da nadjem na životu moga oca koji je 72 godine star i da uredim stvari koje me spadaju, te možemo otpočeti nov život. „Brat joj se vratio iz Šangaja, kamao je orao 1939. Pobjeći.²⁷⁵.- Reakcija Narodnog odbora na ovu biografiju bila je napomena „da je ona i njezin sin za vrijeme okupacije bila dobrog vladanja i ispravnog držanja, te da se nije ogriješila o interese NOB-a, zbog čega „nema zapreke izselenja ...iz Daruvara u Beč...“.²⁷⁶

Karolina Raab uspjela je ishodovati otpust iz koncentracijskog logora za žene za sebe i za svojeg maloljetnog sina, koji je s njom boravio u Loborgradu, „dokazom arijskog podrijetla“. Goldstein Albina, bivša internirana na prisilnom boravku u Fužinama (1939-1940), deklarirala se također „Arijevkom“, koja je živjela u mješovitom braku sa Simonom Goldsteinom iz Fužina su; pred talijanskom okupacijom pobjegli i završili u Brčkom. Simon Goldstein je jedan od 236 stranih Židova u Brčkom, koji je s više od 200 domaćih Židova u prosincu 1941. godine ubijeni na obali Save kod Brčkog (za odmazdu za navodni napad partizana na Brčko), repatrirana je preko Jesenica u lipnju 1947.²⁷⁷

Gradišćanka Anna Blau iz Rechnitza, pripadnica jedne od najznačajnijih predratnih židovskih zajednica austrijske pokrajina Gradišća, također je repatrirana 1947. godine. Ona je bila protjerana od nacističkih vlasti neposredno nakon pripojenja Austrije Njemačkom Reichu, pobjegla je u Hrvatsku, te se 1941. godine sklonila kod svoje kćeri Terezije Rechnicer iz Retfale, Vladimira Nazora 32. Njezin sin, Terezin brat, bio je primoran 1939. godine pobjeći u Šangaj, a vratio se u Austriju početkom 1947. godine. Zato i majka se želi vratiti u Austriju, te joj je čak vraćeno austrijsko državljanstvo. Nije izvjesno da li je ona supruga Leona Blaua, rodom također iz Rechnitza, a koji je nestao u Jugoslaviji. Anni Roemer-Blau (rođ. 27.10.1896. u Beču, nastanjena u Beču, Wien VI, Wallgasse ; „kitnjičarka“/modistica, boravila je od 1938. godine kao „emigrantica“ u Dubrovniku. Godine 1943. zajedno s većinom Židova nastanjenih

²⁷⁵ O egzilu u Šangaju i o repatrijaciji tamošnjih Židova v. Herta EMBACHER; Illusionsloser Neubeginn... 127.

²⁷⁶ HR HDA, ZKRH, kutija 2, br. 2, 57-1945 od 4.4.1946.

²⁷⁷ HR HDA, ZKRH, kutija 5, br. 376/1947 od 26.6.1947; kutija 3, br. 391 od 14.7.1946.

u Dalmaciji, na otocima i u Primorju, odvedena je u talijanski logor Kampor. Nakon raspuštanja Kampora (uslijed kapitulacije Italije 8.9.1943.) vratila se u Dubrovnik - nije odala, pod kojim je uvjetima uspjela preživjeti njemačku okupaciju Dalmacije, ili se dala evakuirati u Južnu Italiju, odnosno u egipatski El Shatt. Dne. 4. svibnja 1945. zaputila se s dozvolom Gradskog odbora Dubrovnik u Zagreb radi repatrijacije u Austriju. Upućena je na smještaj u hotel „Palace“, a 6.4.1946. poslana s iskaznicom za repatrirce preko Jesenica u Austriju. Prema NOP-u se odnosila „kao simpatizerka“.²⁷⁸

Akademski slikar Franz (ili Hans) Gassebner (r. 7.3.1902. u Blaubeurenu, Wuerttember), repatriran preko pograničnog prijelaza kod Maribora, 24.1.1946. Njemačku, kao „austrijski emigrant“, preživio je također u Dubrovniku“, došao je 1940. sa drugim antifašističkim emigrantima na konfinaciju u Stubičke Toplice“; boravio je ondje sedam mjeseci, zatim je premješten - u svibnju 1941. - u Fojnicu kod Kiseljaka. Od početka 1941. godine do prosinca 1943. g. boravio je u Zatonu Malome kod Dubrovnika. Zbog dolaska njemačkih okupatora sakrivao se u Ljubaču, općina Orašac. Da je bio „izbjeglica i žrtva fašističkog terora“²⁷⁹ – „šifra pod kojom su se vodili i Židovi - i da mu zato treba odobriti povratak kući, potvrdio je Odjel unutrašnjih poslova Grada Dubrovnika 9.1.1946. Štabu za repatrijaciju ratnih zarobljenika i interniraca u Zagrebu, Palmotićeve 5.²⁸⁰ Franz (ili Hans) Gassebner, „...emigrant iz Stubičke Toplice“, repatriran u siječnju 1946.²⁸¹

Činjenica da je za njega izabran prijelaz kod Maribora, odatle je prešao u sovjetsku okupacijsku zonu Austrije, govori u prilog pretpostavci da je surađivao s partizanima - jer takve bi repatrirce britanska okupacijska vlast u Koruškoj smatrala „partizanima“ i vratila natrag u Jugoslaviju.²⁸² Naime, osobe, za koje su Britanci mogli saznati ili posumnjati da su pristupili partizanima NOB-a, komisija nije poslala u Jesenice²⁸³, nego u Suboticu da bi se repatrirale preko Madžarske, kako nipošto ne bi pale u ruke Britancima. Iz Madžarske bi prešle u sovjetsku okupacijsku zonu.²⁸⁴ Također i za Wegnera Waltera iz Berlina komisija za repatrijaciju u

²⁷⁸ HR HDA, ZKRH, kutija 2, br. 229/1946..

²⁷⁹ Kotar Virovitica je imao skrbiti za „623 porodica fašističkog terora“: Zapisnik konferencije Pročelnika socijalnih odjela narodnih odbora, 9./10.10.1945. HR HDA, MSS, kutija 8, br. 6568 od 30.7.1945. godine, str. 3

²⁸⁰ HR HDA, ZKRH, kutija 2, br. 866/1947 od 24.1.1946

²⁸¹ HR HDA, ZKRH, kut. 2, br. 866 od 24.1.1946.

²⁸² HR HDA, ZKRH, kutija 4, br. 260/47 od 10.5.1947.

²⁸³ HR HDA, ZKRH, knjiga 14 i 15, „Očevidnik“ - popis repatriraca

²⁸⁴ HDA, ZKRH, kutija 3, br. 538 od 7.12.1946.

Ljubljani procijenila je da se „*ne može poslati preko engleske zone, bio je u partizanskoj vojsci od 27.6.1944. do 17.12.1945. (sic!) Tada je bio demobiliziran, no na vlastitu želju ostao je u Jugoslavenskoj mornarici. Repatrijaciju u Berlin zatražio je tek, kad je obolio.*”²⁸⁵

Građevinski inženjer Johann Glas (repatrijacijska iskaznica br. 1244329, r. 25.6.1900 u Minihofu, Gradišće; nastanjen s obitelji u Wien, Fechtergasse 19; majka i brat ostali su živjeti u Minihofu, otac je stanovao u Beču. Imao je bečku putovnicu od 23.8.1938. godine; deklarirao se „polužidovom“, iako je kršteni katolik supruga Emma (rođena Zimsner, r. 1902 u Gradišću), bila je pokrštena Židovka. Johann je za vrijeme svoje emigracije u Jugoslaviji, od ožujka 1944. surađivao s N.O.P., što su mu potvrdili jedan kapetan i jedan član NOV. Kad ga je od rujna i u listopadu 1944. tražio Gestapo, sakrivala ga je partizanska jedinica pod izmišljenim prezimenom na periferiji Splita. S njim je bila njegova supruga Emma Glas (., Židovka, ali pokrštena katolikinja), i njihov sin Peter (r. 1936. godine). O njima je Gradski odbor Splita napomenuo da su „...od 1938. godine kao emigranti živjeli povučeni u Splitu, da su bili *“ispravni i sa svima u dobrim odnosima”*, no da su se prema N.O.P.-u odnosili „*pasivni*“. Oni su repatriirani krajem 1946. godine preko Jesenica.

Prema stranim Židovima, kandidatima za repatrijaciju, jugoslavenske su se vlasti odnosili s obzirom i poštovanjem zbog toga što su kao „antifašisti“ pobjegli iz nacističke Austrije. Poštovanje, obzir i uljudnost dolazi do izražaja u preporukama za prihvatilište odnosno za Baze za repatrijaciju: *S obzirom što se radi o emigrantima od progona, biti im u svakom pogledu pri ruci!* ²⁸⁶ Obzir prema „antifašističkim emigrantima“ - takav uljudeni ton nije bio uobičajan u komunikaciji s „domaćim ljudima“, kao što su to iskusili citirani svjedoci vremena.²⁸⁷

Sefardska obitelji u Doboju, Levi, s ocem postolarom, koji je po tržnicama i buvljim pijacama otkupljivao stare cipele da bi ih preuredio i negovara i ponovno dao u prodaju, živjela je veoma skromno, sksoro pa siromašno. Svako jutro prije škola djeca bi na tržnici prodavala mljeko i sve što je obitelji uspjela uzgajati na poljima i u štali. Prije rata imali su zidanu kuću Čardakliju s „Avlijom“ No 1957. Godine sreska uprava je donijela rješenje da se obitelj mora iseliti iz

²⁸⁵ HR HDA, ZKRH, kutija 3, br. 538 od 7.12.1946.

²⁸⁶ HR HDA, ZKRH, kutija 2, br. 785 od 8.12.1945. Maria Kaltenbrunner, Preporuka Prihvatilišta Bazi za repatriiranje iz Jesenica 8.2.1945.

²⁸⁷ Z. MILO; Im Satellitenstaat Kroatien. 248.- S. GOLDSTEIN; 1941: Godina koja se vraća. 446. B. POLIĆ, Na pragu budućnosti. 7 i passim.

kuće, jer se kuća više ne uklpala u „novu urbanu shemu grada“. Poslije 1945. Oni su bili jedina židovska obitelji u Doboju: Do 1941. Godine Dobroj je imao više od tisuću dvjesto Židova i sinagogu: Posebno su se isticale obitelji Pesah (Albert i Jozef), koja se bavila trgovinom, ali je uvijek darivala siromašne i sirotinji su davali hranu na dug. Obitelj Jozefa se iselila u Argentinu, a Albertova obitelj u Izrael, gdje se se braća prvi put susretla nakon mnogo vremena šezdesetih godina 20. St. U Doboju je prije Holokausta živjela i obitelj Ellazar, zatim obitelj Perero, iz koje potjee poznati rabi te boitelji albahari, svećenski, Vrhovnik, Danon, Griz i mnoge druge. Blankina obitelj je držao do svojeg sefardskog podrijetla, govorila kod kuće Ladino, održavala sve propise. Prvi susreti blankini sa židovskom mladžei počinju 1960. U Malom Zatonu blizu Dubrovniku. Tada je prvi put od židovske aktivistkinje Mirjam Steiner, učiteljice, „madriha“, i od Radovana Milanova Ramba saznala za Teodora Herzla, Bena Guriona, Goldu Meir. Od tada je išla na ljetovanja, koja su se nastavljala na Braču, u Sutivanu. Tada je već imala 20 godina i počela raditi u PBS banci u Doboju. „Iz tog razloga pamtim kako je mamam otišla u Beograd da regulira svoju mirovinu i prolazeći gradskim ulicama u izlogu jedne zlatarnice ugledala briljantne naušnice svoje pokojne majke Ester te srebrni pribor za jelo s ugraviranim monogramom koje je nono Mošo donio iz Beča u Dobj prije početka Drugoga svjetskog rata.“²⁸⁸

---

²⁸⁸ B. LEVI, u J. DOMAŠ; Glasovi....str. 102 U tijeku razgovora, „kako sjećanja naviru“, Blanka Levi priča i o svom ocu, čija je obitelj stradala u Holokaustu. On je rođen 1905. U Klokotnici nedaleko od Doboja, njeogv otac Salomon imalo je prenočište, han; otac, Blankin djeda je rano umro, tako da je otac morao kao 14-godišnjak preuzeti brigu o obitelji s 11-ero djece. Pomagao mu je u tome stric Mošo, koji je 1941. Ubijen kao antifašist. Od 11-ero djece samo je dvoje preživjelo Holokaust. Svi su ostali ubijeni, zajedno s nonom Blankom ubijeni u Jasenovcu. Iz rata se vratila tatina sestra Sara Klajnštajn Montiljo s nećakinjom Nadom Levi Čuk. One su preživjeli u El Shatu. Blankin otac je u veljači 1941. (!) bježeći od ustaše lomio led na zaleđenoj bosni kako bi se sklonio kod svojih školskih prijatelja, poznatih dobojskih begova Smailbegovića, Nurije, Edhema i Nusreta, tri brata koja su ga čuvala koa najrođenijeg. Tata im je za uzvrat pomagao na poljima, u jutarnjim satima dok ga netko od mještana nije prokazao. On i braća Smailbegović morali su se dati u bijeg. Poslije je otac prebačen u Kožuhe gdje je dobrotom i pomoći seljana dočekaio i oslobođenje 1945. Blankina majka Berta živjela je do 1941. U Sarajevu. Rođena je 1913.g.kao 15.dijete Esterine i Mošea Elazara, trgovca žitaricama i kvaom Godine 1941. Je bankrotirao i nedugo poslije umro u sarajevskoj bolnici. Blanka čuva damastne ubruse, suvenir sa jednog od djedinih putovanja do Beča i Budimpešte. Na početku rata je uz pomoć prijatelja uspjela pobjeći u Mostar, zatim na Hvar, dospjela je u logor u Kampor. Nakon kapitulacije Italije pobjegla je u partizane, s njima je bila u Lici, na Kkordunu, Baniji te u Topuskom, gdje je radila u stacionaru kao medicinska sestra.. Nakon rata je s ocem ponovno živjela u Doboju. Kad je iz Sarajeva došla u Dobj, dopremila je prije udaje čitav vagon stvari, među ostalim lijepo pokućstvo od orahovine, koje su poslije prodali spremajući se iseliti u Palestinu. No odlazak je spriječilo rođenje Blanke. Otac Mihael umro je 1979., u miholjsko ljto. Blanka tada još nije bila udana. No, jednog dana je stiglo iz Šibenika došlo pismo Blanki, „u kojem me gospoin Moni Levi i njegova supruga obavještavaju da su u splitskoj Židovskoj općini upoznali uglednu židovsku obitelj iz Šibenika, majku, dvije kćeri i sina Boru, kandidata za ženidbu. Tako su počeli između Bora Levi i Blanke telefonski razgovori, pa naposljetku su se vjenčali. Blanka je rodila tri kćerke. Lea je diplomirala na Građevinskom fakultetu i radi na doktoratu u Stockholmu; Tamara je pri kraju studija za menedžment na bečkom Lauder Institutu. Lebijevi su u Šibeniku jedina židovska obitelj. Svi su u njoj ponosni što su Šibenčani zaslužni za razbijanje arapske opse Jeruzalema 1948. I tako doprinijeli stvaranju Države Izrael. Naime, Britanci su Židovima zabranili nabaviti oružja za obranu svojih naselja. Šibenčani su ilegalno dopremili oružje, koje je stiglo iz tadašnje Čehoslovačke u Šibenik. Unajmili

IV.4. Jugoslavija - pomoć pri nasilnoj repatrijaciji: Transit židovskih emigranata kroz Jugoslaviju

Zapadni su saveznici repatrijaciju raseljenih osoba (Displaced Persons, DP) provodili na bazi slobodne odluke potencijalnih repatriiraca - što je u poslijeratnoj pravnoj kulturi bila pravna stećevina, posljedica deportacija i (nasilnih) preseljenja, iseljenja, programa „etničkog čišćenja“ provedenih od zločinačkih režima. Potencijalni repatriirci dobivali su mogućnost u demokratskom razgovoru, a ne u „istragama“ očitovati se o svojim planovima i birati, žele li biti repatriirani ili dobiti trajno prebivalište u zemlji njihova izbora, žele li iz straha od represalija novi identitet. Opravdan razlog za takve mjere podostrožnosti je već postojao, jer iz Sovjetskog saveza i drugih zemalja pod njegovim utjecajem prodirale su glasine o kaznenim i osvetničkim mjerama zbog navodne „kolaboracije“ bivših prisilnih radnika i ratnih zarobljenika repatriiranih u njihove istočnoeuropske domovine. Međunarodna organizacija za izbjeglice (International Refugees' Organization, IRO) osnovana 1947. godine u okvirima Organizacije ujedinjenih naroda (OUN), izradila je načela i pravila za ophođenje s izbjeglicama i raseljenim osobama, nadahnutim maksimalnim razumijevanjem za ratne traume (prema tome se obavijesni razgovori službenika IRO-a s potencijalnim repatriircima nisu vodili kao „istrage“, nego kao informativno-savjetodavni kontakti). Načela IRO-a izravno su ušli u odredbe Međunarodne konvencije o izbjeglicama iz 1951.godine²⁸⁹ Predstavnici SSR-a, Poljske, Ukrajine i Bjelarusu su se u Ujedinjenim narodima oštro suprotstavljali načelu dobrovoljnosti i beskompromisno zatražili obavezno vraćanje njihovih građana, bez posredovanja ili sudjelovanja međunarodnih humanitarnih udruga. Također i Jugoslavija se u UN-u zalagala za obaveznu repatrijaciju - ali za osobe osumnjičene zbog ratnih zločina počinjenih na jugoslavenskom tjeritoriju. Za sve ostale jugoslavenske građane u inozemstvu Jugoslavija je propisala rok od četiri mjeseca za donošenje odluke - čemu su se Rusija, Ukrajina, Bjelarus i Poljska žuštro suprotstavljale.

---

su talijanski brod „Nora“, na kojem je ukrvano i skriveno oružje za Izrael od britanske kontrole. Upravo to oružje koje je stiglo iz Šibenika omogućilo je izraelskim brobenim jedinicama u okolici Jeruzalema slom arapske opsade i dopremu hrane. O tom događaju svjedoči i ploča na bivšem šibenskom kinu „Odeon“ koju je podignulo u znak zahvalnosti veleposlanstvo Države Izrael u RH. B. LEVI; U: J. DOMAŠ; Glasovi.... 103, 104. O krijumčarenju oružja v. M. REŽEK. Mateja, Jugoslovansko-Izraelsko tajno sodelovanje v senci prve Arasko-Izraelske vojne in spora s informbirojem (1948-1953). ACTA HISTRIAE • 21 • 2013 • 4, str. 825-838.

²⁸⁹Konvencija i Protokol o statusu izbjeglica (28. lipnja)1951. [konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. godine - Refworld](http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?...y). www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?...y. Ari JOSKOWITZ ukazuje na uzor pravila IRO-a za ophođenje s izbjeglicama koja bi mogla danas poslužiti kao uzor za rješavanje problema s novim emigrantima, u kojima službenici nerijetko pokazuju žalostan manjak senzibiliteta. JOSKOWITZ Ari, Es braucht eine neue Fluechtlingsorganisation. U: Der Standard, Wien, 11.8.2015. www.derstandard.at/Kommentar der anderen.

Jugoslavija jer u unutarnje zakonodavstvo ugradila načelo dobrovoljnosti - ograničen odredbama da je rok za podnošenje zahtjeva za repatrijacijom nije smio prekoračiti četiri mjeseca (od datuma „Poziva“ dne. 28.4.1945.godine), i da će odbijanje repatrijacije povlačiti za sobom gubitak jugoslavenskog državljanstva. Međutim, pod pritiskom realnih mogućnosti, Jugoslavija je ipak morala produžavati rok repatrijacije, najprije do kraja 1947. godine, zatim na početak 1949. godine, jer su se i poslije 1947. godine vraćali pojedinci. Početkom ožujka 1949. Jugoslavija je proglasila „Službeni završetak repatrijacije“. I poslije toga proglasa komisija je utvrdila da „... još uvijek dolaze iz inostranstva repatirci raznog karaktera“ - što je trebalo značiti da su se među povratnicima otkrivali „neprijateljski elementi“. Zato je komisija 14.3.1949. izdala naredbu zagrebačkoj policiji, čiji su djelatnici sačinjavali stražu u prihvatilištu u Zagrebu, „...da se nitko ne smije odbiti, no da se sigurnosne mjere u prihvatilištu moraju podignuti na najvišu razinu,....“. „Niti jedan registrirani korisnik Prihvatilišta ne smije udaljiti iz Baze, kako ne bi došlo u kontakt s građanstvom.... Straže se upozoravaju da ne smiju primiti nenajavljene posjetnike zatočenika. Nitko ne smije ući na područje areala bez posebne dozvole: To vrijedi podjednako za rodbinu zatočenika, kao i za strance, za stranke, službene posjete i privatne goste ili rođake. Straže moraju ... odbiti primiti od posjetitelja e darove namijenjene zatočenicima (sic!) - hranu, cigarete i sl. - i sve pakete, pisma i sl. predati upravi“, kako bi se osujetilo kruženje ceduljica s informacijama i sl.²⁹⁰

Zagrebom i Jugoslavijom su tih godina prolazili transporti repatiraca za Mađarsku, Rumunjsku, Sovjetski Savez. Sve su ove transporte pratili oružani oficiri sovjetske tajne službe, tajnih službi dotičnih zemalja. Na putovanju kroz Jugoslaviju pridružili su im se oficire UDBE. Nemalen broj putnika tih transporata nosili su nosili su prepoznatljivo židovska prezimena. Mađarski su transporti ulazili u Jugoslaviju iz Italije: Obrazloženje za to pružaju transportni popisi u fondu Zemaljske komisije za repatrijaciju: Doista se radilo o mađarskima Židovima.²⁹¹ Kako je vidljivo iz kratkih biografija dodanih pojedinačnim transportnim popisima, mađarski su putnici bili 1944. od njemačkog okupatora i pripadnika Strijeljastih križeva protjerani ili deportirani iz svoje zemlje, neki od njih odvedeni iz mađarskih zatvora Šopron, Sombathely i Koermend na prisilni rad u bombardirane njemačke gradove Kassel,

²⁹⁰ HR HDA, ZKRH, kutija 78, br. 78 od 14.3.1949.

²⁹¹ Repatrijacijski popisi HR HDA, ZKRH/1522, kutija 4: br. 348/47 i 353/47 od 14.6.1947.

Muenster, Braunschweig i dr.²⁹² Neki su ostali kao prisilni radnici u Madžarskoj. U Koesszegu–Normaforasu–Steyerhazsu–Mavu – radilo je više od 500 Židova pored neutvrđenog broja prisilnih radnika iz više nacija, da bi konačno otpremljeni u logore za istrebljenje.²⁹³ Protovin Điula (r. 1910.) bio je u Madžarskoj regrutiran u „Židovski bataljon“ i poslan na rusku bojišnicu. U siječnju 1945. uspio je dezertirati i stići u Italiju, te je tražio svoju suprugu Julijanu (r. 1919.), koja je pak 1944. godine odvedena u Aušvic. Nakon oslobođenja Aušvica Julijana je dospjela UNRR-inu (prijašnju američku) bolnicu u Milanu, u koju je bio upućen od američke okupacijske vlasti u Njemačkoj i Điula. Par je repatriran iz Subotice.²⁹⁴ Nakon oslobođenja iz nacističkih logora, američka okupacijska vlast u Njemačkoj uputio je više najteže izmučenih bivših zatočenika u svoje poljske bolnice u Italiji (za najveći broj njih spominje se da su bili u američkom lazaretu u Milanu), odatle su upućeni na obavezno repatriranje.²⁹⁵

Lazar Udovički, preživjeli španjolski borac, internirac u Francuskoj, a nakon oslobođenja Francuske dodijeljen Jugoslavenskom poslanstvu u Parizu za obavještajne poslove i za repatrijaciju, smatrao je da se komunisti iz Madžarske, Rumunjske i Bugarske ne bi mogli poslati natrag u svoje zemlje podrijetla u tranzitu kroz Jugoslavije, jer su državljani tih zemalja bili su do 1945. godine neprijatelji Jugoslavije.²⁹⁶

Neki transportni popisi govore o „Palestincima“ iz istočnoeuropskih zemalja: Dne. 26.siječnja 1946 stigao je iz Čehoslovačke „kontingent bivših zatočenika nacističkih koncentracijskih logora“, koji će se „repatriirati“ u njihovu domovinu²⁹⁷.

Dokumenti vezani uz poljske Transporte²⁹⁸ govore o sudjelovanju poljsko-židovske organizacije iseljavanja poljskih Židova, „Brichah“ („Bricha“, „Briha“). osnovana još prije Drugoga svjetskog rata, u cilju mladim Židovima organizirati bijeg iz Poljske u Palestinu. Poslijeratni

²⁹² HR HDA, ZKRZ, Fasz. 356, dok. 25258, Elaborat „Madžari i Nijemci u raznim logorima, masovne deportacije, mučenje, prisilni rad i ubojstva (naslov „Madžari i Nijemci“ odnosi se na madžarske i njemačke odgovorne, čije je izručenje Jugoslavija zahtijevala od njihovih država.). također: HR HDA, ZKRK, Z-2978, ZM 22/45, Fasz. 56

²⁹³ HR HDA, ZKRK, kutija br.56, Z-2978; Z-2982, kutije 60 i 61: Izjava bivšeg prisilnog radnika, odvjetnika Dr. Wolfa Stjepana iz logora Koesszeg, str. 3. u Z-2978, kutiji 56.

²⁹⁴ HR HDA, ZKRH, kutija 4, br. 348/47

²⁹⁵ Daljnji podaci o prisilnim repatrijacima u Rumunjsku i Madžarsku: HR HDA, ZKRH, kutija 2., br. 768/1945 od 27.11.1945., br. 842 od 7.1.1946., 851 (12.1.1945.), 836 (4.1.1946), 837 (5.1.1946.), 840 (5.1.1946.); kutija br. 3, 274 (23.4.1946.), kutija 4, br. 501/47 od 6.8.1947. i br. 531/1947 od 16.8.1947.

²⁹⁶ L. UDOVIČKI, Španija moje mladosti. str. 191-195.

²⁹⁷ ibid. kutija 2, br. 870, 871, 880 sve od 26. siječnja 1946.

²⁹⁸ HR HDA, ZKRH, kutija 2, br. 176 od 18.3. i kutija 3, br. 24/1946 od 22.5.1946.

masovni egzodus odvijao se uz prešutnu suglasnost poljskih i sovjetskih vlasti, zbog otpora poljskog stanovništva povratu preživjelih Židova, i zbog buktanja antisemitizma u Poljskoj.²⁹⁹ Židovi iz Poljske bježe najprije u savezničke logore za raseljene osobe, da bi iz njih krenuli na egzodus prema Palestini. Izbjegavajući britanske okupacijske zone u Njemačkoj i Austriji, morali su prijeći Alpe u Tirolu prema Italiji. Opet, kao i 1938. godine krenuli su zbijegovi preko alpskih perivoja, slabo opremljeni, neiskusni u planinarenju i nedorasli štrapacama takvih puteva. No, za razliku od 1938. godine, seljaci tirolskih sela i Alpske karaule pružali su im pomoć i utočište, dok je žandarmerija po selima „okrenula pogled“, prepuštajući ih bez obveznih kontrola i legitimiranja.³⁰⁰

Italija, u kojoj je britanska okupacijska vlast strogo kontrolirala puteve prema jadranskim lukama, nastojala izaći na kraj s britanskim pritiskom da osnuje kvalitetnu priobalnu stražu, no zbog svoje vlastite ratom uništene privrede nije mogla niti zadržavati židovske zbijegove u lukama, niti ih zbrinjavati u unutrašnjosti. Kako su Britanci pritislili i francuske okupacijske vlasti u Austriji i Njemačkoj, zbijegovi nisu se više čak ni mogli vratiti u njemačke logore, tako da je Italija zbijegove odmah po ulasku u zemlju „preusmjerila“ z Italije prema Jugoslaviji.³⁰¹ Transporti židovskih izbjeglica koji bi stizali u Jugoslaviju kroz austrijsku sovjetski okupacijsku zonu odnosno iz pravca Mađarska, Jugoslavija je „poput vrućeg krumpira“ što prije upućivala prema talijanskoj granici:³⁰².. Italija je uputila službeni prosvjed Jugoslaviji zbog židovskih tranzita kroz jugoslavenskog teritorija.

Židovi repatrirani u Rumunjsku³⁰³ zbog antisemitizma u ali i zbog loše gospodarske situacije - u Rumunjskoj je zavladao glad, a vlada je diskriminirala Židove i pri dodjeli hrane - ponovno su se dali u bijeg: Godine 1946 i 1947. krenuli su masovni zbijegovi iz Rumunjske prema

²⁹⁹ KRAJEWSKI Stanisław, *History of Polish Jews, Postwar Years, from 1944 to the Present: Polin. 1000 Year History of Polish Jews* (eds. Barbra Kirshenblatt-Gimblett and Antony Polonsky), Museum of the History of Polish Jews, Warsaw 2014. Chapter “Postwar Years, from 1944 to the Present,” by Stanislaw Krajewski, pp. 351-401.

³⁰⁰ Harald WAITZBAUER; Ueber die Berge - dem Gelobten Land entgegen. Die „Judenflucht“ ueber den Krimmler Tauern vor 60 Jahren als Teil des grossen juedische Egzodus aus Osteuropa nach Palaestina U: www.alpinepeacecrossing.org/o/103.pdf.

³⁰¹ Maria Gabriela ENARDU; La' aliyah bet nella politica estera italiana 1945-1948 . Atti del IV convegno 1993, U: Italia iudaica 514-532 1993.Ovjde 521. Također D. RABINOVIĆI, Die Suche nach dem Ausweg. Die Organisation von Flucht und Rettung 1938-1941. U. A. HAGEN und J NITTENBERG (Hg.). Flucht in die Freiheit, str. 99.128.Ovdje str. 117, 118.

³⁰² HR HDA, ZKRH, kutija 2, br. 870, 871, 880 sve od 26. siječnja 1946. Kontingent bivših zatočenika nacističkih logora iz Čehoslovačke, koji je 26.1.1946. stigao u Zagreb.

³⁰³ Popisi rumunjskih građana sa židovskim prezimena: HDA, ZKRH, kutije 2, 3.

Zapadu – ca. 30.000 stiglo je u Austriju, gdje su doživjeli istu sudbinu kao u njihovoj domovini: Organizacija za pomoć *United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)*³⁰⁴ tada je već bila raspuštena; njezina nasljednica, *International Refugee Organisation (IRO)* nije priznala Židovima pravo na opskrbu i pomoć; niti Savezna vlada u Austriji niti saveznička okupacijska vlast nisu željele preuzeti skrb za njih. Udruga *American Jewish Joint Distribution Comitee (AJDC)* odbijala je odgovornost za za rumunjske Židove zato što su bježali iz gospodarskih, a ne iz cionističkih razloga. Tek s liberalizacijom ulaznih režima u SAD, Kanadi i Australiji, rumunjski su Židovi - u ograničenom broju, uglavnom radno sposobni mlađi, neoženjeni muškarci - dobili su vize, dok su ortodoksni Židovi, s malobronim obiteljima, ali i bolesni, manje obrazovani izbjeglice ostali vegetirati u poslijeratnoj Austriji.³⁰⁵

Bilo je pokušajeva bijega iz tih transporata: poljski emigrant Hajm (Chaim) Feld (rođen 1924. godine u Żesùvu u Poljskoj), stigao je 17.3.1946. transportom iz Italije, upućen od Štaba za repatrijaciju u Ljubljani, u Prihvatnu postaju u Zagreb radi repatrijacije u Poljsku; tada je već bilo poznato da je prije prijašnje registracije u Zagrebu pobjegao. Zato je poslan OZNI za Hrvatsku. On nije slutio da ga UDBA prati. No ipak je dodan jednome transportu koji je išao preko Beograda dne. 18.3.1946.³⁰⁶ Kad se ponovno pojavio, i kad je Komanda prihvatilište utvrdila da je on već jednom bio registriran, predali su ga OZNI za Hrvatsku.³⁰⁷ Njegovo je ime naknadno dodano popisu od 12 osoba (svih židovskih prezimena) Poljaka predviđenih za registriranje (naknadni upis zato što je upisan pisaćim strojem na kopiji popisa).³⁰⁸

Zagrebačko prihvatilište registriralo je tijekom 1946. godine slijedeće transporte „Palestinaca“:

³⁰⁴ UNRRA osnovana je 29. studenog 1943. 44 nacije ratificirale su osnivačku povelju i doprinosile financiranju. SAD, koje su davale najveće financijske doprinose, imenovale su i sva tri direktora tijekom rada ove udruge, a sjedište se nalazilo u Washingtonu. Jedan od glavnih zadataka u Europi bilo je zbrinjavanje i organiziranje povratka DP i izbjeglica sve do trenutka kad se stanovništvo oslobođenih zemalja može skrbiti za sebe samoga, kad krene gospodarska aktivnost, proizvodnja i promet vitalno nužnih potrepština i svim tim zemljama.¹⁵³ U glavnom stožeru savezničkih snaga (Supreme Headquarters, Allied Expeditionary Force, SHAEF, kojem je UNRRA bila podređena, 1943. godine osnovan je zaseban odjel za DP pod nazivom „*Displaced Persons Section*“.¹⁵⁴ S.KNOPP; *Erinnern – Berichten – Bewahren*. 36.

³⁰⁵ Sandra KNOPP, *Erinnern – Berichten – Bewahren. Displaced Persons schildern ihre Situation in Österreich und Deutschland 1945-1947. Eine Inhaltsanalyse der DP-Zeitungen „Landsberger Lager-Cajtung“, „Nazi-Opfer/Der KZ-Häftling“ und „D.P. Express“*. Diplomarbeit Universitaet Wien 2013. S. 33-35.

³⁰⁶ HR HDA, ZKRHKutija 2, br. 174/46 od 17.3.1946. i br. 176 od 18.3.1946.

³⁰⁷ *ibid.*, br. 174 od 17.3.1946.

³⁰⁸ br. 176 od 18.3. i kutija 3, br. 24/1946 od 22.5.1946.

U veljači 1946: 9., 12., 13., 14. i 15.³⁰⁹, zatim 23.2.1946.³¹⁰

20.3.1946 - 40 osoba³¹¹

22.3.1946. - 35 putnika³¹²;

23.3.1946. - 44 osoba³¹³

26.3.1946. - 43 osoba³¹⁴

28.3.1946. - 42 osobe³¹⁵

29.3.1946. - 53 osobe³¹⁶

30.3.1946. - 45 osoba³¹⁷

1. travnja 1946.- 124 osobe³¹⁸;

3.4.1946. - 98 osoba³¹⁹

4.4.1946. - 53 osobe³²⁰

6.4.1946. - 52 osobe³²¹

8.4.1946. - 48 osoba³²²

10.4.1946. - 40 osoba³²³

11.4.1946. - 47 osoba³²⁴

12.4.1946. - 66 osoba³²⁵

između 22. i 30.4.

od 3.5.-18.6.1946., i to iz Zagreba prema Divači³²⁶, te iz Ljubljane za Trst.³²⁷

---

³⁰⁹ br. 65, 69, 72, 74, 78, 81, 85, 88, 90, 93, 105.

³¹⁰ kutija 3, br. 253 od 14.4.1946.

³¹¹ kutija 2, br. 182/946;

³¹² br. 186/1946

³¹³ br. 188/1946/1946.

³¹⁴ br. 196/1946

³¹⁵ br. 198/1946.

³¹⁶ br. 207/1946.

³¹⁷ br. 212/1946

³¹⁸ br. 216/1946.

³¹⁹ br. 223/1946.

³²⁰ br. 224/1946.

³²¹ br. 230/1946.

³²² br. 231/1946.

³²³ br. 237/1946.

³²⁴ br. 242/1946.

³²⁵ br. 248/1946.

³²⁶ ibid. kutija 4, br. 110/47 od 7.3.1947.

³²⁷ ibid. kutija 3, br. 262 (19.4.), 267 (20.4.1946.), 270 (22.4.), 282 (28.4.), 283 i 287 (30.4.1946.), 294 (3.5.), 295 (4.5.), 308 (14.5.) 309 (13.4.), 323 i 324(22.5.), 365 (18.6.).

Na proputovanju kroz Jugoslaviju zbijegovi su također morali biti primljeni u Baze za repatrijaciju odnosno u prihvatilišta - na registraciju i na obavijesne razgovore. Zagrebačko prihvatilište se dokazalo neprimjerenim takvim kontingentima ljudi, pa ih prostorno nisu uspjeli smjestiti u raspoložive barake. Kako je za jedan dan najavljen transport sa 600 Židova- „Palestinaca“, Jugoslavenska Armija morala je odstupiti svoje barake na zagrebačkom Zelengaju - pet posve ispravnih zdanja i jednu poljsku kuhinju.³²⁸ Službenih dokumenata o nastavku puta ovih zbijegova u Hrvatskom Državnom arhivu nema dokumenata - nema ih ni u Splitu, niti u Rijeci (gdje je zbog razaranja luke i lučkih postrojenja od strane Wehrmachta dne. 3. svibnja 1945. Bakar morao poslužiti kao provizorna putnička luka.³²⁹

Jugoslavija je diplomatski zaobilazila izravnu dozvolu za tranzit Alijinih transporta kroz svoj teritoriji, dopustivši tranzitna putovanja za „prekomorske zemlje“. Komisija za repatrijaciju vidljivo se trudila „prebaciti vrući krumpir nekome drugom“, u tom slučaju Italiji: Međutim, prijelazi jugoslavenske granice kod Divače u Italiji nisu u svakom slučaju uspjeli; vlakovi bi se vratili u Jugoslaviju da bi poslan na put prema Madžarskoj.³³⁰

---

³²⁸ HDA-HR, ZKRH, kutija 3 br. 330 - Obavijest Zemaljskoj komisiji za repatrijaciju iz Prihvatilišta u Zagrebu u ime Komande pozadine II. Jugoslavenske Armije, 25.5.1946.godine.

³²⁹ Državni arhiv Rijeka (HR-DARI), Uprava pomorske oblasti Sjeverni Jadran 1948-1949., s. 8.249; Pomorsko poglavarstvo Sušak 1945-1952, sin. 8250; ign. 8.229 (A.5.3), Lučka kapetanija Rijeka 1945-1968 Lučka kapetanija Bakar - Očevidnik 1945./1946. godine. Mladenka Ivanković je upozorila na to da su organizatori Alije luku Bakar za ukrca zbijegova koristili zato, što su htjeli izbjegavati blizinu Britanskog konzulata (tada u Splitu) i drugih službenih predstavništava Velike Britanije: M. IVANKOVIĆ, Jevreji Jugoslavije. 303.

³³⁰ Sedam generala izraelskog Glavnog stožera bili su Austrijanci rodom, dvojicu imali su tiješne veze s Jugoslavijom: Ari RATH, Von Wien nach Palaestina. Ein ruhmreiches, unbeachtetes Epos. U: „Flucht in die Freiheit“. Angelika Hagen und Joanna Nittenberg (Hg.): Flucht in die Freiheit. Österreichische Juden in Palästina und Israel. S. 155-190. Zamjenik Šefa Glavnog stožera Izraelski vojske Chaim Bar-Levi, rođen je 1924 u Beču kao Heini Brozlawsky. Obitelj se 1929. godine iz poslovnih razloga u Zagreb. Godine 1939 tada 15-godišnji Heini odlazi kao cionist u Palestinu. Uključio se u Haganu, gdje je stekao vojnu edukaciju. Kao mladi časnik sudjelovao je u smjelim vojnim operacijama protiv Britanaca, za spas ilegalnih useljenika, preživjelih zatočenika koncentracijskih logora ie britische Armee teil. Do listopadskog rata 1937 vodio je ministarstvo trgovine i industrije. Tada ga Golda Meir i Moše Dayan pozovu natrag u vojsku. Sa svojim prijateljem, šefom Glavnog stožera, Davidom („Dado“) Elazarom, rodom iz Sarajeva, komunicirao je na srpskom jeziku. stabschef David („Dado“). Djelovao je na Golanskoj uzvisini i na Sinainu. A. RATH, na nav. mj. 157-159.

IV.5. Repatrijacija neprijateljskih ratnih zarobljenika

Neprijateljski ratni zarobljenici, koji su u svibnju 1945. godine zajedno s pobjedonosnim partisanima napustili bojišnice, ostali su očevicima u sjećanju kao turobni, iscrpljeni ostaci arogantnih, dotjeranih njemačkih vojnika 1941. godine. Zeev Milo je pratio kolonu, koja se kretala prema Zagrebu³³¹. Prema jugoslavenskim službenim navodima 15.028 njemačkih zarobljenika umrlo je u jugoslavenskim logorima. Neslužbene procjene kreću se između 60 i 80 tisuća, koliko ih je navodno u jugoslavenskim logorima ubijeno, pogubljeno ili podleglo neishranjenosti, iscrpljenosti i bolestima.³³² Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije izdao je dne. 8. studenog 1941. naredbu za strogo poštivanje međunarodnog ratnog prava o vojnim zarobljenicima, uz prijetnju smrtnom kaznom za kršitelje. Bivši general NOV Vladimir Velebit imao je saznanja da je bilo kršenja³³³ - veliko odstupanje službenih podataka o procjenama zahtijeva sustavno istraživanje; koliko se nađe materijala u fondu „Zemaljske komisije za repatrijaciju“³³⁴, - a oskudne informacije u fondu „Zemaljske komisije za repatrijaciju“ mogle bi dati iskrivljenu sliku o tretmanu ratnih zarobljenika: nalaz, naime, morao bi glasiti da su se vlasti u odnosu na strane ratne zarobljenike držale tada važeće Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima iz 1931. godine: tj. brinule su o primjerenom ishrani, odjeći i obući, te su ratne zarobljenike raspoređivale na rad u socijalnim ustanovama u Zagrebu, ali i u Rijeci, za otklanjanje ruševina lučkih postrojbi i zgradi, što ih je Wehrmacht 3. svibnja 1945., prije povlačenja temeljito razorio.³³⁵ Tretman ratnih zarobljenika Osovinskih vojski bio je strog, ali korektan. Jugoslavija se vidljivo trudila da Saveznici steknu dojam kako Jugoslavija poštuje međunarodne konvencije. Međutim, vlasti su vodile računa i o tome da su u Njemačkom Wehrmachtu Slaveni bili tretirani kao „manje vrijedni“, „niži po rangu“:

³³¹ Z. MILO; Im Satellitenstaat Kroatien. 239.

³³² M. GRAHEK RAVANIĆ; Izručenja i sudbine, na nav. mj. 702

³³³ Vladimir VELEBIT; Tajne i zamke Drugog svjetskog rata. Zagreb 2000, str. 185-191.

³³⁴ U Dubrovniku su pripadnici 32. Plave divizije i Jaegerbataillon bili smješteni u derutne hotele „Imperial“ i „Exzelsior“, da bi u rujnu 1945. bili prebačen u Trogir, u logor pod nadležnošću Vojne oblasti Splita: Blanka MATKOVIĆ; Prihvatilište za repatrirece u Dubrovniku (srpan-rujan 1945.) Anali Dubrovnik 51/2 (2013): 675-728 Dubrovnik, br. [PDF pdf \(334 KB\)](#), hrcak.srce.hr/file/153879

³³⁵ HR-DARI, „ Gradski narodni odbor (JU 6) ; v. o tome Ante GIRON, Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu. Rijeka 2004, 423. - VUKUŠIĆ Sara, [Njemački ratni zarobljenici](#) Standard života njemačkih ratnih zarobljenika korištenih u društveno korisnom radu u Rijeci u .... reakcija na aktivnosti antifašističkih snaga. Partizanski pokret .

Zarobljeni Gradišćanski Hrvati i Lužički Sorbi repatrirani su u lipnju 1947. mimo reda, iako se isu odazvali pozivu da dezertiraju iz Wehrmachta i priključi NOV.³³⁶

U Jugoslaviji ostali su i ratni zarobljenici Saveznizčlkih vojski, zarobljenih od Njemaca i ostavljeni kad su se Nijemci povlačili. Početkom lipnja 1945. stigao je u Ljubljano šef francuske vojne misije u Jugoslaviji, Genral Pegrone, u posjet Štabu za repatrijaciju političkih interniraca i ratnih zarobljenika. Tanjugu je izjavio da je „*veoma zahvalan na bratskoj pažnji, koju naše vlasti pokazuju francuskim internircima i ratnim zarobljenicima u Sloveniji*“. Uvjerio je jugoslavensku stranu u francusku pomoć pri repatrijaciju jugoslavenskih ratnih zarobljenika preostalih u Francuskoj, o kojima je brinula Jugoslavenska vojna misija u Parizu, a da je do sada već otišla iz Francuske dva transporta za Jugoslaviju.³³⁷ Podjednako Francuska kao i Jugoslavija držala se reciprocnosti.

U Francuskoj su se preživjele komunističke brigade (koje su iz cijele Europe, pa i iz Jugoslavije) odlazile u pomoć španjolskim Republikancima, a nakon poraza pobjegle u Francusku.³³⁸ Francuska ih je zbog ilegalnog prijelaza granice odmah internirala, a „Vichyjeva vlada“ ih je izručila njemačkoj okupaciji, pa su završili u Dachauu i Buchenwaldu. Oni koji su uspjeli izmaknuti i uključiti se u francuski pokret otpora, javili su se nakon oslobođenja Francuske Jugoslavenskom komitetu u Francuskoj: Jedan od njih je bio kasniji jugoslavenski diplomat Lazar Udovički: U Arasu je dočekaio ulazak Saveznika i zatim repatrijaciju – no, ona se otegnula. Zato se stavio na raspolaganje Jugoslavenskom veleposlanstvu u Parizu, te je

³³⁶ HR HDA, ZKRH, br. 326.Otsjek za notarnje zadeve, Maribor.

³³⁷ HR HDA, Osobni arhiv R. Supe, kutija 29, časopis „Naš glas“ br. 9 od 5.6.1945., str. 3.

³³⁸ Nach drei Jahren blutigen Bürgerkriegs mußten die Republikaner vor der militärischen Übermacht Francos kapitulieren. Den Ausschlag sollte die Sowjetunion geben, indem sie Anfang des Jahres 1939 ihre ohnehin begrenzte Unterstützung einstellte. Auch die Freiwilligen der Internationalen Brigaden wurden bereits Ende 1938 aus Spanien verabschiedet. Bei einem feierlichen Akt erinnerte die Kommunistenführerin Dolores Ibárruri an deren Einsatz: "Sie gaben uns allen ihre Jugend oder Reife, ihr Wissen und ihre Erfahrungen, ihr Blut und ihr Leben, ihre Hoffnung und Wünsche (...), und von uns verlangten sie nichts. Das heißt doch: sie wollten einen Platz im Kampfe, sie wünschten sich die Ehre, für uns zu sterben".⁽¹⁵⁾ Den Abzug der Internationalen Brigaden ab September 1938 überwachte auf Beschluß des Völkerbunds der finnische General Jalander. Jedoch verweigerte die französische Regierung die freie Einreise aus Spanien, so daß viele Soldaten und flüchtende Bürger beim Übertritt über die Nordgrenze sofort in Internierungslagern festgesetzt wurden. Nach der deutschen Besetzung Frankreichs 1940 wurden Inhaftierte auch in die Konzentrationslager Dachau und Auschwitz deportiert. <http://www.dhm.de/archiv/magazine/spanien/Chronologie%20des%20KriegesTab.htm>
O jugoslavenskim dobrovoljcima v. Muzej istorije Jugoslavije - Mmuseo de historia de Yugoslavia jugoslovenski dobrovoljci u Španskom građanskom ratu 1936 – 1939.Arhivski materijal, svedočenja, sećanja u čast španskih boraca/Homenaje a los brigadistas yugoslavos.Los voluntarios yugoslavos en la Guerra Civil 1936 – 1939.Documentación de archivo, testimonios, memorias .Belgrado 2006
http://www.nasajugoslavija.org/doc/esp_b.pdf.

dodijeljen Obavještajnom centru poslanstva, kao službenik za suzbijanje aktivnosti neprijatelja nove Jugoslavije, prvenstveno monarhista i četničkih krugova. U Parizu je postojao kružok oficira bivše vojske Kraljevine Jugoslavije, koji se nisu željeli vratiti u komunističku Jugoslaviju.³³⁹ Lazar Udovički je sa svojim pretpostavljenim, majorom Vojom Šobajićem, radio na repatrijaciji komunisti iz Mađarske, Rumunjske i Bugarske avionom poslanstva, preko Jugoslavije, u njihove zemlje, jer državljani tih zemalja bili su do 1945. godine neprijatelji Jugoslavije, pa se nisu usudili na svoju ruku proputovati Jugoslavijom. Udovički nije morao sačekati kolektivnu i organiziranu repatrijaciju, već se u listopadu 1945. vratio u Jugoslaviju po dužosti, jer je bio dodijeljen Veljku Vlahoviću, tadašnjem pomoćniku ministru unutarnjih poslova (kasnijem veleposlaniku Jugoslavije u Moskvi 1948 godine).³⁴⁰ Također se na svoju ruku vratila Tajnica Jugoslavenskog komiteta u Parizu, Dr. Anka Matić³⁴¹, koja je doktorirala u Parizu s disertacijom „Education et société“.

---

³³⁹ Knjiga Lazara UDOVIČKOG nalazi se u kutiji 33 Osobnog arhiva R. Supek, HR HDA, fond 1780: Lazar UDOVIČKI; Španija moje mladosti. Pismoj mojoj deci. Beograd 1997, str. 191.

³⁴⁰ L. UDOVIČKI, Španija moje mladosti. str. 191-195.

³⁴¹ Dr. Anka (Ankica) Matić, članica KPJ, studirala je 1938-1941 u Parizu. Poslije rata predavala je kao Sveučilišna profesorica defektologinja i socijalna psihologinja. Umrula 2004. godine u 94. godini života, duboko ožalošćena raspadom Jugoslavije: <http://www.audiofotoarhiv.com/gosti%20sajta/AnkaMatic.html> i [pdf \(2 MB\)](#) hrcak.srce.hr/file/158191 autor: SO SLUHOM.

IV.6. Repatriranje jugoslavenskih građana osumnjičenih zbog ratnih zločina i izručenje Jugoslaviji stranaca zbog ratnih zločina

Odlučnost Jugoslavije da jugoslavenskom - „narodnom“ - sudstvu privede sve one pripadnike okupatorskih vojski koji su ratovali na teritoriju Jugoslavije, više od 17.000, i zato - hotimčno ili nehotimično - sudjelovali u ratnim zločinima, nije urodila plodom: U razdoblju od 1945. do 1952. Jugoslavija je potpisala (ratificirala) oko dvadeset ugovora vezanih uz ophođenje s osobama osumnjičenih zbog ratnih zločina i supotpisala Statut Međunarodnog suda pravde). Pravni temelji za jugoslavenske inicijative pružile su odluke Konferencije u Moskvi, prema kojima su vojna lica svih ranogva za „zverstva, masakre i pogubljenja“ trebala biti izručena zemlji gdje su počinili zločine zbog kojih ih se osumnjiči. *„Mi te zločince ne tražimo radi strasti da ih kaznimo, radi samog izvršenja kazne, tražimo ih zbog pravde, zbog toga da ne truju zrak slobodnih naroda, zbog toga da za svakoga tko u buduće bude smišljao da nekažnjeno ubija djecu, siluje žene i pali seljačke kuće - postoji strašna opomena prošlosti, da zna da ga niko neće ni štititi ni sakriti,* izjavio je nadležni predstavnik Jugoslavije, Dr. Sloven Smodlak, u Savjetodavnom vijeću Glavnog stožera savezničke vojske. Zapadni saveznici su implementiranje tih odredbi sputavali, onemogućavali, zbog nepovjerenja prema komunističkim sudovima.

ZAKLJUČAK: Nepotpuni proces

Jugoslavija je repatrijaciju svojih žrtava rata iz inozemstva provodila selektivno, pridržavajući si pravo slijediti svoj - neizrečen, ali prepoznatljiv - interes zaustaviti „nepoželjne elemente“, neprijatelje naroda, tj. neprijatelje komunističkog poretka. I jugoslavenske Židove Zemaljska komisija za repatrijaciju podvrgnula takvim političkim interesima.. Bez obzira na Holokaust i na kolektivni progon Židova, bez obzira na traume preživjelih zbog toga, oni su stradali u „čišćenju“. No, s druge strane, Jugoslavija se trudila repatrirati i Židove, omogućavala ih povratak u svoju sredinu i u svoj prijašnji stil života, doprinijela uspješnoj integraciji - pojedinih Židova. Međutim, Jugoslavija nije iskazivala pijetet i potrebni obzir prema specifičnim uvjetima progona Židova, prema njihovim patnjama i traumama preživjelih Židovi nisu nastavljali živjeti u jugoslavenskom društvu od 1945. godine na dalje kao Židovi, premda je nekima bila priznata zasluga za doprinos pobjedi Oslobođilačkog rata. Doprinos ih, međutim, nije zaštitio od posljedica gotovo paranoičnog straha (svojestvenog svim komunističkim režimima) i lova na (umišljene) neprijatelje. Na Golom otoku i u Dachauškim procesima stradali su i jugoslavenski Židovi. Židovi, ma koliko uspješno reintegrirani u jugoslavensko društvo od 1945. godine na dalje, ostali su u njemu „Displaced Persons“.

Doprinos Jugoslavije za evakuaciju istočnoeuropskih Židova pred novim antisemitskim izgredima, iako su masovni tranziti kroz jugoslavenski teritorij ugrožavali jugoslavenski vanjskopolitički interes „igrati na sve strane“, tj. održavati dobre odnose sa Sovjetskim savezom i sa Zapadom. Na neki način Jugoslavija je ipak igrala i malo „macchiavellistički“, „poslavši vrući krumpir brže-bolje“ preko granice, u također ratom oštećenu Italiju.

Sve u svemu je Jugoslavija repatrijacijom jugoslavenskih građana, a poglavito pomoć austrijskim i njemačkim Židovima vratiti se u svoju domovinu (u koju su se zacijelo vratili s očekivanjem dobiti satisfakciju u vidu povrata imovine, da bi ubrzo bili stubokom deziluzionirani) dobila „prolaznu ocjenu“ iz ispita humanosti i pravičnosti.

ARHIVSKA GRADA

1. Hrvatski Državni arhiv, Zagreb

DRŽAVNI SEKRETARIJAT ZA UNUTARNJE POSLOVE (D.S.U.P., fond 299 – prije Ministarstvo unutarnjih poslova NRH). 1945-1959., 1.545

SLUŽBA DRŽAVNE SIGURNOSTI RSUP-a , 1.543

UPRAVA ZA ISELJENIČKU SLUŽBU Ministarstva rada NRH, fond br.1114 (1946-1952)., 1.527.

REPUBLIČKI SAVJET ZA NARODNO ZDRAVLJE I SOCIJALNU POLITIKU- Uprava za iseljeničku službu Ministarstva socijalnog staranja NRH, fond br. 1115 (1951-1952, 1956-1958).

ODSJEK ZA ISELJENIČKU SLUŽBU Savjeta za socijalnu zaštitu NRH, fond br. 1608, 1946-1963

ZEMALJSKA KOMISIJA ZA REPATRIJACIJU (ZKRH), fond br. 1522, 16 kutija, 10 knjiga, 1.473

REPUBLIČKI SEKRETARIJAT ZA PRAVOSUDNE POSLOVE 1953-1965, Pravni odjel, Odsjek za poslove međunarodne pomoći ; Međunarodna pravna pomoć 1953-1960, fond br. 1984, kutije 184-187).

MINISTARSTVA ZDRAVSTVA I UDRUGE NDH, (MZU NDH), fond 226, kutija 15

MINISTARSTVA UNUTARNJIH POSLOVA NDH (MUP NDH), fond 223.

OKRUŽNI NARODNI ODBOR ZAGREB (1945-1947/1948), fond 34

OSNOVNI ARHIV RUDI SUPEK, fond 1780, kutije 29-34

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE (SI-ARS)

SI-ARS, fond 1931. Republiški sekretarijat za notranje zadeve Socijalističke Republike Slovenije - Služba državne varnosti (SDV), fasc. 7: Spisek obsojenih oseb nad katerimi je bila izvršena smrtna kazen v času 1945 do 31.12.1952. (vidi i popis internetskih podataka!)

POPIS SEKUNDARNE LITERATURE

- ALBRICH Thomas, Exodus durch Oesterreich. Die juedischen Fluechtlinge 1945-1948. Innsbruck 1987. und ders. Asylland wider Willen. Die Problematik der Displaced Persons in Oesterreich 1945-1948. in: Bischof, Guenter/Leidenfrost Josef (Hrsg.): Die Bevormundete Nation. Oesterreich und die Alliierten 1945-1949. S.217-244 (Innsbruck 1987).
- BECKERMANN Ruth, Unzugehoerig. Oesterreicher und Juden nach 1945. und Juden nach 1945. Wien 1989.
- BETHKE Carl, Das Frauen- und Kinderkonzentrationslager Loborgrad in Kroatien (1941-1942). U: Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941-1945, 1945-1951. Zbornikradova. Hrvatski institut za povijest (Izd), Zagreb 2010, 57-74
- BETHKE Carl, (K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-juedischer Beziehungsgeschichte in Kroatien.Od Zusammenleben zum Holocaust, 1900–1950. Leipzig 2011.
- BLUMENWITZ Dieter, Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941-1946).Mednarodnopravna študija. Ljubljana-Celovec 2005 .Originaltitel: Dieter BLUMENWITZ; Okkupation und Revolution in Slowenien (1941-1946). Eine voelkerrechtliche Untersuchung (Studien zu Politik und Verwaltung, Bd. 81, Wien 2005, 122-125.
- BRATANIĆ; El Shatt 2009.
- CATTARUZZA Marina, Italia e il confine orientale 1866-2006. Bologna 2007
- COLIĆ Mladenko , *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu*, Beograd 1988.
- DIZDAR Zdravko, 3Stradanja Hrvata u II. svjetskom ratu i neposredno nakon njega”, *Crkva*
- FLAKER Aleksandar, Autotopografija 1924-1946. Zagreb 2009.
- GEIGER Vladimir, Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i u poraću ČSP, br. 3., 693.-722. (2010)
- GIRON Ante, Giron, A., *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004.
- GOLDSTEIN Ivo, Solidarnost i pomoć Židovima u Hrvatskoj. U: *Radovi -Zavod za hrvatsku povijest*. br..34-35-36, 242, 243.
- GOLDSTEIN Ivo, Zagreb 1941-1945. Zagreb 2009.
- GOLDSTEIN Slavko, 1941: Godina koja se ponavlja. 2. izdanje Zagreb 2007
- GRAHEK RAVANČIĆ; „Narod će im suditi“. *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944-1947*. Zagreb. 2013
- Martina GRAHEK RAVANIĆ; Propaganda i tisak o djelovanju Zemaljske komisije za ratne zločine. In: Zbornik radova, S.91-114, S.101,
- GRUENFELDER Anna Maria, U radni stroj Velikog Njemačkog Reicha. Prisilni radnici i radnice iz Jugoslavije 1938/1941-1945. Zagreb,2007.
- Anna Maria GRUENFELDER, Von der Shoah eingeholt. Auslaendische juedische Fluechtlinge in Jugoslawien 1933/1938-1945. Wien 2013.
- A. M. GRUENFELDER, Aufgeschobene Vernichtung. Juedische Emigration nach Jugoslawien 1933/1938-1945. U: Suedost-Forschungen. Bd. 71 Regensburg, 2012. STR. 233-284.

- HAGEN Angelika - Joanna NITTENBERG, Flucht in die Freiheit. Österreichische Juden in Palaestina und Israel. Hrsg. von Angelika Hagen und Joanna Nittenberg. Edition INW, Wien 2006.
- Brigitte HALBMAYR, Emigration - Flucht - Vertreibung. Migrationsbewegungen oesterreichischer Juedinnen un Juden nach Palaestina 1934-1948. u. : Flucht in die Freiheit. str. 29-98.
- IVANKOVIĆ Mladenka, Jevreji u Jugoslaviji. Beograd 2009.
- IVANKOVIĆ Mladenka, Spajanje obitelji.
- JAKOVINA Tvrtko, Treća strana. Hladnog rata. Zagreb, 2011.
- KARAKAŠ OBRADOV Marica, Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraču. Zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku, Zagreb, 2008.
- Marica KARAKAŠ OBRADOV; Emigracije talijanskog stanovništva s hrvatskog područja tijekom Drugog svjetskog rata i porač hrcak.srce.hr/file/165929 (Zagreb 2013);
- KNOPP Sandra, Erinnern - Berichten – Bewahren. Displaced Persons schildern ihre Situation in Österreich und Deutschland 1945-1947. Eine Inhaltsanalyse der DP-Zeitungen „Landsberger Lager-Cajtung“, „Nazi-Opfer/Der KZ-Häftling“ und „D.P. Express“. Diplomarbeit Universitaet Wien 2013.
- KÖSTNER Christina, *Alexander Sacher-Masoch im Exil*. U: Ch. KÖSTNER/K.VOIGT (Hg.), *Österreichisches Exil in Italien 1938–1945*, str. 200–210
- LEVENTAL Zdenko [Ein jüdisches Überlebensschicksal in Jugoslawien 1941-1947. Mit einer Dokumentation](#). Hrsg. von Erhard Roy Wiehn/Jacques Picard. Konstanz 1994. 288 Seiten.
- LOEWENBERG, Loewenberg, Frank, *Die Organisation der Eingliederungshilfe in Israel*, u publikaciji:
- MAKUC Dorica, Nostre ragazze vanno in Germania. La memoria slovena della deportazione femminile nel Goriziano. Talijanska verzija slovenskog izvornika: Primorska dekleta v Nemčijo gredo. Ljubljana 2005 - Gorizia 2008.
- MARIČIĆ Zvonko, Luka Spasa Vela Luka. Vela Luka 2004.
- MATAUŠIĆ Nataša, Katalog izložbe El Shatt : zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944. – 1946.) , 2007., 38]
- METELKO-ZGOMBIĆ Andreja, Slučajevi sukcesija države na državnom području Republike Hrvatske od 1918.do danas i njihov učinak na državljanstvo fizičkih osoba: [Rad Andreje Metelko -Zgombić, Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske - Diplomatska akademija, prosinac 1998.](#)
- MILO Zeev, Im Satellitenstaat Kroatien. Eine Odyssee des Ueberlebens 1941-1945. 2.izdanje, Klagenfurt 2010.
- NEMEC Gloria, NEMEC, Nell' esilio un altro inferno. storie del manicomio di Trieste. Intervju s Rosannom TURČINOVIĆ GIURICIN, u: La Voce del Popolo, Rijeka, 8. kolovoza 2015, str.25.
- PETRANOVIĆ Branko - Momčilo ZEČEVIĆ, Jugoslavija 1918.-1988. Tematska zbirka, Beograd 1988.
- PILSEL Drago, Argentinski roman. Zagreb 2013.
- PINTO Abram, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*. Sarajewo, 1987.

POLIĆ Branko, Imao sam sreću. Autobiografske zabilješke (1.11.1942-24.12.1945.) Zagreb 2006.

POLIĆ Branko, Pariz u srcu studenta. Autobiografske zabilješke (1948-1950). Zagreb 2008.

POLIĆ Branko, Na pragu budućnosti. Autobiografske zabilješke (...), Zagreb 2011.

PORTMANN Michael, Kommunistische Abrechnung mit Kriegsverbrechern, Kollaborateuren, "Volksfeinden" und "Verratern" in Jugoslawien während des Zweiten Weltkriegs und unmittelbar danach. Wien 2007

PORTMANN Michael, Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav

Territory during and after WWII (1943 - 1950)", *Tokovi istorije*, 1-2, Beograd 2004., 45.-74.

RABINOVIĆI Doron, Die Suche nach dem Ausweg. Die Organisation von Flucht und Rettung 1938-1941. U. A. HAGEN und J NITTENBERG (Hg.). Flucht in die Freiheit, str. 99.128.

RATH Ari, Von Wien nach Palaestina. Ein ruhmreiches, unbeachtetes Epos. U: „Flucht in die Freiheit“. Angelika Hagen und Joanna Nittenberg (Hg.): Flucht in die Freiheit. str. 155-190.

RISTOVIĆ Milan, *Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941*, Istorija XX veka 1 (1996), 21-43;

RISTOVIĆ Milan, *Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938-1941*, u publikaciji: Dahmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 191-216

ROCHLITZ Imre, *Accident of Fate. A personal account 1938-1945*. Waterloo 2011.

ROMANO Jaša, Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata.. Beograd 1980

SCHMIDT Amy K., Drugi svjetski rat na prostoru bivše Jugoslavije u dokumentima Državnog arhiva u Washingtonu (World War II Yugoslav Materials in the National Archives). U: Arhivski vjesnik god. 42 (1999), str. 289-352.

SCHREINER Paul, Spašeni u Zagrebu.

STEIN Harry Harry Stein, Gedenkstätte Buchenwald (Hrsg.): *Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945*, Begleitband zur ständigen historischen Ausstellung. Wallstein Verlag, Göttingen 1999, [ISBN 978-3-89244-222-6](https://www.isbn-international.org/view/title/978-3-89244-222-6).

STIEBER Gabriela, Fluechtlingswesen in Oesterreich unter besonderer Beruecksichtigung der Lager in der Steiermark und Kaernten. phi. Dis. 2.Bd. Graz 1994.

SUNDHAUSSEN Holm, Geschichte Südosteuropas als Migrationsgeschichte Eine Skizze, *Südost Forschungen* 65-66 (2006/2007), 422-477.

ŠUČUR Razvoj socijalne pomoći i socijalne skrbi u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata. Zagreb 2002.

ŠVOB Melita,b: Židovi Hrvatske i Izrael: Osvrt, *Migracijske teme* 13(1997), 4: 363-392

TOLENTINO Emilio, Emilio TOLENTINO, Fašistička okupacija Dubrovnika 1941-1945 i „rješavanje Židovskog pitanja“. U: Zbornik - Jevrejski historijski muzej Beograd, br. 1 (1971.), 201-208.

TUMPOLD JURI Astrid, „Skim off the Cream“. Auswanderung von Oesterreich nach Australien 1947-1978. Graz 2008.

UDOVIČKI Lazar, Špania moje mladosti. Pismo mojoj deci. Beograd 1997.

WILDER-OKLADEK F(riederike). , The Return Movement of Jews to Austria After the Second World War. With special consideration of the return from Israël. The Hague Martinus Nijhoff 1969.

ZANDEL Diego. I testimoni muti. Le foibe, l' esodo, i pregiudizi. Milano 2011.

INTERNET PODACI

AVNOJ: https://hr.wikisource.org/wiki/Odluka_II._zasjedanja_AVNOJ-a_o_izgradnji_Jugoslavije_

BAILER GALANDA Brigitte. Die Entstehung der Rückstellungs- und Entschädigungsgesetzgebung. Die Republik Österreich und das in der NS-Zeit entzogene Vermögen. (Historikerkommission Hg.). Wien 2002, str. 353-383.

BASIĆ PETAR i Mario KEVO, O problemu postojanja logora Jasenovac poslije 1945. g. u Radovi - Zavoda za hrvatsku povijest. vol. 30, Zagreb 1997. str. 300-307.

BILANDŽIĆ Dušan, Međunacionalni odnosi u Jugoslaviji u svjetlu različitih društveno-političkih sistema- Skica problema. U: Politička misao 1974.

[file:///D:/Moji_Dokumenti/Downloads/politicka_misao_1974_1_2_101_114%20\(1\).pdf](file:///D:/Moji_Dokumenti/Downloads/politicka_misao_1974_1_2_101_114%20(1).pdf)

BOSNAR Marijan, Bosnar, Rudi Supek i nacistički koncentracijski logor Buchenwald kroz arhivsko gradivo 153

Hrvatskog državnog arhiva. Arh. vjesn. 54(2011), str. 153-178

<https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/14e96a72b265ecf3?projector=1>

BRATANIĆ Marin, [Home](#) » [20. stoljeće](#) » [Drugi svjetski rat](#) » Izbjeglički logor El Shatt (7/7) – povratak zbjega i zaključak Izbjeglički logor El Shatt (7/7) – povratak zbjega i zaključak <http://povijest.net/izbjeglicki-logor-el-shatt-77-povratak-zbjega-i-zakljucak/>[Home](#) » [20. stoljeće](#) » [Drugi svjetski rat](#) » Izbjeglički logor El Shatt (7/7) – povratak zbjega i zaključak; feljton u sedam djelova; *Posted on 24/10/2012 by [Marin Karabatic](#) in [Drugi svjetski rat](#)*

DUKOVSKI Darko, Istarska enciklopedija: Istarska enciklopedija:

<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2182>

ENARDU Maria Grazia; La' aliyah bet nella politica estera italiana 1945-1948 . Atti del IV convegno 1993, U: Italia iudaica 514-532 1993. ,

ETSCHMANN Wolfgang, Luftkrieg und Luftabwehr während des Zweiten Weltkriegs im österreichischen Raum: <http://www.bundesheer.at/omz/ausgaben/artikel.php?id=378>

GROSS Jan T.: Polens Judenhass nach 1945.

<http://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article109560980/Polens-Judenhass-nach-1945.html>

GEIGER Vladimir, Ljudski gubici u Drugom svjetskom ratu i poračju. ČSP br. 3/2010, 693-722.: Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili "okupatori i njihovi pomagači. Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Časopis za suvremenu povijest (ČSP), br. 3/2011, 699-749. www.hrcak.srce.hr/file/11002.

GEIGER Vladimir, HEIMKEHR. Vladimir GEIGER. Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugog svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina. Scrinia scrinia slavonica 3 (2003), 521-547. V

GRAHEK RAVANČIĆ Martina, Izručenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim logorima u svibnju 1945.... ČSP, br. 2., 391.-416. (2009)

file:///D:/_Moji_Dokumenti/Downloads/grahek%20(1).pdf

[file:///D:/_Moji_Dokumenti/Downloads/grahek%20\(1\).pdf](file:///D:/_Moji_Dokumenti/Downloads/grahek%20(1).pdf) - [Izručenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim ...](#) hrcak.srce.hr/file/74034

IVANKOVIĆ Mladenka, Odlazak Jevrejskih Iztbeglica – Žrtava Holokausta Iz Evropskih Zemalja Za Palestinu Preko Teritorije Jugoslavije 1946-1947. Godine.

Www.Independent.Academia.Eu: Tokovi Istorije 3 (2006), 141-153.

IVANKOVIĆ Mladenka, Stav Vlasti Nove Jugoslavije O Rešavanju Problemarazdvojenih Porodica (1945-1952)1 *Hereticus*, 3-4/2007

JANDRIĆ Berislav,, Prijepori saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945– 1947.) U:

Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Jg. 38, H. 2, S. 373–716: Über

www.hrcak.srce.hr/file/11732.

KAERTNER LANDESMUSEUM, Klagefurt - www.landesarchiv.ktn.gv.at

KARABATIĆ Marin, Izbjeglički logor El Shatt. Hrvatski povijesni portal www.znaci.net.hr

KARAKAŠ OBRADOV Marica, Saveznička bombardiranja Srijema u Drugom svjetskom ratu. www.cpi.hr/download/links/.hr7334, 531–550

KARAKAŠ OBRADOV Marica; Prisilne migracije [prisilne migracije židovskog stanovništva na području ...](#)

<https://www.mysciencework.com/.../prisilne-migracije-zidovskog-stano> CCP 72 (2013.), str. 153–178

KONVENCIJA I PROTOKOL O STATUSU IZBJEGLICA, (28. lipnja)1951. [konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. godine - Refworld](#)

www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?...y.

KRAJEWSKI Stanisław, History of Polish Jews, Postwar Years, from 1944 to the Present: www.academia.edu.org

MATIĆ Dr. Anka, socijalna psihologinja. Umrla 2004. godine u 94. godini života, duboko ožalošćena raspadom Jugoslavije:

<http://www.audioifotoarhiv.com/gosti%20sajta/AnkaMatic.html> i [pdf \(2 MB\)](#)

hrcak.srce.hr/file/158191 autor: SO SLUHOM

MATKOVIĆ Blanka, Prihvatilište za repatirce u Dubrovniku (srpan-rujan1945.) Anali Dubrovnik 51/2 (2013): 675-728 Dubrovnik, br. [PDF\] pdf \(334 KB\)](#),

hrcak.srce.hr/file/153879

[PDF\] pdf \(334 KB\)](#), hrcak.srce.hr/file/153879

MEĐUNARODNI ODNOSI NOVE JUGOSLAVIJE: [PDF\]www.net/00001/138_72.pdf](#)

MOEST GM (sic!); Die Auswanderung aus Oesterreich nach Kanada: [Die Auswanderung aus Österreich nach Kanada 1945-1962](#)www.austria-canada.com/Paper2007.pdf

MOSKAUER Deklaration: Demokratiezentrum Wien: demokratiezentrum.org/.../moskauer-deklaration...

MUZEJ ISTORIJE JUGOSLAVIJE - MUSEO DE HISTORIA DE YUGOSLAVIA

jugoslovenski dobrovoljci u Španskom građanskom ratu 1936 – 1939. Arhivski materijal, svedočenja, sećanja
u čast španskih boraca/Homenaje a los brigadistas yugoslavos. Los voluntarios yugoslavos en la Guerra Civil

1936 – 1939. Documentación de archivo, testimonios, memorias .Belgrado 2006

http://www.nasajugoslavija.org/doc/esp_b.pdf

NJAVRO Boris, Vila Šeherezada.. „Dubrovački list“, 7.11.2012. www.dulist.hr/vila_sheherazada/24878

OBSHESTVO REMESLENOVO I ZEMLEDELCHESKOVO TROUDA"/THE SOCIETY FOR HANDICRAFTS AND AGRICULTURAL WORK ,ORT; <http://dpcamps.ort.org/about-us/>.

POGROM U KIELCU: <http://www.hagalil.com/archiv/98/07/kielce.htm> Noch immer keine Klarheit: Pogrom von Kielce ist auch nach 52 Jahren ungeklärt:

<http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/politik/polen-und-seine-juden-1550345.html>

REŽEK Mateja, Jugoslovansko-Izraelsko tajno sodelovanje v senci prve Arasko-Izraelske vojne in spora s informbirojem (1948-1953). ACTA HISTRIAE • 21 • 2013 • 4, str. 825-838.

ROEDIG Andrea, Bloss nicht weinen. Judentum und Kommunismus

<https://www.freitag.de/autoren/der-freitag/bloss-nicht-weinen>

PARTIZANSKA PI KOMUNISTIČKA REPRESIJA I ZLOČINI U HRVATSKOJ 1944.-1946. DOKUMENTI http://hips.hr/wp-content/uploads/2013/01/partizanski_zlocini1-sadrzaj.pdf

RADOVANOVIĆ Milan, Iseljavanje Židova iz Jugoslavije:

https://www.google.hr/?gfe_rd=cr&ei=hRGTVez3GvHH8gfIsYCoDQ&gws_rd=ssl

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Yl3kaytV1_wJ:hrcak.srce.hr/file/158429+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=hr

REŽEK Mateja, Jugoslovansko-Izraelsko tajno sodelovanje v senci Prve Arabsko-Izraelske vojne in spora z Informbirojem (1948-1953). U: ACTA HISTRIAE • 21 • 2013 • 4 ebenso Mladenka IVANKOVIĆ; Odlazak Jevrejskih izbeglica – žrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946-1947. godine.

www.independent.academia.825www.i <http://www.sistory.si/raw2xml.php?ID=15258>

SKUPNOST INTERNIRANCEV DACHAU, Skupnost internirancev Dachau: O skupnosti internirancev : www.skupnostdachau.si/

SUĆUR Zoran, Razvoj socijalne pomoći i socijalne skrbi u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata: ŠUĆUR Ž. [HTML - Revija za socijalnu politiku](#)

www.rsp.hr > Naslovna > Svezak 10, Br. 1 (2003)

ŠPANJOLJSKI GRAĐANSKI RAD: http://www.nasajugoslavija.org/doc/esp_b.pdf i <http://www.dhm.de/archiv/magazine/spanien/Chronologie%20des%20KriegesTab.htm> O

ŠVOB Melita, Židovi Hrvatske i Izrael. Osvrt. www.hrcak.srce.hr/file/187132

UNITED NATIONS RELIEF AND REHABILITATION ADMINISTRATION

www.usmmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005685

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:QG9A77sEyAUJ:www.usmmm.org/wlc/en/article.php%3FModuleId%3D10005685+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=hr>

<https://www.google.hr/search?biw=1280&bih=709&q=related:www.usmmm.org/wlc/en/article.php%3FModuleId%3D10005685+unrra&tbo=1&sa=X&ei=rBKTvZ2oHleT7Aai0p-oBw&sqi=2&ved=0CCoQHAB>

VUKUŠIĆ Sara, [Njemački ratni zarobljenici](#)

Standard života njemačkih ratnih zarobljenika korištenih u društveno korisnom radu u Rijeci u .... reakcija na aktivnosti antifašističkih snaga. Partizanski pokret .

WAITZBAUER Harald, Ueber die Berge - dem Gelobten Land entgegen. Die „Judenflucht“ ueber den Krimmler Tauern vor 60 Jahren als Teil des grossen juedische Egzodus aus Osteuropa nach Palaestina U:www.alpinepeacecrossing.org/o/103.pdf .

WETZEL Juliane, Die Lager für „jüdische Displaced Persons“ in Deutschland nach 1945. In: Nationalsozialismus und dessen Nachwirkungen in Österreich. Festschrift für Brigitte Bailer, Wien 2012, str. 155-167.

http://www.doew.at/cms/download/50k4n/bb_wetzel.pdf . str. 156-158.

ZAHTJEVA ... [Zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih - Cro | Eu](#)

www.cro-eu.com/forum/index.php?topic=1040.0Zahtjevi Jugoslavije - Prijepori.....www.

S A D R Ź A J

I. RASELJENE OSOBE - „DISPLACED PERSONS“	4
I.1. Stanje istraživanja	
II. REPATRIJACIJSKI PROCESI	13
II.1. Samoinicijativni povraci	
III. ORGANIZIRANA REPATRIJACIJA	22
III.1. Jugoslavija - Organiziranje repatrijacije	
III.2. Repatrijacija iz inozemstva u Jugoslaviju	36
IV. RATNI ZAROBLJENICI I INTERNIRCI LOGORA	56
IV.1. Reintegracija u Jugoslaviju	
IV.2. Repatrijacija stranaca - repatrijacija iz Jugoslavije u inozemstvo	81
IV.3. Austrijski i njemački Židovi - povratak u domovinu	82
IV.4. Jugoslavija - pomoć pri nasilnoj repatrijaciji: Tranzit židovskih emigranata	87
kroz Jugoslaviju	
IV.5. Repatrijacija neprijateljskih ratnih zarobljenika	94
IV.6. Repatriranje jugoslavenskih građana osumnjičenih zbog ratnih zločina i	97
izručenje Jugoslaviji stranaca zbog ratnih zločina	
ZAKLJUČAK: Nepotpuni proces	98
ARHIVSKA GRAĐA	99
POPIS SEKUNDARNE LITERATURE	100
INTERNET PODACI	104